

ΣΤΟ ΡΙΣΚΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΑ

Δημήτρης Χριστόπουλος

ΣΤΟ ΡΙΣΚΟ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

Στρατηγικές της Αριστεράς των δικαιωμάτων

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

© Εκδόσεις Αλεξάνδρεια
και Δημήτρης Χριστόπουλος

Πρώτη έκδοση: Μάιος 2013
ISBN 978-960-221-582-1

Σελιδοποίηση: Σούλα Αργυρίου
Διορθώσεις: Στρατής Μπουρνάζος και Ελένη Τάκου

Κεντρική διάθεση: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σόλωνος 133, 106 77 Αθήνα,
τηλ.: 210 3806305, fax: 210 3838173
e-mail: alexpubl@alexandria-publ.gr
<http://www.alexandria-publ.gr>

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, σελιδοποίησης, εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή ποιοεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΠΛΟΗΓΩΝΤΑΣ (Σ)ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΡΙΣΚΟ	19
Στρατηγικές της Αριστεράς των δικαιωμάτων (I)	19
Η ρητορική της κρίσης	23
High risk politics	28
Δημοκρατία σε/στην κρίση	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΕΡΑ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΣΧΕΣΗ ΣΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ	45
Για τον νεοφιλελεύθερο και αριστερό λόγο περί μεταρρυθμίσεων	45
Για τον επαναπατρισμό μιας αμφίσημης έννοιας στις δημόσιες πολιτικές	49
Το διφυές περιεχόμενο του νεοφιλελεύθερου μεταρρυθμισμού	51
Ποιες μεταρρυθμίσεις στις δημόσιες πολιτικές;	56
Η αβάσταχτη ελαφρότητα του συνταγματικού βερμπαλισμού	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΦΑΝΕΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ	67
Για μια ρεαλιστική και ανθρώπινη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος	67
Η Ευρώπη, η Ελλάδα και η μετανάστευση: υπάρχει διέξοδος από τα συντρίμια;	79
Ποια στρατηγική υπαγορεύει την κράτηση των μεταναστών;	87
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΤΟ ΦΥΛΕΤΙΚΟ ΡΙΣΚΟ: Η ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΣΤΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑΣ	98
Τα παιδιά των μεταναστών που έχουν φέρει τη ζωή τους εδώ έχουν δικαίωμα στην ελληνική ιθαγένεια	98
Ενάντια στο φυλετικό ρίσκο: γιατί η ιθαγένεια;	106
Επί του πιεστηρίου	114

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	ΑΚΡΟΔΕΞΙΑ: ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΟΥΣ ΕΝΑΓΚΑΛΙΣΜΟΥΣ ΣΤΗ ΝΑΖΙΣΤΙΚΗ ΕΦΟΡΜΗΣΗ	116
	Η συγκυβέρνηση με την Ακροδεξιά, λίπασμα της εκλογικής εκτίναξης του νεοναζισμού	116
	Τι τιμωρεί η δημοκρατία;	127
	Από την ιστορική αμνησία στην πολιτική αμνηστία	135
	Αντιακροδεξιά στρατηγική ...	140
	... και αντιφασιστικό μέτωπο	144
	Η νεοναζιστική στρατηγική της έντασης	150
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	ΑΣΦΑΛΕΙΑ Ή ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ: ΤΟ ΡΙΣΚΟ ΣΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΔΙΚΑΙΟΥ	160
	Πόσο αυτόνομος μπορεί να είναι ο αγώνας για τα δικαιώματα σε συνθήκες κρίσης;	160
	Πόσο ασφαλείς είναι οι πολιτικές ασφάλειας;	167
	Ένα εισαγωγικό παιχνίδι χωρίς κανόνες: ο Σάββας Ξηρός και η λίστα Λαγκάρντ	173
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	ΤΑ «ΕΘΝΙΚΑ»: ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΑ	177
	Πώς μπορούν να λυθούν τα μειονοτικά ζητήματα	177
	Οι λέξεις και τα πράγματα: σχετικά με το «όνομα» των γειτόνων	186
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ (II)	191
	Το ρίσκο, η επίγνωση και το συλλογικό υποκείμενο	191
	Εκλογικές διαστροφές και αναλογικές προσδοκίες	195
	Αναζητώντας τον ορθό διττό λόγο	198
	Η στρατηγική της υλοποίησης και οι <i>Θέσεις για τον Φόνερμαχ</i>	202
ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΑ		211

*Από τους εχθρούς μαθαίνουν οι έξυπνοι·
η προφύλαξη διώχνει πέρα τους κινδύνους·
τούτο δε μαθαίνεται απ' το φίλο,
ενώ ο εχθρός σου σ' αναγκάζει να το βρεις.*

Αριστοφάνη Όρνιθες, στ. 375-376
(μετάφραση: Θρασύβουλος Σταύρου)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Κρίση. **1.** διανοητική ενέργεια που προσδιορίζει τις σχέσεις ανάμεσα στις έννοιες, συγκρίνει και ξεχωρίζει τις διαφορές **2.** Αξιολόγηση πράξεων ή καταστάσεων **3.** Περίοδος ανωμαλίας με δυσχέρειες και κινδύνους»

Κείμενα κρίσης. Κείμενα –γραπτά– της εποχής της κρίσης. Αλλά και κείμενες αξιολογήσεις. Και οι δύο λέξεις, λοιπόν («κείμενα» και «κρίση»), με τη διπλή σημασία τους.

Η ελληνική κοινωνία βιώνει σήμερα μια οδυνηρή μετάβαση. Η έκβαση αυτής της μετάβασης, όπως και όλων των μεταβάσεων άλλωστε, είναι αβέβαιη· το προς τα πού θα πάμε και το πού θα φτάσουμε τελικά δεν είναι αποτέλεσμα φυσικών μεταβολών και καταστροφών, αλλά κοινωνικών υποθέσεων, η διάγνωση ή η επαλήθευση των οποίων εισάγει στην Ιστορία τον παράγοντα της ανθρώπινης βούλησης. Αυτό είναι το πεδίο όπου παλεύουμε. Εξάλλου, η κρίση την οποία ζούμε οξύνει την κρίση μας, τη δυνατότητα δηλαδή να αξιολογούμε, να ιεραρχούμε και να ασκούμε (αυτο)κριτική. Η κρίση, ταυτόχρονα, αμβλύνει τη δεξιότητά μας να αξιολογούμε τα πράγματα ψύχραιμα, εισάγοντας πάθη σε μια κυρίαρχη αντίληψη που ως πρόσφατα φανταζόταν την πολιτική σαν μια στεγνή διαχείριση. Η μετα-πολιτική συναίνεση των προηγούμενων ετών εξατμίστηκε στην κρίση. Η ελληνική πολιτική κοινότητα σήμερα δοκιμάζεται από μια ισχυρή πόλωση, κα-

τάσταση στην οποία κανείς πολίτης δεν μπορεί να αξιώνει ουδετερότητα. Από την άλλη, όμως, την ίδια στιγμή που η ουδετερότητα είναι ανοίκεια, η στράτευση τυφλώνει δοκιμάζοντας τις αυτοκριτικές αντοχές των πολιτικών υποκειμένων, συλλογικών και ατομικών.

Φυσικά, κανείς δεν είναι υπεράνω του θυμικού που προκαλεί η θεωρητική και ιδεολογική στοίχιση. Ωστόσο, όσο ζητούμενο είναι ένα έντιμο πάθος, χωρίς το οποίο η πολιτική αποστεώνεται, άλλο τόσο ζητούμενη είναι, πάντοτε, και η δυνατότητα μιας καλώς νοούμενης αποστασιοποίησης που δεν στοχεύει στην ουδετερότητα και τον ιδεολογικό αφοπλισμό. Χωρίς αυτήν, το πολιτικό μυαλό θολώνει. Αναφέρομαι σε μια αποστασιοποίηση που την αντιλαμβάνομαι ως άσκηση πραγματικής λήψης αποστάσεων από το βίωμα της στράτευσης και τις συναισθηματικές αντιδράσεις που προκαλεί ο αντίπαλος. Γενικώς, θα έλεγα πως πολιτική με συναίσθημα είναι, ως ένα βαθμό, θεμιτή. Μετά όμως από ένα σημείο, το συναίσθημα από πυξίδα γίνεται βαρίδι και δεν βοηθά σε κρίσιμες αποφάσεις. Επομένως, η εκλογίκευση του πάθους είναι ένα διαρκές ζητούμενο, που θα μας επιτρέψει να δούμε πώς πραγματικά αποδίδουμε. Αυτή η άσκηση δύσκολα γίνεται στην εξουσία και, για το λόγο τούτο, όσο νωρίτερα εθιστούμε στην αναμέτρηση με τον κακό εαυτό μας τόσο καλύτερα. Πάντως, αν, από τη μία, η συναισθηματική υπερφόρτιση δεν είναι επιθυμητή γιατί μας τυφλώνει, από την άλλη, η στεγνή αποϊδεολογικοποιημένη (μετα)πολιτική διαχείριση μας αποστεώνει. Ουσιαστικά, καταργεί την πολιτική με αξίες και αναζητήσεις. Αυτό, κατά την άποψή μου, χρεώνονται οι διάφορες παραλλαγές του πολιτικού Κέντρου –από την Κεντροαριστερά ως την Κεντροδεξιά–, και μάλιστα αρκετά πριν από την κρίση. Απλώς η κρίση ανέδειξε το ζήτημα πανηγυρικά, οδηγώντας το στα άκρα του.

Μεταξύ λοιπόν του νεοφιλελεύθερου ασκητισμού της λιτότη-

τας στον οποίο με οδυνηρή ευλάβεια μπήκαμε τα τελευταία χρόνια και της (εξίσου νεοφιλελεύθερης) ευδαιμονίας της κατανάλωσης που για αρκετούς –όχι όλους βέβαια– κυριαρχούσε μέχρι πριν από λίγο καιρό, νομίζω ότι υπάρχει δρόμος που με ευθύνη και αποφασιστικότητα καλούμαστε να χαράξουμε. Δεν είναι φυσικά τυχαίο ότι μερικοί από εκείνους που διακονούσαν το ασύστολο καταναλωτικό πνεύμα του καπιταλισμού τώρα έχουν αναλάβει το ρόλο του ηθικολόγου πάστορα που θεραπεύει το άρρωστο ελληνικό σώμα, τιμωρώντας έτσι τον απείθαρχο μαθητή του ευρωπαϊκού Νότου.

Είναι λοιπόν ώρα για κριτική. Μόνον έτσι έχουμε ελπίδες να γλιτώσουμε από τον πολιτικό αταβισμό, να αποκρούσουμε την πιο αποκρουστική εκδοχή του ακροδεξιού εξτρεμισμού αλλά και τον μονόδρομο του νεοφιλελεύθερου ριζοσπαστισμού, που εκβιάζει την ανθρώπινη κρίση υπαγορεύοντας τη «μη σκέψη» ως τη μόνη σκέψη. Αυτή την προοπτική θέλει να υπηρετήσει το βιβλίο.

Οι σελίδες που ακολουθούν σημαδεύονται από μια κριτική αλλά και αυτοκριτική εμμονή στα ζητήματα των θεσμών, της δημοκρατίας, των εγγυήσεων, της ιδιότητας του πολίτη και των απειλών που η σημερινή συγκυρία επιφυλάσσει στον σκληρό πυρήνα αυτών που μας κάνουν πολιτική κοινότητα. Το βιβλίο απέχει πολύ από το να είναι μια συνολική πολιτική πλατφόρμα. Ούτε επιθυμεί ούτε μπορεί. Έχω άποψη μόνο για τα θέματά «μου»: εκείνα δηλαδή για τα οποία η μελέτη και η δημόσια δράση με έχουν οδηγήσει να μαθαίνω συνέχεια. Από τα θέματά «μου» αυτά, ωστόσο, έχει σφυρηλατηθεί μια συνολική οπτική για τα πράγματα. Κυρίως μέσω της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ), την προεδρία του συμβουλίου της οποίας είχα από το 2003 ως το 2011, παλαιότερα μέσω του Κέντρου Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων (ΚΕΜΟ), και πιο πρόσφατα μέσω της Πρωτοβουλίας για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας

και της Δημοκρατίας. Δεν διανοούμαι λοιπόν να μιλήσω για περισσότερα, και για το λόγο αυτό το βιβλίο είναι χωρισμένο σε ενότητες που ανταποκρίνονται σε ευρύτερες θεματικές στις οποίες, τα τελευταία δεκαπέντε χρόνια, έχω αφιερώσει την ερευνητική-ακαδημαϊκή δουλειά, την πολιτική παρέμβαση και τη δημόσια παρουσία μου. Αυτή την οπτική, για την οποία έκανα λόγο προηγουμένως, προσπαθώ να ταξινομήσω υπό τον γενικό τίτλο της στρατηγικής της Αριστεράς των δικαιωμάτων, στο περιεχόμενο της οποίας θα αναφερθώ αμέσως παρακάτω, στην αρχή του Πρώτου Κεφαλαίου.

Οι σελίδες του βιβλίου γράφτηκαν μέσα στη δίνη της κρίσης, εντός δηλαδή των τελευταίων τριών ετών. Αν εξαιρέσουμε ένα κείμενο, όλα τα υπόλοιπα γράφτηκαν από τις αρχές του 2010 ως τις αρχές του 2013. Το ομώνυμο εισαγωγικό κεφάλαιο επιχειρεί να αρμολογήσει το σύνολο και συντάχθηκε σχεδόν εξολοκλήρου επιτούτου. Το ίδιο και το τελευταίο κείμενο του καταληκτικού κεφαλαίου στο οποίο δίδεται μια ειδικότερη έμφαση στο ζήτημα της στρατηγικής της Αριστεράς των δικαιωμάτων, χώρο άλλωστε ο οποίος συγκεντρώνει το πολιτικό μου ενδιαφέρον και από τον οποίο θεωρώ πως ορμώμαι.

Κάποια από τα κείμενα έχουν ήδη δημοσιευθεί και παρατίθενται εδώ σε επεξεργασμένη και εμπλουτισμένη μορφή. Η πρώτη δημοσίευση αναφέρεται με υποσημείωση στον οικείο τίτλο. Έγινε η απαραίτητη επεξεργασία επικαιροποίησης και ενοποίησης μερικών με συναφείς θεματικές, ενώ πολύ συχνά παραλείφθηκαν τμήματα που επικάλυπτονταν. Επίσης, αποφεύχθηκαν, στο μέτρο του δυνατού, αναφορές σε ζητήματα επικαιρότητας που εν τω μεταξύ ξεπεράστηκαν, ονόματα και κάποιες παραπομπές. Όλα αυτά, στην προσπάθεια να δημιουργηθεί ένα ενιαίο αφήγημα με τoμές και συνέχειες. Άλλα κείμενα παρουσιάζονται εξ ολοκλήρου εδώ για πρώτη φορά, ενταγμένα σε αυτό το ενιαίο αφήγημα.

Σχεδόν όλα τα κείμενα αποτέλεσαν τον κορμό ομιλιών σε διάφορες εκδηλώσεις που έχουν γίνει στα χρόνια της κρίσης. Κάποια, στη μορφή που κατατίθενται εδώ, είχαν το προνόμιο να ωφεληθούν και από τις κριτικές ή τα σχόλια που εισέπραξαν, είτε διά ζώσης είτε μετά την πρώτη δημοσίευσή τους. Ένα «παράπλευρο κέρδος» της κρίσης είναι ότι η Αθήνα, στα χρόνια αυτά, έχει γίνει ένα πραγματικό εργαστήριο νόησης και –καλώς νοούμενου– θεωρητικού ακτιβισμού, μέσα από διαρκείς δημόσιες συζητήσεις που διοργανώνονται από αναρίθμητους φορείς για πάσης φύσης θέματα. Αυτή είναι μια κρίσιμη παρακαταθήκη, που δεν πρέπει να εξατμιστεί. Στα δύσκολα χρόνια που ζούμε, και θα συνεχίσουμε να ζούμε, έχουμε ανάγκη και από υλικό για σκέψη.

Το μεγαλύτερο τμήμα των κειμένων έχει δημοσιευθεί στα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής*. Με το ένθετο αυτό, στην πορεία των τελευταίων χρόνων, απέκτησα μια σταθερή συνεργασία, χάρη στην οποία ξαναβρέθηκα με τον παλιό φίλο Στρατή Μπουρνάζο, με τον οποίο μοιραζόμαστε κοινές αγωνίες, ακόμη και στις πιο αδιόρατες αποχρώσεις τους. Θέλω να τον ευχαριστήσω, όπως και τη στενή συνεργάτιδά μου, Ελένη Τάκου, για τη συνδρομή τους στη φροντίδα αυτού του βιβλίου. Ευχαριστώ επίσης τον Γιάννη Ψυχοπαίδη που μου παραχώρησε το δικαίωμα να χρησιμοποιήσω τη σύνθεση που κοσμεί το εξώφυλλο.

Άλλα κείμενα του τόμου πρωτοδημοσιεύθηκαν σε εφημερίδες (όπως το *Βήμα της Κυριακής*, *Τα Νέα*, η *Ελευθεροτυπία* παλαιότερα και η *Εφημερίδα των Συντακτών* πιο πρόσφατα), το περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα* και τους διαδικτυακούς τόπους *tnxs* και *RedNotebook*. Όσον αφορά τους τελευταίους, ας σημειώσω ότι με τον Δημοσθένη Παπαδάτο-Αναγνωστόπουλο και τον Στέλιο Κούλογλου, μέσω γόνιμων συζητήσεων, έχει επίσης ζυμωθεί μια κοινότητα στοχασμών και συγκλίσεις στα σύνθετα και δύσκολα ζητούμενα των καιρών.

Στην πορεία αυτή, τα τρία τελευταία χρόνια, υπήρξαν κάποιοι φίλοι και συνάδελφοι στους οποίους χρωστώ πολλά, διότι σκεφτόμαστε μαζί, μέσα σε συμφωνίες και αποκλίσεις στις πραγματικές ή νοητές (διά των γραπτών) συνομιλίες μας. Ανάμεσά τους, ο Δημήτρης Δημούλης, ο Αντώνης Λιάκος, ο Γεράσιμος Μοσχονάς, ο Ηλίας Νικολακόπουλος, ο Κωστής Παπαϊωάννου, ο Στέφανος Πεσμαζόγλου, ο Γιώργος Σωτηρέλης, ο Ανδρέας Τάκης και ο Δημήτρης Ψαρράς. Οι διαφωνίες, ενίοτε εμφανικές με τους πολύ κοντινούς –όπως κατεξοχήν ο Νίκος Αλιβιζάτος– αποτέλεσαν κίνητρο ενίσχυσης του επιχειρήματος και, για το λόγο αυτό, νομίζω ότι ενίοτε αποδεικνύονται πιο κρίσιμες από τις συμφωνίες. Ελπίζω ειλικρινά ότι μπόρεσα να δώσω σε όλους αυτούς κάτι από όσα μου πρόσφεραν εκείνοι.

Οφείλω χάριτες στις εκδόσεις Αλεξάνδρεια που ανέλαβαν την έκδοση, και ειδικότερα στον Κώστα Λιβιεράτο. Στη Μαριλένα Κατσίμη δοκίμαζα και δοκιμάζω πάντα προκαταβολικά την ισχύ αυτών που θέλω να υποστηρίξω δημόσια. Με τη Μαριλένα κάνω το crash test – μορφής και περιεχομένου. Το ίδιο, σε χαμηλότερη ένταση βέβαια, ισχύει για τους φίλους και στενούς συνεργάτες – σε διαφορετικά πεδία έκαστος–, Μπάμπη Ανανιάδη, Γιάννη Καλομενίδη, Βασίλη Μπαλάσκα, Λάμπρο Μπαλτσιώτη, Κλειώ Παπαπαντολέων και Κωνσταντίνο Τσιτσελίκη. Τέλος, είναι βέβαιο ότι πολλά από όσα εμφανίζονται εδώ τα οφείλω και στους γονείς μου, Γιώργο και Ντινιώ. Όχι επειδή κατ' ανάγκη συμφωνούμε, αλλά για πολλούς άλλους λόγους.

Θέλω να κάνω μια ειδική καταληκτική μνεία στους φοιτητές και τις φοιτήτριές μου, από το 2000 που διδάσκω στο ελληνικό πανεπιστήμιο. Και κυρίως στους πιο πρόσφατους, οι οποίοι τη στιγμή που είναι –ας πούμε– έτοιμοι να κάνουν το άλμα προς την αγορά εργασίας· αυτό το άλμα, στην Ελλάδα της κρίσης, πραγματοποιείται στο απόλυτο κενό. Αυτό που βλέπω τα δύο τελευ-

ταία χρόνια, κατεξοχήν στο Πάντειο όπου είναι η βάση μου, αλλά και σε όλα τα άλλα ελληνικά ιδρύματα που έχω διδάξει ως επισκέπτης, είναι μια αισθητή μεταστροφή. Από την αδιαφορία σε ένα κίνητρο μάθησης. Από τη γενικευμένη αφέλεια –να μην πω σαχλαμάρα– στην επίγνωση. Από την αστοιχειώτη ευδαιμονία στην στοιχειώδη περισυλλογή. Από την αμεριμνησία στην ωριμότητα. Πλέον, τα παιδιά έρχονται συχνότερα στο πανεπιστήμιο και ακούνε. Σκέφτονται. Διαφωνούνε. Το παλεύουν περισσότερο. Σε κοιτούν στα μάτια και αναγνωρίζουν την προσπάθεια περισσότερο από παλαιότερα. Πλέον δεν μπορούν να ζουν στις αυταπάτες του παρελθόντος, όσο και να θέλουν. Το ξέρουν ή το μαθαίνουν επώδυνα. Αυτό δεν είναι μόνο δική μου αίσθηση· το έχω διασταυρώσει και με άλλους συναδέλφους. Πολλές ερωτήσεις και παρεμβάσεις που έχω δεχθεί στα μαθήματα από φοιτητές και φοιτήτριες έχουν αποτελέσει κατεξοχήν τροφή στοχασμού, κρίσης και κίνητρο αλληλεγγύης. Όπως διάβασα σε ένα εκπληκτικό κειμενάκι ενός γερμανού ρομαντικού στα τέλη του 18ου αιώνα:

Για εκείνον που ομιλεί, υπάρχει παράξενη πηγή ενθουσιασμού σ' ένα ανθρώπινο πρόσωπο που βρίσκεται απέναντί του· και ένα βλέμμα του μας δηλώνει πως μια μισοδιατυπωμένη σκέψη έγινε ωδή που μας προσφέρει συχνά την έκφανση για όλο το υπόλοιπο μισό της.¹

Οι φοιτητές δεν γνωρίζουν πόσο μπορούν να επηρεάσουν τους δασκάλους τους· ορισμένες, μάλλον σπάνιες, φορές ίσως το μαθαίνουν αναδρομικά. Κάποιοι δάσκαλοι όμως ξέρουν πόσα μπο-

1. Χάινριχ φον Κλάιστ, «Πώς κατασκευάζονται σταδιακά οι σκέψεις κατά την ομιλία», μτφρ. Θ. Παρασκευόπουλος, στο *Είκοσι χρόνια*, Νήσος, Αθήνα 2012, σ. 23.

ρούν να μάθουν από τους μαθητές τους. Μέσα στην κρίση, λοιπόν, νομίζω ότι αυτά που μαθαίνουμε από τους νεότερους, τους πιο αδύναμους κρίκους, είναι περισσότερα. Και θέλω να καταθέσω αυτό το βίωμα, γιατί έχει να κάνει με το περιεχόμενο όσων ακολουθούν, αλλά κυρίως με τον τρόπο που προσπαθώ να αποδοθεί αυτό το περιεχόμενο.

Στους εν λόγω φοιτητές και φοιτήτριες, σκεπτόμενα πρόσωπα, αφιερώνω το βιβλίο αυτό. Διότι τα πιο ανθρώπινα, ουσιώδη και ανιδιοτελή πράγματα για τη δουλειά μου τα έχω ακούσει από αυτά τα παιδιά. Εκείνα είναι εξάλλου που, κατεξοχήν σήμερα, καλούνται να πλοηγήσουν (σ)το ρίσκο.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ

Πλοηγώντας (σ)το πολιτικό ρίσκο

Στρατηγικές της Αριστεράς των δικαιωμάτων (I)

Οι βασικές ιδέες είναι μάλλον απλές: Πρώτον, βιώνουμε μια συγκυρία υψηλού πολιτικού ρίσκου. Δεύτερον, η δομική οικονομική κρίση που ζει η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια ακουμπά τους θεσμούς και εκφυλίζει το πολίτευμα. Τρίτον, απέναντι στα παραπάνω, ενδείκνυται η επεξεργασία μιας πολιτικής στρατηγικής υπέρβασης από την Αριστερά των δικαιωμάτων.

Ξεκινώ από το τέλος: ως Αριστερά των δικαιωμάτων αντιλαμβάνομαι τον πολιτικό χώρο που διαλέγει το μέρος του αδύναμου στην εγγενή κοινωνική αντίθεση, ταυτόχρονα όμως αποδίδει αυτοτελή πολιτική και αξιακή σημασία στα δικαιώματα όλων των νομικών υποκειμένων, όλων των ανθρώπων, ανεξάρτητα από τη θέση τους στον κοινωνικό ανταγωνισμό.

Επιλέγω το μέρος του αδύναμου δεν συνεπάγεται, βέβαια, ότι ο αδύναμος –αδύναμος είτε από την άποψη του πολιτικού κύρους είτε της οικονομικής εξουσίας– έχει πάντα δίκιο επειδή είναι αδύναμος. Και αυτός πρέπει διαρκώς να τίθεται υπό τη βάση της κριτικής, ειδάλλως θα μένει μονίμως ανήλικος και ανώριμος, αδύναμος ων, υπό την πατερναλιστική προστασία αυτών που φέ-

ρονται πως τον εκφράζουν. Επιπλέον, σπάνια κάποιος είναι ο απολύτως αδύνατος, άρα σχεδόν πάντοτε υπάρχει κάποιος πιο ανίσχυρος από τον άλλο, όποτε η όλη συζήτηση σχετικοποιείται. Σίγουρα, πάντως, διεξάγεται με όρους σχέσεων εξουσίας, είτε σε συλλογικότητες είτε απλώς σε ανθρώπινα σώματα. Ήτοι, η κοινωνία δεν μπορεί να λύνει τα προβλήματά της μόνο με συναινέσεις αλλά, κυρίως, με ρήξεις, στην πραγμάτωση των οποίων οι μείζονες κοινωνικές αντιθέσεις παίζουν τον ρόλο τους.

Επιλέγω το μέρος του αδύναμου, λοιπόν, σημαίνει ότι μάχομαι για την πολιτική και κοινωνική του επιβίωση, επεξεργάζομαι στρατηγικές ισοελευθερίας –διότι ισότητα και ελευθερία πάνε μαζί– αλλά συνάμα αφήνω ένα πεδίο άβατο σε έναν ζωτικό χώρο δικαιωμάτων που έχει ο καθένας, ό,τι και να είναι, ακόμη και ορκισμένος αντίπαλος.

Στην εγγύηση των δικαιωμάτων αυτών το κράτος έχει κομβικό ρόλο. Ναι, το αστικό κράτος, ως πολιτική συμπίκνωση των ταξικών σχέσεων εξουσίας αλλά και ως μηχανισμός εγγυήσεων των δικαιωμάτων μας. Ας μην ξεχνάμε ότι, σε κρίσιμες παρελθούσες στιγμές της ελληνικής μεταπολίτευσης, η συμπίκνωση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την εδραίωση μιας κουλτούρας συνταγματικών εγγυήσεων, η οποία σήμερα αποσαθρώνεται μαζί με την κατακρήμνιση εγγυητικών των θεσμών. Τις εγγυήσεις αυτές τις υπερασπιζόμαστε σαν κόρη οφθαλμού. Υπ' αυτή την έννοια, είμαστε και με το κράτος και εναντίον του.

Η Αριστερά των δικαιωμάτων, λοιπόν, αναγνωρίζει το αγωνιστικό περιεχόμενο της δημοκρατίας ενάντια σε στατικές και φορμαλιστικές αναγνώσεις, διαλέγει το στρατόπεδο που είπαμε στην ταξική πάλη –διότι αλλιώς δεν είναι Αριστερά–, αλλά συνάμα αξιοποιεί στο μέγιστο την κληρονομιά του πολιτικού φιλελευθερισμού. Την κληρονομιά αυτή θα πρέπει να την ακολουθεί με συνέπεια, όχι μόνο όταν ο οικονομικός φιλελευθερισμός διαλύει

τον πολιτικό φιλελευθερισμό όπως σήμερα, αλλά κατεξοχήν στις μικροσυγκυρίες –χρονικά και θεματικά– της πολιτικής της ηγεμονίας. Έτσι δοκιμάζεται η πολιτική εντιμότητα, η σοβαρότητα και η ωρίμανσή της. Αυτά δηλαδή που κατεξοχήν διακυβεύονται σήμερα, που όλα τα φώτα πέφτουν επάνω της, κι έτσι οι ανεπάρκειες και οι κακοτεχνίες φαίνονται και είναι πιο ενοχλητικές, ακόμα και καθοριστικές.

Σε μια τέτοια Αριστερά, λοιπόν, η αυτοκριτική αποκτά σημαίνοντα λόγο στη συγκρότηση πολιτικού λόγου. Η αυτοκριτική είναι η μόνη ασφαλής προϋπόθεση της καταλυτικής κριτικής που οφείλει να κάνει η Αριστερά στον πολιτικό αντίπαλο. Αναφέρομαι στην αυτοκριτική ως αναγκαία συνθήκη πολιτικού αναστοχασμού και όχι με την έννοια του αυτομαστιγώματος, με το οποίο συχνά η κομμουνιστική Ιστορία έχει φέρει αντιμέτωπους τους ανθρώπους της. Αναφέρομαι λοιπόν σε ευθύνη: όχι στη θυματοποίηση, που οδηγεί στο μελόδραμα, ούτε όμως και στην ενοχοποίηση, που οδηγεί στην αυτοακύρωση και τον ευτελισμό.

Αναφέρομαι σε πολιτική στρατηγική, δηλαδή επεξεργασμένα βήματα, στην ικανότητα να θέτουμε προτεραιότητες και να κάνουμε ιεραρχήσεις. Σεβασμό στο πηγάιο, αλλά όχι υπόκλιση στο αυθόρμητο. Δημιουργική συνάντηση του βιώματος και της γνώσης. Ζεύξη των κοινωνικών αγώνων με επεξεργασμένες προτάσεις δημόσιων πολιτικών. Ρήξεις, αλλά και έντιμους συμβιβασμούς. Τέλος, ρηξικέλευθες οριοθετήσεις στοχεύσεων. Αυτές οι οριοθετήσεις είναι απαραίτητες όχι τόσο στα προφανή μέτωπα, όπου ο αντίπαλος είναι με σαφήνεια συγκροτημένος, αλλά στη συγκρότηση συμμαχιών, στο πλαίσιο των οποίων οι άνθρωποι καλούνται να διαλέξουν μεταξύ αντιπάλων προκειμένου να νικήσουν τον κατεξοχήν αντίπαλο. Συμμαχίες όμως υπό προϋποθέσεις, όχι όπως να 'ναι.

Θα ήθελα να πω σε μερικούς (και φίλους): το ότι η Αριστερά

δεν είναι αυτή που θα επιθυμούσαμε, δεν σημαίνει ότι θα πάμε με τη Δεξιά. Η πάμε σπίτι μας ή παλεύουμε να την κάνουμε όπως θέλουμε. Εκτός αν νομίζουμε πλέον ότι η τομή «Αριστερά-Δεξιά» δεν υφίσταται, οπότε έχουμε ήσυχη τη συνειδήσή μας. Τότε, όμως, δεν έχουμε λόγο να λέμε ότι είμαστε αριστεροί.

Το ίδιο όμως, και παρά τη διαφορετική βαρύτητα των δύο περιπτώσεων, θα ήθελα να πω και σε κάποιους άλλους (και φίλους): το ότι ένα τμήμα της Δεξιάς αποφασίζει, για λόγους πολιτικής επιβίωσης, να λειτουργήσει ως χρυσή εφεδρεία του νεοσυντηρητισμού και να εμφανιστεί ως φορέας αντιμνημονιακής πολιτικής δεν είναι λόγος να συναγελαζόμαστε με αυτό. Όση αποστροφή μου προκαλεί η εικόνα κάποιων αριστερών που κάνουν μέτωπο σπέρνοντας την κοινωνική οδύνη των Μνημονίων στον τόπο, άλλη τόση αποστροφή μου προκαλεί η εικόνα κάποιων άλλων αριστερών που ανταποκρίνονται στο κάλεσμα για μέτωπο που απευθύνει η αντιμνημονιακή Δεξιά, σπέρνοντας φρούδες ελπίδες για μελλοντική ανάταξη σε τακτική συμμαχία με τον κατεξοχήν στρατηγικό αντίπαλο.

Με δυο λόγια, η τομή «Αριστερά-Δεξιά» υφίσταται όχι για λόγους μουσειακούς, αλλά διότι έτσι υπαγορεύουν οι σχέσεις εξουσίας (και) στον ύστερο καπιταλισμό. Κατεξοχήν μάλιστα σε αυτόν, ο οποίος ως μόνη διέξοδο στην κρίση του βλέπει τη μετάβαση σε ένα νέο πολιτειακό και οικονομικό παράδειγμα. Η Δεξιά που κυβερνά την Ελλάδα σήμερα το ξέρει πολύ καλά και δεν χάνει την ευκαιρία να το θυμίζει, δημιουργώντας αποστροφή στους αντιπάλους και αμηχανία στους εταίρους της. Η μετάβαση που βιώνουμε, με άδηλη έκβαση όπως είπαμε, οδηγεί στο δεύτερο σημείο: Η δομική οικονομική κρίση που ζει η Ελλάδα τα τελευταία χρόνια ακουμπά τους θεσμούς και το πολίτευμα.

Η ιδέα είναι μάλλον απλή, δηλαδή ευανάγνωστη – στη διαπίστωσή της. Ποιος μπορεί πλέον να αμφιβάλει σοβαρά ότι το θε-

σμικό εκτόπισμα της δημοκρατίας γίνεται ολοένα και πιο ισχυρό σε μια κοινωνία που, το έτος 2013, συνεχίζει να βυθίζεται στην ύφεση και την οδύνη; Ανέκαθεν, μείζον τμήμα της ελληνικής Αριστεράς χρησιμοποιούσε τον όρο «εξάρτηση» για να αποδώσει τους ιδιαιτέρους δεσμούς υποταγής μεταξύ του «δύσμορφου» ελληνικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού και της καπιταλιστικής μητρόπολης. Η εξόχως προβληματική αυτή άγνοηση του ελληνικού καπιταλισμού οδήγησε σε αναλυτικές παγιδεύσεις και ιδεολογικές αδράνειες, που ακόμη και σήμερα μας ταλαιπωρούν. Ο όρος αυτός, η «εξάρτηση», αφού για χρόνια στοίχειωσε στις περισσότερες αναλύσεις σε βαθμό εξάντλησης, εν τέλει εγκαταλείφθηκε: εκεί που τον ακούγαμε σχεδόν από παντού και συνέχεια,¹ τώρα πλέον δεν τον ακούμε καθόλου. Σιγή. Λάθος, και στις δύο περιπτώσεις. Διότι αυτό που η Αριστερά παλαιότερα, με περίσσεια ρητορεία, όριζε ως «εξάρτηση» δεν είναι τίποτε μπροστά σε αυτό που βιώνουμε σήμερα.

Η ρητορική της κρίσης

Μέσα στην κρίση, πληθαίνουν οι ρητορικές καταχρήσεις, υποταγμένες απολύτως στο θυμικό της αγανάκτησης αλλά και υπαγορευμένες συχνά από την πολιτική σπέκουλα. Οι όροι, όμως, έχουν τη σημασία τους. Η ένταση με την οποία χρησιμοποιούνται, επίσης. Για τον λόγο αυτό χρειάζεται πάντα να κάνουμε οι-

1. Τιμητική, άξια μνείας, εξαίρεση στον χώρο της Αριστεράς είναι η Β' Πανελλαδική. Εν συνεχεία, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, η ομάδα αυτή υπήρξε βασικός συντελεστής του περιοδικού *Θέσεις*, όπου διατυπώθηκαν επίκαιρες επεξεργασίες και αναλύσεις του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού, σε καιρούς όπου η θεωρία της «εξάρτησης» ήταν το απόλυτο τοτέμ στις mainstream αριστερές αφηγήσεις, από το ΚΚΕ και το ΠΑΣΟΚ μέχρι τις παρυφές του αριστερισμού.

κονομία δυνάμεων στις λέξεις και τα νοήματα, διότι δεν ξέρουμε τι θα μας ξημερώσει, κυρίως σε ό,τι αφορά το υλικό εκτόπισμα των επιχειρημάτων. Ακούω με απορία, λ.χ., κάποιους να παρομοιάζουν σήμερα την κατάσταση με την «Κατοχή». Μα ξεχνάνε πως η Ελλάδα κυβερνάται από κόμματα που ψήφισε η πλειοψηφία των Ελλήνων; Ακούω πως «δεν έχουμε δημοκρατία, έχουμε χούντα». Φυσικά και έχουμε δημοκρατία· το ερώτημα είναι τι δημοκρατία έχουμε. Ακούω για «φασίστες της Χρυσής Αυγής». Μα η λέξη «φασίστας», στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης, χρησιμοποιείται όπως περίπου –ας μου συγχωρηθεί η αναφορά– η λέξη «μαλάκας»: για τα πάντα, ακόμα, και στα όριά της, χαϊδευτικά. Για κάποιους της «δημοκρατικής παράταξης» στη δεκαετία του 1980 εν δυνάμει φασίστες ήταν όλοι οι δεξιοί. Αντίστροφα, ουκ ολίγοι δεξιοί σείονταν με το σύνθημα «Χούντα είναι θα περάσει», αναφερόμενοι στην πρώτη περίοδο διακυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Σήμερα, λοιπόν, αφού «φασίστες» υπήρξαν τόσο πολλοί, η λέξη έχει «καεί», όπως και πολλές άλλες. Για τον λόγο αυτό, είναι λάθος να επαναφέρουμε τη χρήση του όρου «φασίστας» για την απόδοση του νεοναζιστικού νοήματος. Εξάλλου, εδώ, κατά κυριολεξία, δεν μιλάμε για φασίστες που αποδίδουν σέβη στο παντοδύναμο ολοκληρωτικό κράτος, όπως οι φασίστες του Μεσοπολέμου, αλλά για ναζιστές που βλέπουν στην καθαρότητα της φυλής τη μόνη δυνατότητα ύπαρξης πολιτικής κοινότητας.

Αντίστροφα, ακούω αυτούς που κυβερνάνε να προσποιούνται λέγοντας «δεν έγινε και τίποτε με το πολίτευμα, μην κινδυνολογείτε». Αν σκυλεύεται το Σύνταγμα η λύση είναι απλώς να μην κάνουμε λόγο επ' αυτού, όχι να μην το παραβιάζουμε. Αν πλέον οι εγγυήσεις ατροφούν, η λύση δεν είναι να αντισταθούμε, αλλά να καταλάβουμε ότι περάσαμε σε νέα εποχή, όπου εγγυήσεις όπως τις ξέραμε δεν υπάρχουν. Αν ένας πρωθυπουργός εκπαρθυρώνεται επειδή τόλμησε να πει ότι θα κάνει δημοψήφισμα και

να αντικαθίσταται με έναν τραπεζίτη, φωνάζουμε για το πόσο ανεύθυνο είναι να ζητάς δημοψήφισμα. Το ότι το νομοθετείν μέσω πράξεων νομοθετικού περιεχομένου έγινε κανόνας δεν πρέπει να μας απασχολεί, διότι «όντως τα πράγματα είναι δύσκολα»... Το ότι η πλειοψηφία της νέας κυβέρνησης αντιλαμβάνεται τις σχέσεις της με το κράτος ως εμπράγματα –το κράτος κατά κυριολεξία ως δικό της– μπορεί να ενοχλεί τους εταίρους της αλλά «τι να κάνουμε; να ρίξουμε την κυβέρνηση;»... Κάνουμε ακριβώς το ίδιο λοιπόν: δεν παλεύουμε να ακυρώσουμε τη λογική της φαυλότητας, της τσαπατσουλιάς και της αναξιοκρατίας, αλλά επιδιώκουμε να περιορίσουμε το εμπράγματο δικαίωμα της Δεξιάς δια του επιμερισμού με ένα κατ’ αναλογία δικό μας. «Δέκα αυτοί; Έναν εμείς...». Τα παραδείγματα δυστυχώς αφθονούν και μεγεθύνονται. Και αν πεις και τίποτε, τότε –play the tape– ξανά: «Πρωτεύει να σώσουμε τον τόπο»...

Ποιος λοιπόν μπορεί να βεβαιώσει, χωρίς τον κίνδυνο της πανηγυρικής διάψευσης, ότι μια πιθανή οικονομική ανάκαμψη θα μπορέσει να περισώσει την τιμή της δημοκρατίας; Ποιος μπορεί σοβαρά να πει ότι το πολίτευμα θα βγει αλώβητο από την κρίση όταν οι εκπτώσεις ούτε καν ως «αναγκαίο κακό» αντιμετωπίζονται, αλλά ως διεκπεραιώσεις στις οποίες θα πρέπει να εθιστούμε διότι «περάσαμε σε νέα εποχή...»; Ήδη λοιπόν η δημοκρατία την πληρώνει όσο ακριβά και η κοινωνία. Και το πολίτευμα φτωχαίνει. Η δημοκρατία στην κρίση είναι, έτσι, μια δημοκρατία σε κρίση. Και αυτό είναι πραγματικά επώδυνο σε ό,τι αφορά τις επιμέρους εκβολές στις δημόσιες πολιτικές, αλλά και την πολιτική κουλτούρα στην Ελλάδα. Τα συμπτώματα είναι προφανή στους «αδύναμους κρίκους» της αλυσίδας του ελληνικού πολιτικού συστήματος. Αυτοί οι κρίκοι, οι πιο εκτεθειμένοι, είναι οι θεματικές του παρόντος βιβλίου: δικαιώματα, μεταρρυθμίσεις, κράτος δικαίου, μετανάστευση και, φυσικά, η απειλή του ναζισμού για το πολίτευμα.

Κατεξοχήν αδύναμοι κρίκοι ενός πολιτικού συστήματος, όπως περίπου και η ίδια η Ελλάδα, όταν, μετά την αμεριμνησία των προηγούμενων ετών, γονάτιζε με τον πιο επώδυνο τρόπο στην παγκόσμια καπιταλιστική κρίση. Έτσι αφέθηκε η φαντασία πολλών ελλήνων και ξένων «αναλυτών» να οργιάζει, δηλητηριάζοντας την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη με τα γνωστά ρηγά, προσβλητικά αλλά και επικίνδυνα στερεοτυπικά ιδεολογήματα για τους Έλληνες. Τα στερεότυπα, βέβαια, δεν είναι πάντα ολοκληρωτικά ψέματα, χωρίς αυτό να αποκλείεται κιόλας.² Οι όποιες αλήθειες τους όμως χάνονται μέσα στην απλούστευση και τον χειραγωγητικό τους ρόλο. Τελικά, μικρή σημασία έχει τι είναι και τι δεν είναι βάσιμο σε ένα στερεότυπο· αρκεί ότι αποτελεί κοινή πεποίθηση. Το στερεότυπο αντλεί τη δύναμή του από τη δημοφιλία του, και όχι από την εγκυρότητα. Ποιος όμως νοιάζεται για εγκυρότητα, όταν όλοι έχουν κάπου κατατάξει αλλήλους; Το πρόβλημα δεν είναι λοιπόν απλώς ότι το στερεότυπο έχει λάθη, ας πούμε είναι κατά 20% βάσιμο, άρα το υπόλοιπο λάθος. Πόσο νόημα έχει να προσπαθήσουμε να αλλάξουμε τη δοσολογία εγκυρότητας στο στερεότυπο; Σε τελευταία ανάλυση, ακόμη και αν υποθέσουμε ότι μπορούμε να αντιστρέψουμε το κλάσμα και καταφέρουμε ένα ιδανικά ζυγостаθμισμένο στερεότυπο, όπου το 80% ισχύει και το υπόλοιπο όχι, πόσο έχουμε προχωρήσει; Πόσο σίγουροι εξάλλου είμαστε ότι εμείς κατέχουμε, μόνοι

2. Ένας ολλανδός γνωστός μου μου έδειχνε μια γελοιογραφία σε μια κεντροαριστερή εφημερίδα της χώρας του, όπου δυο ταλαιπωροί Βορειοευρωπαίοι, ένας Γερμανός και ένας Ολλανδός, σέρβιραν ακατάπαυστα τέσσερις Νότιους, τα γνωστά PIGS, σε μια παραλία όπου τα γουρούνια είχαν αράξει τρώγοντας και πίνοντας. Του φίλου μου, σοσιαλιστή κατά δήλωσή του, δεν του είχε περάσει από το μυαλό ότι ποτέ –στην κυριολεξία ποτέ– στη ζωή του δεν έχει δει Γερμανούς και Ολλανδούς να σερβίρουν Έλληνες και Ιταλούς. Αντιθέτως, αμέτρητες φορές έχει δει το αντίθετο, το οποίο όμως, παρά ταύτα, είχε αποθήσει.

εμείς, τη συνταγή της εγκυρότητας και ότι δεν θα ξαναβρεθούμε πάλι από την αρχή να προσπαθούμε με επικοινωνιακά κόλπα να φτιάχνουμε νέες εύπεπτες συνταγές για τον κόσμο;

Για να μη μακρηγορώ: το πρόβλημα με τις στερεοτυπικές γενικεύσεις δεν είναι το περιεχόμενό τους, αλλά ο γενικευτικός και απλουστευτικός χαρακτήρας τους, ανεξαρτήτως περιεχομένου. Στην κρίση οργιάζουν. Και με τον τρόπο αυτό, η κρίση εκφυλίζει τα θεμέλια της πολιτικής κοινότητας. Οι ξένοι είναι φυσικά οι πρώτοι που την πληρώνουν, αλλά όχι οι μόνοι. Με αφορμή τον δημόσιο λόγο για την ιθαγένεια, η συζήτηση περί του «ποιοι είμαστε», κατεξοχήν συζήτηση που εγείρει το εθνικό πάθος, διεξάγεται με όρους πολέμου. «Οι Έλληνες είναι λαός, δεν είναι πληθυσμός», δήλωνε ως αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης ο νυν πρωθυπουργός, Αντώνης Σαμαράς, προσδίνοντας στο αυτόνομο (στο ότι «οι Έλληνες είναι λαός») το απαραίτητο λίπασμα για την ακροδεξιά ρητορεία.

Εκεί που τα θεμέλια της πολιτικής κοινότητας δεν είναι στέρεα, η ζημιά είναι ανυπολόγιστη, τόσο εντός της χώρας όσο και στην ίδια την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ας σκεφτούμε πού βρίσκεται αυτή τη στιγμή η ιδέα μιας πολιτικής Ευρώπης... Την ίδια στιγμή, οι εγχώριες ελίτ –αυτές που οδήγησαν τη χώρα εδώ– καταγγέλλουν απροσχημάτιστα αυτούς που τόσα χρόνια εκτελούσαν τις εντολές τους. Απεδείχθησαν, έτσι, οι πιο πιστοί μεταφραστές των στερεοτυπικών αυτών ιδεολογημάτων στην Ελλάδα. Αυτό ορίστηκε σαν «υπεύθυνη διαπραγμάτευση». Κάτι σαν τους «χαζούς λοχαγούς», οι οποίοι πρέπει, στη μάχη, να μεταφέρουν και να ερμηνεύσουν ένα μήνυμα του στρατηγού στους στρατιώτες τους. Οι στρατηγοί, στις περιπτώσεις αυτές, μιλάνε απλά –πολύ απλά– ώστε το μήνυμά τους, σε συνθήκες κρίσης, να γίνεται κατανοητό από όλους, ακόμη και από τους «χαζούς λοχαγούς», ώστε αυτοί με τη σειρά τους να το μεταφέρουν χωρίς περιθώρια

παρερμηνειών στο στράτευμα. Οι «χαζοί λοχαγοί» δεν είναι κατ' ανάγκη κυριολεκτικά κουτοί, χωρίς αυτό να αποκλείεται κιόλας. Είναι όμως αναλώσιμοι, αν δεν καταφέρουν να περάσουν το μήνυμα. Αν, αντιθέτως, τα καταφέρουν έχουν ακόμα και ελπίδες προαγωγής. Για την ώρα, οι ενδείξεις είναι αδιάγνωστες. Κανείς δεν μπορεί να πει με βεβαιότητα ότι το μήνυμα περνάει, ούτε όμως και ότι δεν περνάει. Σήμερα, η τελευταία φουρνιά ελλήνων «λοχαγών» διεξάγει μάχη υπέρ πάντων, προκειμένου να καταφέρει αυτό που δεν πέτυχαν οι προηγούμενες γενιές τους, που οδηγήθηκαν στη λήθη, την απαξίωση ή πιθανόν ακόμα και στη φυλακή, αλεσμένοι ολοκληρωτικά από τον μύλο της Ιστορίας. Δεν μένει παρά να δούμε ποια θα είναι η έκβαση αυτής της μετάβασης και τι κόστος θα έχει, πέρα από την εργασία και την οικονομία, στις ίδιες τις σχέσεις αντιπροσώπευσης στην Ελλάδα, στην αρχή της διάκρισης των λειτουργιών και στα δικαιώματα των ανθρόπων που ζουν εδώ.

High risk politics

Έρχομαι λοιπόν στην πρώτη θέση: Βιώνουμε μια συγκυρία υψηλού πολιτικού ρίσκου. Ο Ούλριχ Μπεκ έγραψε το 1986 πως η επιτυχία της νεωτερικότητας, με την ανάπτυξη της τεχνολογίας και της αγοράς, οξύνει όλους τους κινδύνους στις αναπτυγμένες καπιταλιστικές κοινωνίες. Τη διάγνωση αυτή επεξεργάστηκε και συμπύκνωσε, υπό τον διάσημο, έκτοτε, όρο «κοινωνία της διακινδύνευσης».³ Συνοπτικά, το ζήτημα της διακινδύνευσης συναρτάται με τη μετάβαση από την πρώτη σε μια ύστερη φάση της

3. Βλ., λ.χ., Ulrich Beck, *Risk Society: towards a new modernity*, Sage, Λονδίνο 1992.

νεώτερικότητας. Στην πρώιμη φάση, τα κράτη-έθνη ήταν σε θέση να εγγυηθούν τη λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών, την οικονομική ανάπτυξη και την ασφάλεια. Αντίθετα, στην –κατά Μπεκ– δεύτερη φάση αποδεικνύονται όλο και πιο αναποτελεσματικά στη διαχείριση των κρίσεων και στην αντιμετώπιση της ασφάλειας. Σκέφτομαι: Αν ήδη το 1986 ο διάσημος –εξ αυτού– γερμανός κοινωνιολόγος εισήγαγε τον όρο, για να αποδώσει τις ανορθολογικές αντιδράσεις, τη δυσπιστία για τις δομές της πολιτικής εξουσίας και τις εκδοχές ατομισμού που εκθέτουν την κοινωνική συνοχή, πώς θα μπορούσε να αποδώσει εναργέστερα αυτό που συμβαίνει σήμερα; Για το λόγο αυτό, αναφέρομαι σε ρίσκο.

Όντως, η εδραίωση του νεοφιλελεύθερου πειράματος είναι, με μια έννοια, βαθιά ριψοκίνδυνο σχέδιο που ανατρέπει πολλά. Συζητάμε λοιπόν για έναν πραγματικό πολιτικό ριζοσπαστισμό, που αλλάζει όχι μόνο τα απαραίτητα (για εκείνον), αλλά και ό,τι άλλο μπορεί να συμπαρασύρει. Αυτό σημαίνει το περίφημο «η κρίση σαν ευκαιρία». Κακά τα ψέματα όμως: η ευκαιρία να διορθωθούν τα κακώς κείμενα τού προ της κρίσης καθεστώτος δεν δίνεται τη στιγμή της κατάρρευσης. Τη στιγμή αυτή, οι άνθρωποι παλεύουν να σωθούν σε μια λογική αγωνιώδους αυτοσυντήρησης της ατομικότητας, που θυμίζει αυτούς που παλεύουν με τα κύματα, πατώντας ακόμη και πάνω σε αυτούς που καταφτάνουν για να τους σώσουν. Ο νεοφιλελεύθερος ριζοσπαστισμός είναι βουλμικός. Εξάλλου, είναι γνωστό πως «τρώγοντας έρχεται η όρεξη». Βλέπουμε μια ευρωπαϊκή ελίτ που ρισκάρει με τρόπο ιστορικά πρωτοφανή: διακινδυνεύει ακόμη και την ανατροπή της, θυσιάζει με απίθανη ευκολία όσους πρόθυμους διέθεσαν το πολιτικό τους κεφάλαιο στην υπηρεσία της, ρισκάρει τριγμούς στην ηγεμονία της μέσω μιας πιθανής πολιτικής νίκης της Αριστεράς στην Ελλάδα και τη διασπορά της αμφισβήτησης σε άλλες χώρες, ρισκάρει, τέλος, (παρα)βλέποντας ότι η κρίση αφυπνί-

ζει το ναζιστικό κτήριο. Αλλά δεν κάμπτεται. Αναλαμβάνει το κόστος αυτό για δύο λόγους: είτε διότι είναι πολλά αυτά που (νομίζει πως) θα κερδίσει είτε επειδή απλώς κάνει λάθος –όπως τόσες φορές στο παρελθόν–, τυφλωμένη από την άκαμπτη ιδεολογία. Ο ρισκοκίνδυνος τρόπος με τον οποίο πορεύεται σήμερα ο νεοφιλελευθερισμός δημιουργεί αναγκαστικά ένα νέο δεδομένο. Λόγω της πολιτικής και οικονομικής του ηγεμονίας, στήνει ένα πολιτικό παίγνιο το οποίο μας θέτει αναγκαστικά ενώπιον του ρίσκου. Πρόκειται για ένα συσχετισμό ο οποίος δεν αφήνει τα γνωστά περιθώρια συμβιβασμών και συμψηφισμών, που πιθανώς γνωρίζαμε παλιότερα. Με απλά λόγια: δεν μπορεί να φτάσουμε στο Washington Consensus με consensus. Γι' αυτό η δημοκρατία δυσκολεύεται να ενσαρκώσει το όλο πείραμα και υφίσταται εκπτώσεις. Αλλά, για τον ίδιο λόγο, εμείς καλούμαστε να πλοηγήσουμε (σ)το ρίσκο. Αλλιώς, χάσαμε... Ενώπιον του κινδύνου (μιας καταστροφής) και της καταστροφής που επιτελείται, διαλέγουμε τον κίνδυνο. Ρισκάρουμε, διότι αλλιώς καταστρεφόμαστε. Και κάτι ακόμα: όσο περισσότερο εμφανιζόμαστε διατεθειμένοι να αποδεχούμε την καταστροφή που συντελείται, λόγω των μεγάλων κινδύνων που συνεπάγεται μια απαλλαγή, τόσο περισσότερο θα βυθιζόμαστε στην καταστροφή.

Βρισκόμαστε λοιπόν σε ένα ιστορικό σταυροδρόμι, με τρεις δρόμους, και τα ενδεχόμενα ανοιχτά: Ο πρώτος είναι η νεοφιλελεύθερη εδραίωση, με συνολική στροφή προς αυταρχικά εργαλεία πολιτικής εδραίωσης αλλά και εθνο-νεοφιλελεύθερες αντιλήψεις που προσπαθούν και τη «βρόμικη δουλειά» στην οικονομική αναδιάρθρωση να κάνουν, αλλά και να μην αφήσουν όλα τα σύμβολα στον ακροδεξιό γείτονα στο πεδίο της ιδεολογίας. Δρόμος δυσάρεστος, μα απολύτως πιθανός. Εξάλλου, αυτός ηγεμονεύει κατεξοχήν σήμερα. Ο δεύτερος είναι η ολοκληρωτική απύπνιση του νεοναζιστικού κτήνους και σκληρές περιπέτειες, θε-

σμικά μη τιθασεύσιμες. Ακόμη πιο δυσάρεστος, αλλά λιγότερο πιθανός πιστεύω. Ο τρίτος είναι η ανατροπή μέσω της συγκρότησης προϋποθέσεων μιας αριστερής ηγεμονίας, με την κλασική γκραμισιανή έννοια. Αυτό θέλουμε. Ωστόσο, το προς τα πού θα τραβήξουμε δεν είναι προσδιορίσιμο ούτε αιχμάλωτο του παρελθόντος. Η πολιτική και η κοινωνία δεν είναι φύση και δεν υπακούουν σε νόμους όπως της βαρύτητας, καθώς υπαγορεύει η υπερβολική δόση ντετερμινισμού, με την οποία γαλουχήθηκε πλειοψηφικό τμήμα της Αριστεράς. Γράφει ένας μεγάλος γάλλος ιστορικός:

Το παρελθόν υποβάλλει τις ιδέες, αλλά δεν τις επιβάλλει. Η τύχη και η ανθρώπινη ελεύθερη κρίση είναι εκείνες που δημιουργούν το παρόν και εξασφαλίζουν τη συνέχεια.⁴

Ενώπιον του ρίσκου στο οποίο βρισκόμαστε έχουμε, λοιπόν, τρεις επιλογές:

Η πρώτη είναι να αποδεχθούμε τον προτεινόμενο μονόδρομο. Εξάλλου «φταίμε», και γι' αυτό θα πληρώσουμε. Είμαστε τα υποκείμενα ενός διττού χρέους: ηθικού και δημοσιονομικού. Αυτό σημαίνει ιδιώτευση ή *διαχείριση της κρίσης καθ' υπαγόρευση*. Μάλιστα, αν μας πούνε και τίποτε, εμείς έχουμε έτοιμοι την απάντηση: *Θυσιαζόμαστε για να σώσουμε τη χώρα*. Όσο πιο καινούργιος είναι κανείς σ' αυτή την παράσταση τόσο πιο φανατικός γίνεται. Κάτι σαν τους νεοφώτιστους. Δεν σηκώνει κουβέντα. Εντέλει, δεν σκέφτεται μήπως κάτι πάει εντελώς λάθος. Είναι πεισμένος πως «ο γιαλός είναι στραβός» – ούτε σκέψη μήπως

4. Jacques Le Goff, *Η Ευρώπη γεννήθηκε τον Μεσαίωνα*, μτφρ. Ελευθερία Ζέη, Πόλις, Αθήνα 2006, σ. 14.

«στραβά αρμενίζουμε». Δουλεύει, ενίοτε σκληρά και πιθανόν ανιδιοτελώς, για να καταφέρει να διασώσει την πατρίδα, τη στιγμή που συμβάλλει κι αυτός, με όλες τις δυνάμεις, της πειθούς, του πειθαναγκασμού και της καταστολής, στη διάλυση και την οδύνη. Με την πλάτη στον τοίχο, αντί να συνάπτει συμμαχίες με αυτούς που υποφέρουν μαζί του, διαλέγει άλλη στρατηγική: τη συμμαχία με τον ισχυρό, να φανεί πειθήνιος, μήπως και σώσει κάτι. Αναπαράγει, με την πλάτη στον τοίχο, τα διλήμματα που θέτει ο ισχυρός στην κοινωνία και τη δημοκρατία, παλεύοντας να τα καταστήσει όσο πειστικά γίνεται. Διότι μόνον αυτό μπορεί να νομιμοποιήσει τη θέση του. Μιλάει, λ.χ., η βορειοευρωπαϊκή Δεξιά για την Ελλάδα ως Ιφιγένεια (ότι, δηλαδή, θα είναι η χώρα που θα θυσιαστεί για να σωθεί το ευρώ) – και ο πρώτος που θα μεταφέρει την παραβολή στη χώρα είναι ο καθ' υπαγόρευση διαχειριστής. Θα την κοινωνήσει με τρόπο ώστε να μην αφήσει περιθώρια: *Αν τυχόν σκεφτούμε αλλιώς, μας περιμένει ο γκρεμός*. Το έχει λυμένο. Για τον λόγο αυτό, παλεύει με κάθε τρόπο να κάνει πειστική την παραβολή της Ιφιγένειας, προκειμένου να κάμψει τις αντιστάσεις. Δεν του περνάει από το μυαλό ότι τη δύναμή του ο μύθος δεν την αντλεί από την αλήθεια του, αλλά από την πεποίθηση περί της αλήθειάς του. Και κάνει ό,τι μπορεί προκειμένου να πείσει εαυτόν και αλλήλους ότι έτσι είναι. Εκεί όμως ο «χαζός λοχαγός» παύει απλώς να μεταφέρει εντολές· γίνεται υπεύθυνος: διότι ένας μύθος που όλοι τον ψιθυρίζουν έχει περισσότερες πιθανότητες να γίνει συμβάν. Εφόσον καταφέραμε τον κόσμο να τον πιστέψει, έχουμε έναν λόγο παραπάνω να τον πραγματοποιήσουμε. Και τότε, ο λοχαγός θα πει: «Σας τα 'λεγα», βέβαιος πως έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να αποτρέψει αυτό που με τη στρατηγική του κατάφερε να πετύχει.

Η δεύτερη επιλογή είναι η *άγνοια κινδύνου*. Να πιστέψουμε ότι δεν υπάρχει κίνδυνος. «Όλα είναι ψέματα», θα πούμε, «οι

γερμανοί μπλοφάρουν». Τρομάρα μας... Αυτό το σκεπτικό «λύ-νει» με τόσο απλοϊκό τρόπο τα σύνθετα πολιτικά διλήμματα ενώπιον των οποίων μας θέτει η κρίση, ώστε εκθέτει τον εαυτό του στον ανυπολόγιστο κίνδυνο της πολιτικής ακύρωσης, συμπαρασύροντας την κοινωνία στη ματαιώση. Αυτές οι βεβαιότητες μου φαίνονται θανατηφόρες. Το ότι αρνούμαστε να συγκατανεύσουμε στον νεοφιλελεύθερο τυχοδιωκτισμό που τα θέλει όλα δεν σημαίνει ότι πρέπει να δείχνουμε ανοχή ή συγκατάβαση στον γραμμικό ντετερμινισμό που κάνει πως τα καταλαβαίνει όλα. Γι' αυτόν, τα πάντα, με ευθύγραμμο τρόπο, ανάγονται στο συμφέρον που τα ετεροκαθορίζει απολύτως: Οι τάξεις είναι κάτι χειροπιαστές οντότητες που παλεύουν αδιάκοπα επειδή «έτσι είναι», και φυσικά οι ιδεολογίες, τα πάθη και τα θυμικά κείνται απολύτως υποταγμένα στη δύναμη της «βάσης». Οι αστοί πράττουν πάντα σύμφωνα με το συμφέρον τους, δεν λαθεύουν, ενώ το μόνο λάθος είναι όταν η εργατική τάξη γίνεται φορέας της αστικής ιδεολογίας. Και, ασφαλώς, το λάθος θα το διορθώσουν οι γνώστες των νόμων της ιστορικής αναγκαιότητας, επαναφέροντας την Ιστορία μεσσιανικά στη μόνη επιστημονικά ορθή έκβαση.

Δεν θα επεκταθώ, καθώς το ζήτημα εκφεύγει της θεματολογίας του βιβλίου. Θέλω απλώς να επισημάνω ότι και στα πιο καθ' ημάς η ιδεοληψία βλάπτει πολύ σοβαρά την υγεία. Στην πιο ακραία της εκδοχή, οικεία στα ελληνικά πολιτικά πράγματα, οδηγεί στην ηρωική έξοδο από την πολιτική, στην οποία βλέπουμε εγκλωβισμένο εδώ και χρόνια ένα μειοψηφικό τμήμα της Αριστεράς υπό τη σκέπη της κομμουνιστικής ορθοδοξίας. Ωστόσο, και εκτός αυτού, εθίζει στο δωρεάν στο wishful thinking, το οποίο όχι απλώς δεν ενδείκνυται στην εφαρμοσμένη πολιτική, αλλά οδηγεί σε τραυματικά αδιέξοδα. Να το πούμε καθαρά: κίνδυνος υπάρχει. Κίνδυνος για την ίδια την Ευρώπη και, φυσικά, ειδικότερα για την ευρωπαϊκό Νότο και, ακόμη πιο εστιασμένα,

για την Ελλάδα. Αυτό τον κίνδυνο οφείλουμε να αντιμετωπίσουμε. Ούτε να υποκλιθούμε απέναντί του ούτε όμως να πείσουμε εαυτούς ότι δεν υφίσταται.

Έρχομαι, με τον τρόπο αυτό, στην τρίτη επιλογή που υπονοεί ο τίτλος του Κεφαλαίου: «Πλοηγώντας (σ)το πολιτικό ρίσκο». Αυτό μας μένει. Βιώνουμε, όντως, μια πολιτική συγκυρία υψηλού κινδύνου, εξόχως απρόβλεπτη σε ό,τι αφορά τις πιθανές εκβάσεις της και απολύτως αντιφατική σε ό,τι αφορά τις αναγνώσεις, ανάλογα με την οπτική υπό την οποία την προσεγγίζει κανείς. Μεταξύ της άγνοιας κινδύνου που μπορεί να εκθέσει την πολιτική κοινότητα σε μη αναστρέψιμες βλάβες και την πειθήνια υπόκλιση που οδηγεί σε εγκληματικές τιμωρίες, υπάρχει, για την Αριστερά, ο δρόμος της επίγνωσης. Η επιλογή της συναίσθησης. Η συναίσθηση των δυσκολιών είναι ο εκπαιδευτής που μπορεί να διδάξει την πλοήγηση του κινδύνου.

Οι καπεταναίοι στα μποφόρια ξέρουν τον δρόμο: διαλέγουν με αποφασιστικότητα και προσοχή να πάνε κόντρα στον καιρό, με αργή ταχύτητα και σταθερό τιμόνι. Δυσκολεύονται να τα βγάλουν πέρα με το κύμα να τους πλαγιοκοπεί αλύπητα, και συνήθως προτιμούν την ταλαιπωρία να πηγαίνουν ενάντια στον άνεμο με αποφασιστικότητα και προσμονή, και όχι τα ζιγκ-ζαγκ με συχνές αλλαγές ταχύτητας και κατεύθυνσης. Αυτό το κάνουν μόνο τα ταχύπλοα, που έχουν τη δυνατότητα ελιγμών. Πάντως, αυτό που όλοι οι πλοηγοί αποφεύγουν, για να σώσουν το σκαρί και τον κόσμο τους, είναι εκείνο που κάνουν όσοι κυβερνούν ως τώρα την Ελλάδα: να πηγαίνουν με τον άνεμο. Πρίμα. Να έχουν δηλαδή το κύμα από πίσω. Αυτό είναι το πιο καταστροφικό και επικίνδυνο, διότι το κύμα σε καταπίνει. Προσπαθώντας να εξευμενίσουμε τον καιρό και να κερδίσουμε συμμαχώντας μαζί του –αυτό δηλαδή που εκ πρώτης όψης μπορεί να φαίνεται μια σόφρων λύση– έχουμε επιλέξει την πιο καταστροφική πορεία για το πλε-

ούμενο και τους ανθρώπους του. Όπως ακριβώς κάνουν οι ελληνικές κυβερνήσεις, στη προσπάθεια εξευμενισμού των ισχυρών.

Ο πιο πειθήνιος, πολύ συχνά, είναι αυτός που θα υποστεί και τις αυστηρότερες τιμωρίες. Μήπως αυτό είναι ψέμα; Δεν μας έχει συμβεί ποτέ να βλέπουμε να εξαντλείται η αυστηρότητα των ισχυρών έναντι των πιο υπάκουων; Είμαι σχεδόν σίγουρος ότι όχι μόνο το έχουμε δει, αλλά το έχουμε υποστεί ή το έχουμε κάνει. Η πλοήγηση στο πολιτικό ρίσκο απαιτεί λοιπόν, προσπάθεια, αλλά και προπόνηση. Ακούμε συχνά στην Ελλάδα: Μα είναι έτοιμη η Αριστερά να κυβερνήσει; Ξέρουμε πως το ερώτημα αυτό δεν τίθεται μόνο κακόπιστα, άλλωστε ακόμη και η κακοπροαίρετη κριτική είναι κίνητρο βελτίωσης. Από την άλλη, το ερώτημα εκφράζει και τη ζωτική προσδοκία να μην υποστεί μια ενδεχόμενη αριστερή κυβέρνηση την κατακραυγή και απαξίωση που βλέπουμε να εισπράττουν αυτοί που κυβερνούν σήμερα. Η αγωνία αυτή είναι υγιής και πρέπει να λειτουργήσει ως μοχλός της «βίαιης ωρίμανσης», για την οποία τόσο συχνά αλλά και εύλογα κάνουμε λόγο σήμερα.

Ωστόσο, η πολιτική είναι κατεξοχήν στρατηγική, «συνέχεια του πολέμου με άλλα μέσα», και υπό την έννοια αυτή έχει πρωτίστως σημασία η κρίσιμη επιλογή πάνω στην οποία θα αρμολογηθούν και οι υπόλοιπες. Αν από την αρχή πάμε λάθος, αν πάρουμε τον καιρό πρίμα για να τον εξευμενίσουμε, όσο και «έτοιμοι» να είμαστε, χάσαμε. Όπως αυτοί που κυβερνούν τώρα. Από την άλλη, η ζητούμενη κατεύθυνση, η ανατροπή δηλαδή του νεοφιλελεύθερου ριζοσπαστισμού, δεν ισοδυναμεί αυτομάτως με επιτυχία μόνο και μόνο επειδή είναι η ορθή επιλογή. Είναι αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη. Και πριν και μετά, θέλει εξάσκηση. Και είναι βέβαιο ότι αν –και όταν– ποτέ έρθει αυτή η ώρα, πάλι θα υπάρχουν κολοσσιαία κενά. Έτσι είναι. Αλλά σε αυτόν τον κίνδυνο θα πρέπει να πλεύσουμε και να πλοηγήσουμε.

Δημοκρατία σε/στην κρίση⁵

Η περίοδος που οριοθετήθηκε ως «κρίση χρέους» και ήδη πλέον ως ύφεση της ελληνικής οικονομίας, μια δομική καπιταλιστική κρίση, μελετάται διαρκώς και συστηματικά σε ό,τι αφορά τις μικρο- και μακρο-επιπτώσεις της στο κοινωνικό πεδίο. Τούτο μοιάζει απολύτως εύλογο και ανθρώπινο, καθώς είναι τέτοιο το μέγεθος της οδύνης που συσσωρεύεται, ώστε ακόμη και να ήθελε κανείς να το απωθήσει αδυνατεί. Αυτό εξηγεί το εκ πρώτης όψης παράδοξο, γραφίδες που εκθύμως συνηγορούσαν και ακόμη συνηγορούν υπέρ των μέτρων λιτότητας, την ίδια στιγμή να φωνασκούν για το κοινωνικά άδικο –και ενίοτε απρόσφορο– των μέτρων αυτών. Ρητορικά, επί των ημερών μας, είναι αδύνατο να μην είναι κανείς φιλόπτωχος. Ρητορικά, επίσης, είναι αδιανόητο να μην είναι –ας μου επιτραπεί ο νεολογισμός– «πολιτειακά φιλεύσπλαχνος». Όλοι δηλαδή αντιλαμβάνονται πλέον ότι η κρίση αυτή δεν αφήνει άτρωτο το πολίτευμα. Αυτό δεν ήταν προφανές στους περισσότερους τον πρώτο καιρό. Μάλιστα, αν κάποιος μιλούσε για «κρίση της δημοκρατίας» δύο χρόνια πριν θα χρειαζόταν να υποστεί τη χλεύη πως τάχα είναι προσκολλημένος σε σχήματα άλλων εποχών, ότι οι καιροί έχουν πλέον αλλάξει και ότι «ο χρόνος δεν είναι με το μέρος μας» για διαδικαστικές πολυτέλειες.

Σήμερα όμως δεν υπάρχει πλέον νοήμων άνθρωπος που να μην μπορεί να διαγνώσει σημάδια πολιτειακής κόπωσης ή εκφυλισμού της δημοκρατίας «στον τόπο που τη γέννησε», όπως αρέσκονται συχνά να θυμούνται δεξιοί και αριστεροί, εποικίζοντας το παρελθόν με ανιστόρητες γραμμικότητες και το παρόν με κα-

5. Τμήμα των σκέψεων που παρουσιάζονται εδώ εμπλουτισμένες έχουν δημοσιευθεί στο *Βήμα της Κυριακής* («Μεταρρύθμιση ή απορρύθμιση», 18.3.2012), στην *Ελευθεροτυπία* («Η αμηχανία της πολιτικής», 13.11.2011) και στον διαδικτυακό τόπο *protagon* («Ποιος είναι με την Ευρώπη τελικά», 1.3.2012).

λοπροαίρετες γραφικότητες. Ο όρος «κοινωνική δικαιοσύνη» είναι πολιτικά εξόριστος, καθώς ουδείς –με την εξαίρεση των «πολύ κουτών λοχαγών»– τολμά να υποστηρίξει πως αυτό που βιώνουμε αντέχει την αναμέτρησή του έστω και με μια μινιμαλιστική εκδοχή δικαιοσύνης και ακριβοδικίας. Ο εκφυλισμός της δημοκρατίας και η αποδιάρθρωση της κοινωνίας είναι γεγονός: όχι τετελεσμένο, αλλά εν προόδω. Είναι προφανές ότι το έργο συνεχίζεται. Και το έργο είναι ευρωπαϊκό, αργόσυρτο και βαρύ, με πολύ πιθανό unhappy end.

Ο εκφυλισμός της δημοκρατίας έχει τρία συμπτώματα. Το πρώτο είναι χιλιοειπωμένο: η πρόσφυση της «αγοράς» και της διοίκησης των διεθνών οργανισμών που μετέχουν στην τρόικα σε θέση οιονεί νομοθετική. Το δεύτερο είναι το νομοθετείν εκτάκτως, σε μια «δημοσιονομική κατάσταση εκτάκτου ανάγκης», που φορά το μανδύα της νομικής κατάστασης εξαίρεσης, χωρίς όμως τη *sine qua non* προϋπόθεση της τελευταίας: την κήρυξη της. Το τρίτο –αυτό που πιθανώς μπορεί και να αφυπνίσει το κατεστημένο– είναι η εφόρμηση του νεοναζισμού που εχθρεύεται καταστατικά, και το διακηρύσσει με πανηγυρικό τρόπο, τον δημοκρατικό-φιλελεύθερο χαρακτήρα του πολιτεύματος. Αυτά τα δεδομένα εντάσσονται στο κάδρο μιας ευρωπαϊκής θεσμικής αρχιτεκτονικής που προφανώς απέχει πολύ από το να δώσει αποτελεσματικές απαντήσεις στη συγκυρία. Για το λόγο αυτό *de facto* παρακάμπτεται. Έτσι δημιουργείται το περιβάλλον: μια δημοκρατία σε/στην κρίση.

Ο πολιτειακός εκφυλισμός της δημοκρατίας έχει λοιπόν ως θέση εκκίνησης το ότι «δεν υπάρχει άλλος δρόμος για την Ευρώπη». Σε ένα φάσμα που ξεκινά από παραδοσιακούς οπαδούς της ευρωπαϊκής οικοδόμησης και κλείνει στους όψιμους ευρωπαϊστές «εθνοφιλελεύθερους» συμμάχους τους, το επιχείρημα είναι κοινό: *There is no alternative*. Άρα, ό,τι άλλο και να λέμε, είναι

δωρεάν ρητορεία. Παρόλο που διαφωνώ, διερωτώμαι με ειλικρίνεια –και όχι για λόγους ρητορικούς– αν όντως υπάρχει κάποιο δίκιο σε αυτή την άποψη. Όμως, βλέπω τη σημερινή ευρωπαϊκή πραγματικότητα να κινείται σε εντελώς διαφορετική κατεύθυνση: Η ιδέα ότι στην Ευρώπη μπορεί να συγκροτηθεί ένας νέος δήμος, μια πολιτική κοινότητα με κοινές στοχεύσεις για το μέλλον και συγγενικές αναγνώσεις του παρελθόντος, η ιδέα μιας πολιτικής Ευρώπης, βρίσκεται στο χειρότερο δυνατό σημείο από τότε που οι πρωτεργάτες της την ξεκίνησαν μέσω της Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα. Βλέπουμε μια Ευρώπη να σέρνεται πολιτικά πίσω από τις σκληρότερες επιλογές που έχουν γονατίσει ολόκληρες κοινωνίες, με πρώτη την Ελλάδα· βλέπουμε μια Ευρώπη περισσότερο διαιρεμένη από ποτέ με έναν νέο ψυχρό πόλεμο που τείνει να χωρίσει πλέον όχι την Ανατολή από τη Δύση, αλλά τον Βορρά από τον Νότο της· βλέπουμε, τέλος, μια Ευρώπη στην οποία τα πιο αγοραία στερεότυπα όλων για όλους έχουν απολύτως επικυριαρχήσει στον τρόπο με τον οποίο οι Ευρωπαίοι αντιμετωπίζουν αλλήλους. Η διάγνωση είναι λοιπόν καθαρή: βιώνουμε τον σπαραγμό της πολιτικής Ευρώπης από τη νεοφιλελεύθερη εκδοχή της που μας κυβερνά εδώ και κάμποσα χρόνια, με συνευθύνη των αυτοπροσδιοριζόμενων «κεντροαριστερών» αλλά ουσιαστικά ούτε καν κεντροδεξιών στρατηγικών. Και, ταυτόχρονα, όχι απλώς ακούμε «ότι δεν υπάρχει άλλος δρόμος», αλλά ότι «αυτός είναι ο μόνος δρόμος εντός Ευρώπης».

Γιατί όμως να αφήσουμε την ιδέα μιας πολιτικής Ευρώπης στους τυφλωμένους από τη νεοφιλελεύθερη ιδεοληψία και τους απολογητές τους ή στους εμπνευστές μιας δημιουργικής καταστροφής του λεγόμενου «κοινοτικού κεκτημένου» στο επίπεδο των μισθών και των κοινωνικών συνθηκών της Βουλγαρίας και της Λετονίας, όπως υπαγορεύουν τα Μνημόνια; Ωραία σύγκλιση... Απέναντι σ' αυτούς, πρέπει να συγκροτήσουμε μια άλλη

απάντηση που δεν θα αφήνει έρμαιο στην επικίνδυνη ρητορεία τους την ήπειρο-μήτρα των πολέμων των εθνών. Για το λόγο αυτό, σε τελευταία ανάλυση, πρέπει με κάθε τρόπο να φωνάξουμε (και να πείσουμε γι' αυτό): *Εμείς είμαστε με την Ευρώπη, όχι αυτοί που –στο όνομα της τάχα– τη διαλύουν.*

Δεν μας τέρπει η αγοραία και εν πολλοίς ανέξοδη ρητορεία, που ως ένα βαθμό πάντως εύλογα κυριαρχεί επί των ημερών μας, σχετικά με την «εκχώρηση της εθνικής μας κυριαρχίας» στην τρόικα κ.λπ. Και λέω πως εύλογα κυριαρχεί, διότι αυτό που βιώνουμε δεν είναι μια μετάλλαξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς το ομοσπονδιακότερο, αλλά το ακριβώς αντίθετο. Προσωπικά, δεν θα θεωρούσα αρνητικό να μεταφερθούν κι άλλες αρμοδιότητες σε ευρωπαϊκά όργανα, αρκεί να υπήρχε μια στοιχειώδης βάση δημοκρατικής νομιμοποίησης σε αυτή τη μεταφορά. Αυτό όμως που βλέπουμε σήμερα είναι κάτι διαφορετικό: είναι ο σφετερισμός της πολιτικής ηγεμονίας στην Ευρώπη από το ισχυρότερο κράτος και τους συμμάχους του. Απροσχημάτιστα, και μάλιστα για τρίτη φορά μέσα σε έναν αιώνα – αν και με πολύ διαφορετικούς όρους. Το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή, από την ευρωπαϊκή ιδέα για την οποία πάλεψαν κάποτε ακόμη και τμήματα των προγόνων των σημερινών ευρωπαϊκών ελίτ.

Πιστεύω, πάντως, ότι εν προκειμένω χρειάζεται ψυχραιμία, μολοντί κάποιες «υποδείξεις» διεθνών αξιωματούχων ή αρχηγών άλλων κρατών προς την ελληνική κυβέρνηση είναι τόσο χονδροειδείς που είμαι βέβαιος ότι ενοχλούν ακόμη και τους πιο πεπεισμένους ευρωπαϊστές εξ ημών. Δεν παρέλκει, δηλαδή, επί του προκειμένου να θυμηθούμε πως η συμμετοχή μιας χώρας σε θεσμούς όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και, ακόμη περισσότερο, η συμμετοχή στην ευρωζώνη συνιστά κυριαρχική εκχώρηση, και μάλιστα θεσμισμένη με τον τεχνικά πιο άρτιο τρόπο: κι αυτό πολλά χρόνια προτού οι ευρωπαίοι αξιωματούχοι υποδείξουν κυ-

βέρνηση εθνικής ενότητας, προτού το δίδυμο Μέρκελ-Σαρκοζί υπαγορεύσει ποιο θα είναι το ερώτημα ενός πιθανού δημοψηφίσματος στην Ελλάδα και το ελληνικό Κοινοβούλιο απλώς κάνει κακότεχνες ασκήσεις προσαρμογής στις ειλημμένες αποφάσεις.

Εξάλλου, ας μην ξεχνάμε πως τέτοιες ασκήσεις θεσμικής ευθυγράμμισης είχαν ξεκινήσει, με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, έναντι των κρατών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, φτάνοντας μέχρι και σε σημείο αναίρεσης της πολιτικής αυτοδιάθεσης. Αυτό που φυσικά ενοχλεί σήμερα τους Έλληνες είναι ότι αίφνης γίναμε αντικείμενο πειράματος. Στα υπόλοιπα πειράματα μετείχαμε πάντα ως θεράποντες, ως μικροί (μεν αλλά) decision makers. Τώρα όμως τα πράγματα άλλαξαν και ξεπέσαμε στους πρώτους decision takers της πάλαι ποτέ Δυτικής Ευρώπης. Κατά την προσφιλή παρομοίωση των ευρωπαϊκών ελίτ, στρογγυλοκάτσαμε στο κρεβάτι του αρρώστου, ενός αρρώστου που πρέπει και να είναι βυθισμένος στις τύψεις της ενοχής. Όχι μόνο γιατί φταίει που αρρώστησε, αλλά γιατί κινδυνεύει να μολύνει και τους «υγιείς» γείτονες. Έτσι λοιπόν όλα αποδίδονται στην «ελληνική ιδιαιτερότητα», στην Ελλάδα ως «εξαιρέση».

Το όλο νήμα της ανάλυσης πάνω στην οποία βασίζεται αυτή η απορρύθμιση πάσχει κυρίως από μια βαθιά αντίφαση: ενώ οι ελληνικές ιδιαιτερότητες εμφανίζονται ως αίτιο της κρίσης, οι συνταγές δεν είναι προσαρμοσμένες στην ελληνική ιδιαιτερότητα, αλλά παγκόσμιες. Το αφήγημα των αιτίων είναι εθνοκεντρικό, το αφήγημα των λύσεων οικουμενικά νεοφιλελεύθερο. Φυσικά, η Ελλάδα δεν είναι το «αθώο θύμα» της κρίσης χρέους. Ωστόσο, το χρέος δεν παράγεται από έναν· χρειάζεται δύο. Λόγου χάριν, μετά το 2008, το κόστος του δανεισμού εκτοξεύτηκε εξαιτίας της κρίσης, διογκώνοντας το ίδιο το χρέος. Οι ανισοροπίες εντός της ευρωζώνης παράγουν τεράστια ελλείμματα, από τα οποία πάσχει όλη η Νότια Ευρώπη.

Και πώς αντιμετωπίζεται η κρίση; Με πολιτικές που οδηγούν στην οικονομική ύφεση και ασφυξία, επομένως στην αποτυχία των στόχων μείωσης του χρέους, με αποτέλεσμα νέα μέτρα και νέα ύφεση. Ακόμα και οι εμπνευστές τους ομολογούν πλέον, και στην Ελλάδα και στην Ευρώπη, ότι αυτή η πολιτική είναι ολέθρια. Είναι «λάθος». Θα κάνουν όμως αυτοκριτική για την προώθηση ή την πνευματική στήριξη πολιτικών τόσο αναποτελεσματικών όσο και κοινωνικά επώδυνων; Ή θα συνεχίσουν επηρμένα να ζητάνε το αυτομαστίγωμα του αρρώστου; Ποιες ήταν οι περίφημες «διαρθρωτικές» μεταρρυθμίσεις; Για να καταργηθούν τάχα τα «ρετιρέ του δημοσίου», κατεδαφίζεται ο κατώτατος μισθός, και μαζί ολόκληρη η εργατική νομοθεσία ενός αιώνα. Για να καταργηθούν τα φακελάκια των γιατρών, κατεδαφίζεται το Εθνικό Σύστημα Υγείας. Για να περιοριστεί η φοροδιαφυγή, φορολογούνται αδιακρίτως τα κάτω των 5.000 ευρώ ετησίως εισοδήματα.

Οι καταγγελίες της ελληνικής παθογένειας είναι δικαιολογημένες. Ωστόσο λειτουργούν, συχνά ανεξαρτήτως της βούλησης αυτών που τις διατυπώνουν, ως φύλλο συκής για μια άνευ προηγουμένου επιχείρηση που η σφραγίδα της είναι η κοινωνική αδικία. Ποια φιλοσοφία εκφράζουν οι μεταρρυθμίσεις που επιβάλλονται; Ποια φιλοσοφία εκφράζει το ΔΝΤ στον κόσμο; Γιατί επιβάλλονται παντού, από την Ουγγαρία ως την Πορτογαλία, τα ίδια ακριβώς copy-paste μέτρα, που αφορούν την όλο ιδιαιτερότητες μοναδική Ελλάδα; Είναι επείγον να αναπροσανατολίσουμε το ερώτημα, από το «Ναι ή όχι στις μεταρρυθμίσεις», στο «Ποιες μεταρρυθμίσεις;». Αυτό είναι το κρίσιμο ερώτημα. Το αφήγημα της *εθνοστρέφειας* υπαγορεύει πως η κοινωνική αδικία δεν οφείλεται στο Μνημόνιο, αλλά στις ιδιαιτερότητες του ελληνικού μοντέλου της μεταπολίτευσης. Να είμαστε καθαροί: φυσικά και υπήρχε κοινωνική αδικία προ Μνημονίου. Το ίδιο το κράτος ήταν οργανωτής και παραγωγός κοινωνικής αδικίας. Αλλά ποιος σοβαρός, ποιος

εχέφρων, ποιος, σε τελευταία ανάλυση, έντιμος άνθρωπος θα μπορούσε να αποδεχτεί ότι τα τραγικά αποτελέσματα των διαδοχικών Μνημονίων θεραπεύουν την κοινωνική αδικία;

Η νεοφιλελεύθερη πολιτική θέτει σε δοκιμασία τα ίδια τα θεμέλια της Ευρώπης – στην οποία υποτίθεται ότι προσβλέπει ως μόνη διέξοδο. Ωστόσο, ο πόλος αλληλεγγύης προς τους «δοκιμαζόμενους Έλληνες» εγκυμονεί κινδύνους, παρά την καλή του προαίρεση. Εμφανίζοντας τη χώρα ως έναν «φτωχό συγγενή», έναντι του οποίου αρμόζει συμπόνια, κατ' ουσίαν ενισχύει την άποψη της «ελληνικής ιδιαιτερότητας». Η αντίληψη αυτή θα εκφυλιστεί σε μια καρικατούρα διεθνικής φιλανθρωπίας, αν δεν τροφοδοτηθεί με την κοινωνική εμπειρία μιας χώρας σε κρίση (που δεν αποτυπώνεται αλλά αποσιωπάται στον επίσημο λόγο) και αν δεν πλαισιωθεί από το ερώτημα γιατί η ευρωπαϊκή κρίση εμφανίστηκε με αυτή την ένταση, σε αυτή τη χώρα, τη συγκεκριμένη στιγμή.

Η έξοδος από τη σημερινή κρίση δεν μπορεί, και δεν πρέπει, να είναι «επιστροφή», ούτε στην προηγούμενη προ Μνημονίου κατάσταση ούτε στον παράδεισο των αγορών. Μπορεί η Ελλάδα να βρίσκεται τώρα στην εντατική, αλλά όλη η ευρωπαϊκή περιφέρεια είναι με αναπνευστήρα. Η Ευρώπη αλλάζει. Προς ποιες κατευθύνσεις; Στα χέρια των ανθρώπων της είναι να αλλάξει ρότα. Οι έλληνες διανοούμενοι πρέπει να συζητήσουν και να συμμετάσχουν στους κοινούς ευρωπαϊκούς προβληματισμούς. Σε αντίθεση με την άποψη που διακονείται, η κρίση δεν οφείλεται στο ελληνικό μοντέλο της μεταπολίτευσης, αλλά οξύνεται από αυτό. Η κρίση δεν έχει ως μόνη αιτία Μνημόνια, τα Μνημόνια όμως αποτελειώνουν δεσμούς μιας κοινωνίας που αποδιαρθρώνεται και θεσμούς μιας δημοκρατίας που εξασθενεί: αυτά δηλαδή που είναι προς υπεράσπιση.

Εκείνο που παρουσιάζει, κατά την άποψή μου, μεγαλύτερο

ενδιαφέρον στο γεγονός της εκχώρησης εθνικής πολιτικής κυριαρχίας δεν έγκειται στο επίθετο «εθνική», αλλά στο επίθετο «πολιτική». Η κρίσιμη διολίσθηση της συγκυρίας που βιώνουμε επί των ημερών μας είναι ότι το πολιτικό –ως διαδικασία ρύθμισης κανόνων ανθρώπινης συμβίωσης σε καθεστώς σχετικής αυτονομίας από την αγορά– τείνει να καταστεί ουσιαστικά αποσυνάγωγο. Γνωρίζουμε ότι ο οικονομικός φιλελευθερισμός δεν συνοδεύεται *a priori* από τον πολιτικό φιλελευθερισμό στο εποικιδόμημά του. Με απλά λόγια, ο καπιταλισμός, ενώ γέννησε τη φιλελεύθερη ιδεολογία, πολύ συχνά την απαξίωσε και την ακύρωσε εν μέσω αυταρχικών στρατηγικών, ακόμα και πραξικοπημάτων. Το κατεξοχήν τέτοιο παράδειγμα είναι οι δικτατορίες της Λατινικής Αμερικής, στο πλαίσιο των οποίων νεοφιλελεύθερες πολιτικές επιλογές είχαν την ανάγκη της εκτροπής, επειδή αδυνατούσαν να υλοποιηθούν σε φιλελεύθερο δημοκρατικό πολιτειακό περιβάλλον.

Αυτό που χαρακτηρίζει τη φάση στην οποία έχει περιέλθει η Ελλάδα, πρώτη από όλα τα κράτη του ευρωπαϊκού Νότου (ενός Νότου τόσο διεσταλμένου ο οποίος αγγίζει ακόμα και τη Γαλλία τούτη τη φορά), είναι ότι η νεοφιλελεύθερη διαχείριση της κρίσης χρέους δεν αρκείται σε αυταρχικές πολιτικές επιλογές. Σαν να φαίνεται ότι, σε τελευταία ανάλυση, ασφυκτιά μέσα στο πλαίσιο των οποιωνδήποτε επιλογών φέρουν το μανδύα της πολιτικής.

Αυτό που δοκιμάζεται, λοιπόν, σήμερα είναι κάτι πιο δομικό από την αναντιστοιχία πολιτικού και οικονομικού φιλελευθερισμού, μολονότι η τελευταία είναι διαρκώς παρούσα. Αυτό που αναδεικνύεται στις εξαιρετικές συνθήκες που επιβάλλει η «κρίση χρέους» είναι πως η ίδια η σφαίρα της πολιτικής κυριαρχίας μαραζώνει. Δεν μαραζώνει βέβαια με τον τρόπο που νομίζαμε κάποιιοι νομίζαμε, αλλά ουσιαστικά ακυρώνεται η οποιαδήποτε διεκδίκηση αυτονομίας του πολιτικού έναντι του οικονομικού

πεδίου. Η επιβεβαίωση της πιο χυδαίας εκδοχής του υλισμού και της πιο αγοραίας έκφρασης οικονομικού αναγωγισμού... Η πολιτική κυριαρχία ως «αυτόνομη βαθμίδα εγγύησης της ενότητας της δημόσιας σφαίρας», «επικράτεια της πολιτικής», «σημείο εκκίνησης και άφιξης όλων των στοιχείων του κράτους» –σταχυολογώ μερικούς ορισμούς από εγχειρίδια συνταγματικού δικαίου– παρέλκει.

Μίλησα για κριτικό αναστοχασμό. Γνωρίζω βέβαια πόσο έχει υποφέρει αυτός ο όρος από τις βαρύγδουπες και άνευ ουσίας χρήσεις της στον χώρο της ελληνικής πολιτικής εσχάτως – κυρίως από το ΠΑΣΟΚ. Πάρα ταύτα, έχει μια σημασία που αξίζει να διασώσουμε, να την κρατήσουμε μακριά από τη γελοιοποίηση. Στο πεδίο της συγκρότησης πολιτικών στρατηγικών και πολιτικού λόγου, πρέπει ακάματα να κάνουμε μια τέτοια άσκηση, για να μη φτάσουμε στο ύστατο σημείο πολιτικής απαξίωσης, ενίοτε και προσωπικού ευτελισμού, όπως κάποιοι που έθεσαν τον εαυτό τους, ιδιοτελώς ή μη, στην υπηρεσία της «σωτηρίας της χώρας», καταστρέφοντάς την. Αυτούς πρέπει να κοιτάμε ως παραδείγματα προς αποφυγή. Όχι μόνο ή τόσο για τις πολιτικές τους επιλογές, αλλά κυρίως για τον ιδιότυπο, διεστραμμένο πολιτικό μεσσιανισμό που άνοιξε για τα καλά τον δρόμο προς το νεοφιλελεύθερο ολοκληρωτισμό. Όπως δηλαδή όλοι οι μεσσιανισμοί – και οι πιο οικείοι στα καθ' ημάς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Μεταρρυθμίσεις και Αριστερά: από την ανάσχεση στη δημιουργία⁶

*Για τον νεοφιλελεύθερο και τον αριστερό λόγο
περί μεταρρυθμίσεων*

Ξεκινώ με ένα αποκαλυπτικό, πλην όμως παραδόξως κοινότοπο, απόσπασμα ομιλίας ευρωπαίου αξιωματούχου:

Πρέπει να γίνουν μεταρρυθμίσεις, πρέπει να παρθούν δύσκολες αποφάσεις και πρέπει να τηρηθούν οι δεσμεύσεις. Αλλά εντέλει αυτές οι μεταρρυθμίσεις δεν απαιτούνται για να ικανοποιήσουν την Ευρωπαϊκή Ένωση. Απαιτούνται για να ωφεληθεί η χώρα σας και οι πολίτες της.

6. Τα κείμενα του Πρώτου Κεφαλαίου είναι απόδοση των εισηγήσεων σε δύο Κρίση-μα Σεμινάρια της Προτοβουλίας για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας και της Δημοκρατίας («Γιατί το κράτος», Αθήνα, 13.11.2012 και «Η λογική των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων», Αθήνα, 19.2.2013) και στο συνέδριο «Le Symptôme grec» που οργάνωσε το Πανεπιστήμιο Paris-8 (Παρίσι, 18-20.1.2013). Ένα τμήμα, σε συνεπτυγμένη εκδοχή, δημοσιεύτηκε στα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής* (20.1.2013), ενώ ένα άλλο στο *tnxs* (17.2.2013). Το τελευταίο κείμενο δημοσιεύθηκε στα «Ενθέματα» (3.3.2013).

Τα παραπάνω είναι ένα copy-paste από αυτά που θα μπορούσε να λέει ο οποιοσδήποτε αξιωματούχος της ΕΕ, του ΔΝΤ ή της Κεντρικής Ευρωπαϊκής Τράπεζας στην Ελλάδα ή την Πορτογαλία το 2013. Στη Σλοβακία ή τη Λεττονία λίγα χρόνια πριν. Στη Γαλλία, ίσως, μερικά χρόνια μετά. Οι συγκεκριμένες διατυπώσεις ανήκουν όμως στον πρέσβη-επικεφαλής της αντιπροσωπείας της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη το 2007. Οι συνειρμοί είναι δυσάρεστοι, ακόμα και εφιαλτικοί, αλλά οι ομοιότητες τέτοιες που η εικόνα να μιλάει μόνη της. Η παράσταση στην –κατά τα λοιπά, όλο ιδιαιτερότητες– Ελλάδα των Μνημονίων δεν είναι πρεμιέρα. Παίζεται διαρκώς περιφερόμενη, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, στην Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, και πλέον η κατεξοχήν έδρα της είναι ο ευρωπαϊκός Νότος.

Ο όρος «μεταρρυθμίσεις» είναι κομβικός στο νεοφιλελεύθερο πείραμα. Το ίδιο και ένας συγκεκριμένος λόγος νοθεσίας, που αντλεί τη νομιμοποίησή του εν γένει από τις μεταρρυθμίσεις, το περιεχόμενο των οποίων ποτέ δεν προσδιορίζεται, απλώς επισημαίνεται πάντα «πως ο χρόνος πιέζει» και πως «η χώρα καθυστερεί». Το αντικείμενο των μεταρρυθμίσεων δεν είναι σταθερό, καθώς προστίθενται συνεχώς νέα σημεία, τα κριτήρια αλλάζουν διαρκώς και ο πήχης τοποθετείται ολοένα και ψηλότερα. Όλες οι χώρες βρίσκονται μονίμως σε *καθυστέρηση*. Η «έλλειψη προόδου» τις οδηγεί σε «αποτυχία», η οποία μπορεί να προκαλέσει «καθυστέρηση» ή «αναστολή» των διαπραγματεύσεων, ενώ η «εφαρμογή» των συμφωνηθέντων «δεν πρέπει να μένει πίσω». Το αμέσως επόμενο σε συχνότητα μοτίβο είναι αυτό όπου η ευθύνη για την «ταχύτητα» και την, πανταχού παρούσα, «πρόοδο» της οποιασδήποτε συμφωνίας ανήκει στην ίδια τη χώρα.

Θα νομίσει πάλι κανείς πως μιλάμε για την Ελλάδα σήμερα. Όχι. Συνεχίζουμε να βρισκόμαστε στη Βοσνία, σταχυολογώντας

λέξεις και φράσεις από τα newsletters της Αντιπροσωπείας της ΕΕ στη χώρα αυτή κατά τη διάρκεια της πρώτης δεκαετίας του 21ου αιώνα.⁷

Το ερώτημα είναι λοιπόν αναπόδραστο: απέναντι στην τιμωρητική ηθικολογία του νεοφιλελεύθερου λόγου περί μεταρρυθμίσεων, υπάρχει χώρος για έναν άλλο λόγο, λόγο για μεταρρυθμίσεις προς μια βιώσιμη κατεύθυνση κοινωνικής δικαιοσύνης; Απαντάμε απερίφραστα: και να μην υπήρχε τέτοιος χώρος, θα έπρεπε να τον εφεύρουμε, να τον δημιουργήσουμε. «Δεν υπάρχει άλλος χρόνος», για να παραφράσουμε μια συνήθη κοινοτοπία των αξιωματούχων που κυβερνούν. Όντως, σήμερα, ο όρος «μεταρρύθμιση» έχει κατασταθεί συνώνυμο της ανασφάλειας δικαίου: οι κοινωνίες, υπό το καθεστώς του πειράματος για το οποίο κάναμε λόγο, υφίστανται διαρκώς αλλαγές που έχουν επιφέρει απόλυτη αβεβαιότητα για το τι θα ισχύει στο άμεσο μέλλον.

Όσο όμως και αν αυτή η ρητορική τροφοδοτεί την αγανάκτησή μας, η σφυρηλάτηση ενός άλλου λόγου περί μεταρρυθμίσεων είναι υπαρκτικό ζητούμενο. Διότι αν η Αριστερά αρκестεί στην αντιπαραγωγική άμυνα, πέραν του ότι κινδυνεύει να χρεωθεί το «παλιό» σαν να είναι δικό της, δεν διαπαιδαγωγεί τον κόσμο της στην ανάγκη να βρεθούν άμεσες λύσεις στα προβλήματα που αντανακλούν τις οικείες σε όλους παθογένειες. Και αν κληθεί ποτέ να κυβερνήσει, τότε θα είναι αργά να βρεθούν οι «λύσεις» που ο κόσμος περιμένει επειγόντως, αδημονώντας εύλογα μέσα στην οδύνη. Και τότε, ξανά, η διολίσθηση σε έναν κακώς νοούμενο

7. Μελέτησα τα newsletters αυτά μέσω της εξαιρετικά ενδιαφέρουσας διδακτορικής διατριβής της Μαρίας Βαρελά «Ευρωπαϊκή Ένωση, διεύρυνση και Βοσνία-Ερζεγοβίνη: μια ανάλυση του λόγου», Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα 2013 (επιβλέπων καθηγητής: Προκόπης Παπασπράτης).

πραγματισμό στη διαχείριση των πραγμάτων θα είναι σχεδόν αναπόφευκτη. Αυτός είναι κίνδυνος. Από τον δωρεάν αριστερό-στροφο βερμπαλισμό να βρεθούμε στον αδιέξοδο, απάνθρωπο και άδικο κυνισμό αυτών που κυβερνάνε σήμερα.

Ο Μίροσλαβ Λάιτσακ, ύπατος αρμοστής της ΕΕ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη –με αρμοδιότητες που προσιδιάζουν σχεδόν σε κυβερνήτη– κατέληγε στον χαιρετισμό του, τον Δεκέμβριο του 2007, για το νέο έτος:

Θα ολοκληρώσω, συγχαίροντάς σας για την επιτυχία σας αυτή σήμερα. Ελπίζω σύντομα να έχετε κι άλλες επιτυχίες να γιορτάσετε μαζί μας. Αυτό, όμως, θα εξαρτηθεί από εσάς.⁸

Όντως, από εμάς θα εξαρτηθεί: αν θα υποστούμε τις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις το τέλος των οποίων μετατίθεται αενάως χρονικά ή αν θα συμβάλουμε στην ανάσχεσή τους, συγκροτώντας ένα πειστικό πρόγραμμα επανοσηματοδότησης μιας τόσο ιστορικής για την αριστερή σκέψη έννοιας. Φυσικά, λοιπόν, ναι στις μεταρρυθμίσεις, για να κλείσουμε και τους λογαριασμούς μας με ένα επικίνδυνα αθώο σύνθημα του γαλλικού Μάη, «Reformes Chlo-ro-forme» (Μεταρρυθμίσεις Χλωροφόρμιο), σύμφωνα με το οποίο η διάκριση επαναστατικής και μεταρρυθμιστικής Αριστεράς είναι κάτι σαν τη διάκριση Αριστεράς-Δεξιάς. Αυτά είναι όμως, στην κυριολεξία, «αριστερισμός, παιδική ασθένεια του κομμουνισμού», όπως έλεγε κάποιος εκατό περίπου χρόνια πριν. Δεν πρέπει να κουραστούμε να υποστηρίζουμε πως το ουσιωδώς πολιτικό, το κρίσιμο, θέμα είναι η ταυτότητα των μεταρρυθμίσεων.

Για την ιστορία: ο πρέσβης της ΕΕ στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη,

8. Το παράθεμα, όπως και το προηγούμενο, από την αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή της Μ. Βαρελά, ό.π., σ. 92 και 206 αντίστοιχα.

με τα αποσπάσματα λόγων του οποίου ξεκίνησε αυτό το σύντομο κείμενο, ήταν την εποχή εκείνη ο Δημήτρης Κούρκουλας, ιδρυτικό στέλεχος της Πολιτικής Άνοιξης και, από τον Ιούνιο του 2012, υφυπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας.

*Για τον επαναπατρισμό μιας αμφίσημης έννοιας
στις δημόσιες πολιτικές*

Στις μέρες μας, λοιπόν, ο όρος «μεταρρύθμιση» έχει γίνει το απόλυτο τοτέμ. Μιλάμε συνέχεια για μεταρρυθμίσεις, χωρίς να προσδιορίζουμε για τι ακριβώς συζητάμε. Οι κυρίαρχες πολιτικές και οικονομικές ελίτ στην Ευρώπη αναφέρονται με κάθε τρόπο στην αναγκαιότητα μεταρρυθμίσεων εναποθέτοντας στην υλοποίηση τους, τη μοναδική ελπίδα διεξόδου για την ελληνική κρίση. Αντιστρόφως, στην ελληνική αδυναμία μεταρρυθμίσεων, που στηλιτεύεται διαρκώς αποδίδεται το ελληνικό αδιέξοδο και η στερεοτυπικής –μέχρι και ρατσιστικής– έμπνευσης επινόηση της «ελληνικής ιδιαιτερότητας»: μιας ιδιαιτερότητας που ενοχλεί πολλαπλώς όταν την εκφέρει ο γερμανός υπουργός Οικονομικών, αλλά εκστομίζεται με περισσή κομπορρημοσύνη στα καθ' ημάς, όταν κάποιος κομπάζουν για τον «απειθαρχο» ή «αντιστασιακό» χαρακτήρα του έθνους και του λαού μας.

Ξεκινάω λοιπόν από την αυτονόητη παραδοχή ότι «μεταρρυθμίσεις» κενές περιεχόμενου δεν μπορούν να υπάρχουν, καθώς καμιά διαδρομή δεν έχει νόημα αν δεν καθορίσουμε «από πού προς τα πού». Έτσι και η μεταρρύθμιση. Όσο σημαντική όμως είναι η μεταρρύθμιση για τον νεοφιλελευθερισμό, αφού με αυτήν καταστρέφει και δημιουργεί, άλλο τόσο είναι η έννοια αυτή και για ένα πειστικό πρόγραμμα ανατροπής του. Διότι και αυτό καλείται και να καταστρέψει, αλλά, κυρίως, να δημιουργήσει.

Η κυρίαρχη αντίληψη περί μεταρρύθμισης κανοναρχεί, σε όλα τα πεδία της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής, τις νέες αλήθειες της τεχνολογίας του κυβερνάν, με τον ίδιο τρόπο που οι αλήστου μνήμης Κεντρικές Επιτροπές του ΚΚΣΕ έθεται τη σοβιετική κοινωνία ενώπιον απίθανων πλάνων παραγωγής, με προβολή δεκάδων ετών στο μέλλον και φυσικά ολέθρια αποτελέσματα: όπως ακριβώς ακούμε, εδώ και μερικά χρόνια, τους ενσάρκωτες του κυρίαρχου μεταρρυθμιστικού λόγου να υπαγορεύουν το μέλλον μας μέσω προβλέψεων που διαρκώς διαψεύδονται, βυθίζοντας όλο και περισσότερο τον κόσμο στην οδύνη. Οι συνειρμοί αυτοί γίνονται ακόμη πιο εφιαλτικοί αν σκεφτεί κανείς πόσο μοιάζουν τα στεγνά, άφιλα πρόσωπα των πολιτικών πρωταγωνιστών τότε και τώρα, και κυρίως αν σκεφτεί κανείς πού κατέληξαν οι μεν και που φαίνεται να καταλήγουν οι δε.

Η εύλογη επιφύλαξη έναντι του νεοφιλελεύθερου μεταρρυθμισμού ο οποίος ισοπεδώνει την κοινωνία εντείνεται από μια, κατά την άποψή μου, μονοδιάστατη κατανόηση της ιστορικής συνθήκης που βιώνουμε. Η κατανόηση αυτή, εύλογη ίσως ως μια πρώτη αντίδραση, αποδίδει μονομερώς έμφαση στο «κράτος που υποχωρεί» λόγω της συρρίκνωσης του δημοσίου τομέα χωρίς να σκέφτεται επαρκώς το *κράτος που δημιουργείται*. Το νεοφιλελεύθερο δόγμα δεν αρκείται στο να καταστρέφει. Συνάμα, συγκροτεί μια νέα τεχνική διακυβέρνησης με νέα θεσμικά εργαλεία που σήμερα αναζητούνται. Οι τετριμμένες θεωρητικοποιήσεις του κράτους που οπισθοχωρεί δεν πρέπει να μας εμποδίζουν να σκεφτούμε τη συνθήκη υπό μια άλλη οπτική: την οπτική της *επέκτασης* του κράτους. Να σκεφτούμε δηλαδή ότι «λιγότερο κράτος» μπορεί, με μια έννοια, να σημαίνει, *παραδόξως, άλλο ή και άλλο κράτος*. Ένα κράτος που δεν επεμβαίνει στην οικονομία θα χρειαστεί να ισοσκελίσει την απουσία του με δραστικές πολιτικές αλ- λού. Εκτός όλων των άλλων, ένα μη παρεμβατικό (στην οικονο-

μία) κράτος είναι κατ' ανάγκη ένα επεκτατικό κράτος στις πολιτικές ιδεολογικής χειραγώγησης και ποινικής καταστολής.

Στο τέλος της μετάβασης αυτής βρίσκεται η φάση της *εδραιώσης*: όπως δηλαδή πιο παλιά οι συγκριτικοί πολιτικοί επιστήμονες συζητούσαν για τα μοντέλα μετάβασης στη δημοκρατία, στη Λατινική Αμερική, τη Νότια Ευρώπη κ.ο.κ., σήμερα βιώνουμε μια άλλη φάση μετάβασης με αβέβαιη αλλά, πολύ πιθανώς, πολιτικά αποκρουστέα έκβαση. Οι μεταλλάξεις των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων από την πρώτη φάση της αφηρημένης θεωρητικοποίησης ενός Χάγιεκ πέρασαν στη δεύτερη φάση της εφαρμοσμένης πολιτικής κατά τη δεκαετία του θατσερισμού και του ρηγκανισμού, και εδραιώθηκαν με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου στην Ανατολική Ευρώπη, όπως και –λίγο πρωτύτερα– στη Λατινική Αμερική: σήμερα πλέον επιζητούν, με βουλιμικό τρόπο την καθολικότητα που εμπλέκει κράτος και κοινωνικούς μεριδιούχους («stakeholders», κατά τον κυρίαρχο ευφημισμό) σε μια εντατική πορεία, ξεκινώντας από την Ελλάδα.

Το διφυές περιεχόμενο του νεοφιλελεύθερου μεταρρυθμισμού

Ο Μισέλ Φουκώ έχει εξηγήσει πώς οι νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις δεν αρκούνται να ενδυναμώσουν τις αγορές μέσα από τις κλασικές πολιτικές του *laissez-faire*, αλλά γενικεύουν το μοντέλο του ανταγωνισμού αυτού σε όλες τις σφαίρες της δημόσιας ζωής.⁹ Η πορεία αυτή οδηγεί ουσιαστικά στον εκφυλισμό της πολιτικής κυριαρχίας ως ημιαυτόνομης βαθμίδας αναπαραγωγής ισχύος και ανταγωνισμού στρατηγικών από ρυθμίσεις –και όχι

9. Michel Foucault, *Η γέννηση της βιοπολιτικής. Παραδόσεις στο Κολλέγιο της Γαλλίας (1978-1979)*, μτφρ. Βασίλης Πατσογιάννης, Πλέθρον, Αθήνα 2012.

απλώς απορρυθμίσεις – που υπαγορεύονται αδιαμεσολάβητα από την αγορά. Αυτό δηλαδή που βιώνουμε σήμερα. Αν λοιπόν ο homo economicus του 18ου αιώνα έβλεπε την ατομικότητά του ως έναν ζωτικό χώρο του οποίου η ιδιοκτησία και τα συμφέροντα ορθώνονται ενάντια στο κράτος, ο επίγονός του δεν αντέχει τίποτε από το δικαίωμα της αντίστασης και το κριτικό πνεύμα που κληροδότησε ο πρώιμος συνταγματικός φιλελευθερισμός στη νεωτερικότητα. Η νεοφιλελεύθερη ενσάρκωση της μεταρρύθμισης δεν θέλει ατίθασους εγωιστές αστούς, όπως θα έλεγε ο Μαρξ, αλλά κάτι άλλο. Επιζητεί απολύτως διαχειρίσιμους κυβερνήσιμους ανθρώπους.

Αναλύοντας λοιπόν τις δημόσιες πολιτικές που θεμελιώνονται σε αυτή τη στρατηγική, η νεοφιλελεύθερη μεταρρύθμιση παρουσιάζεται απλοϊκά, σχηματικά και, σε τελευταία ανάλυση, παραπλανητικά ως μια απλή μετατόπιση του ορίου επιρροής των αγορών που τείνουν να κυριαρχήσουν εις βάρος του κράτους που υποβαθμίζεται. Υιοθετώντας αυτή την αντίληψη, η Αριστερά συγκροτεί ένα λόγο αναχώματος, ανασχεσης των μεταρρυθμίσεων, έναν λόγο που παλεύει κόντρα στον καιρό να σώσει «οτιδήποτε αν σώζεται», όπως λέει και ένας αριστερός τραγουδοποιός που συντάσσεται με αυτή τη γραμμή. Το αποτέλεσμα είναι ένας απεγνωσμένος αγώνας χαρακωμάτων. Ο αγώνας αυτός δεν μπορεί να γλιτώσει τον στιγματισμό του «μασκαρεμένου» ή «αριστερού» συντηρητισμού, καθώς ο υπέρ πάντων αγώνας υπέρ των κεκτημένων δικαιωμάτων δεν μπορεί, δεν θέλει, δεν προλαβαίνει (δεν έχει σημασία τι) να διακρίνει μεταξύ κακώς νοούμενων «κεκτημένων» και καλώς νοούμενων «δικαιωμάτων», υπερασπίζοντας και τα δύο με την ίδια ένταση. Όμως, άλλη η πολιτική κουλτούρα των δικαιωμάτων και άλλη αυτή των κεκτημένων. Υπάρχουν κεκτημένα προνόμια που δεν είναι δικαιώματα. Τόσο απλά. Και, φυσικά, εδώ υπάρχει πρόβλημα, το οποίο δεν μπορούμε να προσποιούμαστε ότι δεν είναι κρίσιμο, μόνο και μόνο επειδή δεν

είναι το πιο κρίσιμο. Με αφετηρία αυτή την κατανόηση, αναδεικνύεται, κατά την άποψή μου, η κομβική αναγκαιότητα ενός άλλου λόγου περί μεταρρυθμίσεων.

Στο σύγχρονο πολιτικό βίωμα υπάρχει μια εκπληκτική αντίφαση μεταξύ ιδεολογικής ηγεμονίας και πρακτικής επίδοσης του νεοφιλελεύθερου μεταρρυθμισμού. Αυτή η αντίφαση χρειάζεται περισσή σκέψη και επεξεργασίες. Είναι εντυπωσιακό πόσες στερεοτυπικές κοινοτοπίες συνεχίζουν να είναι πεποίθηση για την κρίση σε ένα σημαντικό αριθμό ανθρώπων, παρά την εκκωφαντική πραγματικότητα που τις διαψεύδει και, κυρίως, το ότι οι ίδιοι άνθρωποι ριζοσπαστικοποιούνται συνεχίζοντας να τις αναπαράγουν. Τέτοιου είδους αντιλήψεις ενδημούν σε όλο το πολιτικό φάσμα, συμπεριλαμβανομένης και της Αριστεράς, παρά την εκλογική της ενίσχυση. Η εκ πρώτης όψεως αυτή αντίφαση δείχνει να είναι άλυτη, αν δεν λάβει κανείς σοβαρά υπόψη του τη δεύτερη, υποδόρια, «δημιουργική» και όχι «καταστροφική», διάσταση των μεταρρυθμίσεων που προωθούνται, αυτή δηλαδή που εξαρχής εκτιμώ ότι πρέπει να μελετήσουμε περισσότερο.

Σε όλες πάντως τις περιπτώσεις βιώνουμε (και εξαιτίας των αντιφάσεων αυτών) μια απολύτως μη προβλέψιμη πολιτική συνθήκη, ανάλογα με το κράτος στο οποίο προωθούνται οι μεταρρυθμίσεις αυτές. Άλλη έκβαση λοιπόν στην Τουρκία και άλλη στην Ελλάδα, στη Σερβία ή την Κροατία, στη Χιλή ή το Περού, στην Ταϊλάνδη ή τη Βιρμανία, για να αλλάξουμε γεωπολιτική ζώνη, και πάει λέγοντας. Διάλεξα επίτηδες αυτά τα ζευγάρια γειτονικών κρατών που δείχνουν πώς στη μια περίπτωση οι μεταρρυθμίσεις αυτές δημιουργούν επιδόσεις που αντιμετωπίζονται ως success stories και στην άλλη δημιουργούν μέχρι και «κράτη-παρίες», failed states. Και αυτό διότι οι εξόχως επικίνδυνες ιστορικές στροφές, σε απολύτως ολισθηρό έδαφος, στις οποίες εκθέτει τις κοινωνίες ο νεοφιλελεύθερος μεταρρυθμισμός, οδηγεί κάποια κράτη

στον απόλυτο εκτροχιασμό, ενώ άλλα στην πειθάρχηση και τη χειραγώγηση σε βιοτικούς ρυθμούς εξαθλίωσης των μαζών και ταυτόχρονα σε δείκτες υψηλής καπιταλιστικής ανάπτυξη.¹⁰

Ενώπιον αυτού του διλήμματος θέτουν οι νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις την Ελλάδα σήμερα, μέσω του ερωτήματος «ή μέτρα ή χάος». Το πραγματικό όμως δεδομένο, που πλέον δεν μπορεί να κρυφτεί πίσω από το διαζευκτικό «ή-ή», είναι μια ολέθρια σωρευτική επίδοση αρνητικού αθροίσματος: «και μέτρα και χάος». Και χρεοκοπία και λιτότητα. Αυτό είναι το μη συμψηφίσιμο ρίσκο των μεταρρυθμίσεων που επιχειρούνται στην πορεία πειραματικής εδραίωσης ενός νεοφιλελεύθερου κράτους στην Ευρώπη του Νότου. Ενός κράτους που δεν επιφυλάσσει στον εαυτό του το ρόλο του διαιτητή στους κοινωνικούς ανταγωνισμούς, όπως μαθαίναμε κάποτε, ούτε καν του κλασικού «νυχτοφύλακα» της αγοράς, αλλά κάτι πιο διαστροφικά δημιουργικού: του διαχειριστή της έντασης του κοινωνικού αυτοματισμού όλων έναντι όλων. «Για να μιλήσουμε αμερόληπτα», έγραφε ο Χομπς το 1651, «ο άνθρωπος έναντι του ανθρώπου είναι ένα είδος θεού και ο άνθρωπος έναντι του ανθρώπου είναι λύκος». Αυτό είναι λοιπόν και το απόλυτο ρίσκο του φαρμάκου των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, που οδηγεί σε «παράπλευρες απώλειες» όπως η άνοδος του νεοναζισμού, την οποία βιώνουν στην πιο ακραία μορφή χώρες όπως η Ελλάδα.

Μεταξύ λοιπόν αυτής της «μεταρρύθμισης» και του «παλιού καθεστώτος» με όλα του τα στραβά, σκέφτεται ο εχέφρων σκεπτόμενος άνθρωπος, ας μείνουμε στο παλιό. Ειδικά τώρα, εξάλ-

10. Το καλοκαίρι του 2012 που βρέθηκα στην τουρκική Ανατολία αντιμετώπισα συχνά τη συγκατάβαση και συμπόνια τούρκων συνομιλητών: «Τι πάθατε εσείς οι Έλληνες, ενώ εμείς αναπτυσσόμαστε...». Και το έλεγαν τη στιγμή που δούλευαν δέκα ώρες ημερησίως, εφτά μέρες εβδομαδιαίως, για περίπου 300 ευρώ, χωρίς να γνωρίζουν ούτε (τι είναι) διακοπές ούτε Σάββατο ούτε Κυριακή ούτε τίποτε παρόμοιο.

λου, που ζητούμενο είναι η ανάσχεση τούτης της άνευ προηγουμένου επίθεσης αναδιανομής ισχύος και πλούτου, το τελευταίο που θα σκεφτούμε είναι οι μεταρρυθμίσεις. Η θέση αυτή εντείνεται από την απολύτως ορθή διαπίστωση ότι τα κακώς κείμενα του παλιού καθεστώτος θα αρθούν σε συνθήκες μιας ομαλής διαδρομής που θα μας επιτρέψει στοιχειωδώς να βάλουμε μια τάξη, και όχι μέσα στην καταιγίδα που ωθεί τον καθένα σε λύσεις ατομικής επιβίωσης και αυτοσυντήρησης. Και αυτό έχει γίνει προφανές στην Ελλάδα: Αν υπήρχε μία περίπτωση να λειτουργήσει ένα δίκαιο σύστημα δίωξης της φοροδιαφυγής, είναι βέβαιο ότι τώρα οι πιθανότητες λιγοστεύουν διότι το εισόδημα συρρικνώνεται με δραστικό τρόπο. Αν υπήρχε μία περίπτωση να αποδώσει ένα σύστημα εξορθολογισμού των διοικητικών υπηρεσιών στη χώρα, με αποτέλεσμα μια διοίκηση πιο αποτελεσματική και φιλική στους ανθρώπους, αυτό σήμερα είναι σχεδόν αδύνατο, καθώς το σύστημα που ονομάζεται «ελληνική δημόσια διοίκηση» καταρρέει. Τέλος, αν υπήρχε μία περίπτωση να αποδοθεί γρήγορα και ορθά δικαιοσύνη στους πολίτες που προσφεύγουν στα δικαστήρια, στη δεδομένη συγκυρία και αυτό το ενδεχόμενο απομακρύνεται. Αν υπήρχε μία περίπτωση να έχουμε δημόσια εκπαίδευση, ή υγεία καλύτερη, τώρα εξανεμίζεται κ.ο.κ. Τα σχετικά παραδείγματα είναι πάμπολλα.

Ακούμε συχνά: «Το 80% αυτών που προβλέπουν τα Μνημόνια, θα έπρεπε να τα κάνουμε, ακόμα κι αν δεν τα προέβλεπαν». Ας συμφωνήσω, για λόγους οικονομίας της συζήτησης, ακόμη και σε αυτό. Ωστόσο, το άλλο 20% είναι αυτό που όχι απλώς οδηγεί στον κοινωνικό κατακερματισμό και τον πολιτειακό εκφυλισμό, αλλά μεταθέτει επ' αόριστον την πραγματική δυνατότητα του ελληνικού πολιτικού συστήματος να διορθώσει τα προφανή κακώς κείμενά του. Με τον τρόπο αυτό, απαξιώνει υπαρκτές εξορθολογιστικές δυναμικές σε όλο το πολιτικό πεδίο που

θα μπορούσαν να συνεννοηθούν για τα στοιχειώδη εναντίον των παθογενειών, που χρόνια τώρα μαστιίζουν την Ελλάδα, καθιστώντας την πιο εύκολη βορά στη νεοφιλελεύθερη επίθεση. Άρα, τι να το κάνω που το 80% είναι σωστό, όταν το άλλο 20% το διαλύει;

Ποιες μεταρρυθμίσεις στις δημόσιες πολιτικές;

Τι κάνουμε λοιπόν; Υπό ποιους όρους είναι εφικτός ο επαναπατρισμός της έννοιας των μεταρρυθμίσεων στην ιστορική κοιτίδα της αριστερής κριτικής σκέψης; Υπό ποιες προϋποθέσεις, ακόμη και σε αυτή τη συγκυρία –ίσως δε κυρίως σε αυτήν τη συγκυρία–, θα απαντήσουμε εξίσου δημιουργικά σε αυτή την «παραγωγική» όψη του νεοφιλελευθερισμού που δεν έχουμε σκεφτεί επαρκώς; Στο σημείο αυτό, ασφαλώς, προκαλεί εύλογο εκνευρισμό η άποψη που διακονείται από τους θεωρητικούς του νεοφιλελεύθερου λαϊκισμού που συγκροτήθηκε στη χώρα μας, όπως κάποτε στη Λατινική Αμερική, πως τάχα η Αριστερά «δεν θέλει τίποτε να αλλάξει», λες και το παλιό καθεστώς ήταν «δικό της».

Ωστόσο, άλλο τόσο προβληματικός φαντάζει ένας αριστερός βερμπαλισμός ο οποίος φυσικά δεν αρνείται την αναγκαιότητα των μεταρρυθμίσεων, αλλά μόνο στα λόγια. Στην πράξη δεν κάνει τίποτε για να τις εξειδικεύσει και να τους δώσει το περιεχόμενο που τους πρέπει, διότι, κατά βάθος, είναι πεπεισμένος ότι το παιχνίδι δεν παίζεται, μεταθέτοντας τα πάντα επέκεινα της ανατροπής. Ο βερμπαλισμός αυτός, οικείος στα καθ' ημάς, είναι βαθιά πεπεισμένος για το ποια είναι η ορθή απάντηση στο παλιό δίλημμα «μεταρρύθμιση ή επανάσταση». Για την ακρίβεια, δεν σκέφτεται καν να το δει ως δίλημμα, μολοντί η Ρόζα Λούξεμπουργκ το θέτει ως ερώτημα και γράφει σαφώς στις πρώτες σελίδες της πως δεν είναι δυνατό να είμαστε εναντίον των μεταρρυθμίσεων:

Είναι λοιπόν δυνατό η σοσιαλδημοκρατία να είναι εναντίον της κοινωνικής μεταρρύθμισης; Ή μήπως αντιπαράσσει την κοινωνική επανάσταση, την ανατροπή του υπάρχοντος καθεστώτος, στην κοινωνική μεταρρύθμιση; Όχι βέβαια. Για τη σοσιαλδημοκρατία, ο καθημερινός πρακτικός αγώνας για μεταρρυθμίσεις [...] αποτελεί, αντίθετα [...], τον μοναδικό δρόμο επίτευξης του τελικού σκοπού. [...] Μεταξύ της κοινωνικής μεταρρύθμισης και της κοινωνικής επανάστασης υφίσταται για τη σοσιαλδημοκρατία μια αδιάσπαστη συνάρτηση.¹¹

Την ίδια στιγμή, μη βλέποντας πίσω και πέρα από την «καταστροφική» διάσταση των νεοφιλελεύθερων μεταρρυθμίσεων, ο λόγος αυτός αρκείται στο να ορθώσουμε αμυντικά το ανάστημά μας και ό,τι βγει... Αυτές οι άμυνες, βέβαια, παρά τον ηρωισμό τους, σπάνια καταφέρνουν να επιτύχουν ένα νικηφόρο αποτέλεσμα, διότι, ακόμη και μετά την ανασχεση της αντίπαλης επίθεσης, δεν μπορούν να οδηγήσουν την μάλα στα δίχτυα, διότι δεν έχουν, ή δεν μπορούν να υλοποιήσουν, καμία δημιουργική στρατηγική. Κοινώς, ούτε σχέδιο έχουν ούτε το παιχνίδι τους αντέχεται, εκτός όλων των άλλων, και λόγω των αμέτρητων φάουλ που δυσφημίζουν το κύρος της ομάδας. Αυτή την πρακτική, που κατ' εξαίρεση θριάμβευσε στο EURO 2004, τη βλέπουμε σήμερα συστηματικά στην Ελλάδα, σε όλους τους κοινωνικούς χώρους. Νομίζω ότι τα παραδείγματα είναι αμέτρητα και θέτουν την Αριστερά ενώπιον μιας ειλικρινούς αυτοκριτικής βασάνου.

Αναδεικνύεται λοιπόν γιατί είναι επείγον να επανοικειοποιηθούμε την έννοια της μεταρρύθμισης, να επανοηματοδοτήσουμε το περιεχόμενό της με πρακτικές και λειτουργίες που αρμόζουν σε

11. Rosa Luxemburg, *Μεταρρύθμιση ή επανάσταση*, μτφρ. Κώστας Βρεττός, Κοροντζής, Αθήνα 1984, σ. 7 (α' γερμανική έκδ.: 1899).

έναν ορίζοντα αξιών διαφορετικό από το περίφημο Washington Consensus, μήτρα των νεοφιλελεύθερων πολιτικών της εποχής μας. Συζητάμε λοιπόν για μεταρρυθμίσεις με τρεις κατευθυντήριες γραμμές, σε όλους τους τομείς των δημοσίων πολιτικών: δημοκρατία, λογοδοσία και ταξικός προσανατολισμός.

Δημοκρατία και πολιτική συμμετοχή: μεταρρυθμίσεις που εδραιώνουν την πολιτική συμμετοχή. Ανάμεσα σε πολλά άλλα, σκέφτομαι, πρώτα πρώτα, τις σχέσεις κράτους και τοπικής αυτοδιοίκησης, αλλά και ένα αναλογικό εκλογικό σύστημα σε συνδυασμό με μια διοικητική δομή που δεν διαστρέφει τη λαϊκή βούληση και φυσικά πολιτική συμμετοχή των μεταναστών που έχουν αποκτήσει ρίζες στον τόπο αυτό διά της κτήσεως της ελληνικής ιθαγένειας.

Λογοδοσία και κράτος δικαίου: μεταρρυθμίσεις σε νευραλγικά πεδία, όπως αυτό της δικαιοσύνης που αγκομαχά κακοδικώντας, των ανεξαρτήτων αρχών που κοιμούνται τον ύπνο του δικαίου σε μια κοινωνία που βράζει. Επίσης, κατάργηση των προνομίων του πολιτικού προσωπικού, ρύθμιση του «πολιτικού χρήματος» και νόμος που έχουν θέσει στο άβατο της λογοδοσίας μια σειρά από τομείς παραγωγής ή υπηρεσιών στη χώρα, όπως το θεσμικό τοπίο των ΜΜΕ κλπ. Με δυο λόγια, να μη μας κουνάνε το δάχτυλο για «ανομία» οι αρχιτέκτονές της... Πολύ δεν πάει;

Ταξικός προσανατολισμός: μεταρρυθμίσεις με στόχευση την εδραίωση θεσμικών διαδικασιών και κοινωνικών πολιτικών που αμβλύνουν την κοινωνική οδύνη, πάλη για μια όσο γίνεται πιο αποτελεσματική πρόσβαση στα κοινωνικά αγαθά που απειλούνται. Εδώ όμως ας είμαστε ειλικρινείς. Το ερώτημα πλέον δεν είναι «λιτότητα ή ανατροπή», όπως μπορούν κάποιοι να ονειρεύονται ελεύθερα, αλλά *τι είδους λιτότητα μετά την πιθανή ανατροπή*. Αυτή η ιδέα πρέπει επειγόντως να αποτελέσει αντικείμενο επεξεργασίας όχι μόνο σε ό,τι αφορά τις επιμέρους απολήξεις της, αλλά πρωτί-

στως σε ό,τι αφορά την ιδεολογική δεξιότητά της από έναν κόσμο που έχει εναποθέσει απεγνωσμένα τις προσδοκίες του στην ανατροπή. Με τι πόρους θα οικοδομηθούν οι νέοι θεσμοί σε ένα διεθνές εχθρικό περιβάλλον εντεινόμενης οικονομικής καταστροφής; Πώς θα εξασφαλίσουμε μια *minimum* αποδοτικότητα της αναδιανομής πλούτου; Πώς θα σκεφτούμε το «ελάχιστο» όλων όταν σχεδόν πάντοτε πηγαίναμε για το μεγαλύτερο δυνατό κάποιων;

Τα ερωτήματα αυτά όχι απλώς δεν πρέπει να καλλωπίζονται αλλά να τίθενται με τη μεγαλύτερη, καλώς νοούμενη, ωμότητα. Η ανατροπή χωρίς επίγνωση μπορεί να μετατραπεί σε εφιάλη. Και αυτό τον εφιάλη τον εύχεται ο αντίπαλος για να συμπαρασύρει την Αριστερά στην καθολική απαξίωση που γνωρίζει ο ίδιος. Και είναι εύκολο τις αποτυχίες να τις χρεώσει κανείς στον αντίπαλο, όπως ακριβώς κάνει σήμερα, αντιστρόφως, από τη δική του πλευρά, το νεοφιλελεύθερο μπλοκ εξουσίας. Πόσο πειστικό είναι όμως; Το να χρεώνουμε στη δεδομένη κακή προαίρεση του αντιπάλου τη δική μας ανεπάρκεια είναι συνταγή βέβαιης αποτυχίας, επομένως εδώ χρειάζεται κοπιώδης δουλειά.

Ας παραφράσουμε λοιπόν μια παλιά ρήση: «Να τους τараξουμε στη μεταρρύθμιση». Να αποπλίσουμε τον αντίπαλο από το μονοπώλιο της χρήσης του όρου που θέλει να ανοίκει να κρατήσει. Να εκπαιδεύσουμε εαυτούς στην ιδέα της δημιουργίας και να δοκιμάσουμε τις αντοχές μας, με βάσανο, σε αυτή την κατεύθυνση. Να λειτουργήσουμε, όπως ο αντίπαλος διττά: και καταστροφικά και παραγωγικά. Και ανάσχεση και δημιουργία. Και θεσμικές προτάσεις και κοινωνικές διεκδικήσεις. Διότι, κακά τα ψέματα: την ίδια στιγμή που η κοινωνία κατακερματίζεται με τις νεοφιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις, εξασφαλίζονται παραδόξως πλατιές συναινέσεις διότι ο κόσμος, σε μεγάλο βαθμό, μοιράζεται τα ιδεολογήματα που αποτελούν το λίπασμα του νεοφιλελευθερισμού. Έτσι ερχόμαστε ολόένα και πιο κοντά στη χομπσιανή

φυσική κατάσταση, ονειρικό πεδίο επικράτησης του ναζιστικού ολοκληρωτισμού.

Είναι αλήθεια πως ο συνδυασμός αποθεσμοποίησης και αυταρχικής εξουσίας που βιώνουμε βρίσκεται σε έναν πρώιμο δοκιμαστικό στάδιο στη χώρα. Οι εγχώριοι πολιτικοί πρωταγωνιστές φαίνεται να είναι το αναλώσιμο υλικό αυτού του πειράματος. Κάποιοι δεν εννοούν να το καταλάβουν αυτό, ακόμη και μετά τον πολιτικό τους θάνατο. Άλλοι, πάλι, το κατάλαβαν. Εξάλλου, κανείς τους ως τώρα δεν μπόρεσε να εξασφαλίσει σοβαρές συναινέσεις, οπότε για τον επερχόμενο πολιτικό τους αφανισμό δεν θα κλάψουν πολύ ούτε καν οι διεθνείς σύμμαχοί τους. Αυτό όμως δεν πρέπει να μας αποπροσανατολίζει. Διότι οι στρατηγικές θα επιμείνουν, όσο οι συσχετισμοί είναι αυτοί που είναι στο ευρωπαϊκό πεδίο. Ας προσέξουμε λοιπόν το εξής: το νεοφιλελεύθερο πείραμα έχει τρομερά ρίσκα κοινωνικής έκρηξης, τα οποία τα αναλαμβάνει αλλά είναι πιθανό και να καταφέρει να τιθασεύσει.

Πρέπει, δηλαδή, να σκεφτούμε σοβαρά, ακόμη και αν το απευχόμαστε: Τι θα γίνει αν το νεοφιλελεύθερο πείραμα «πετύχει»; Τι θα γίνει δηλαδή και ποιο θα είναι το «διά ταύτα» μας, όχι μόνο σε μια συνθήκη αποδιάρθρωσης και κοινωνικής διάλυσης, αλλά σε μια συνθήκη αντίστοιχη με αυτήν που βιώνει ο γειτονικός τουρκικός λαός, στο περιβάλλον του αυταρχικού νεοφιλελεύθερου ισλαμισμού, όπως εύστοχα γράφτηκε πρόσφατα. Μια συνθήκη ιδεολογικής χειραγώγησης των μαζών υπό το καθεστώς μιας πολιτειακής διολίσθησης και φτωχοποίησης, όχι με πρωταγωνιστή το νεοναζιστικό κτήνος αλλά τις mainstream πολιτικές στρατηγικές της Κεντροδεξιάς και της πάλαι ποτέ Κεντροαριστεράς, όποιες και να είναι αυτές. Παραλλαγές του περιβάλλοντος αυτού μυριζόμαστε εσχάτως στη χώρα, με έναν πρωθυπουργό που συνομιλεί απευθείας με το θεό (του) και με έναν αρχηγό πρώην «μεγάλου κόμματος» να ζητά δημοσίως την εκλογή Προέδρου της Δημο-

κρατίας απευθείας από τον λαό, εισάγοντας τον πολιτειακό αυταρχισμό από την πόρτα της πάλαι ποτέ σοσιαλδημοκρατίας.

Καταλήγω: πολιτική ηγεμονία χωρίς κοινωνικούς συσχετισμούς είναι αδιανόητη. Ωστόσο, πολιτική ηγεμονία χωρίς θεσμικές πολιτικές είναι επίσης ασύλληπτη. Η αντίληψη που λέει ότι «το παιχνίδι παίζεται στον δρόμο και τα άλλα είναι πολυτέλειες» αφήνει όλο το γήπεδο των θεσμών ανοιχτό στο νεοφιλελεύθερο μεταρρυθμισμό. Όμως, η λογική των θεσμών αποτελεί εκ των ων ουκ άνευ συμπλήρωμα στην κοινωνική διεκδίκηση· και ιδίως τώρα, που εύλογα οι δυνάμεις της Αριστεράς εξαντλούνται στο κοινωνικό, το θεσμικό είναι επιπροσθέτως ζητούμενο. Είναι δύσκολο, ειδικά στις σημερινές συνθήκες, να μάθει κανείς το νέο παιχνίδι διακυβέρνησης και δημόσιας διοίκησης που ανά πάσα στιγμή επιφυλάσσει η απρόβλεπτη συγκυρία την οποία ζούμε. Δεν τολμώ όμως να σκεφτώ άλλη διέξοδο. Χωρίς δημόσιες πολιτικές, τεκμηριωμένα και κριτικά προσανατολισμένες στις δημοκρατικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, το πρόβλημα δεν είναι απλώς ότι το παιχνίδι δεν κερδίζεται με τίποτε, αλλά ότι, αν θέλουμε να είμαστε ειλικρινείς, δεν παίζεται καν.

Αυτή είναι, πιστεύω, η υπαρκτική πρόκληση με την οποία βρισκόμαστε αντιμέτωποι σήμερα.

Η αβάσταχτη ελαφρότητα του συνταγματικού βερμπαλισμού

Τη στιγμή που οι κυβερνητικές δυνάμεις φαίνεται πως έχουν συγκατανεύσει πλήρως στη διάλυση της εγγυητικής λειτουργίας του Συντάγματος, στην Αριστερά επιχειρείται να συγκροτηθεί ένας ιδεολογικός πόλος που με ρητορική παρηρησία υπαγορεύει ότι «πρέπει να τα ξαναγράψουμε όλα από την αρχή, με πρώτο και καλύτερο το Σύνταγμα». Την άποψη αυτή μπορούμε να ονομάσουμε

«συνταγματικό βερμπαλισμό». Όπως θα προσπαθήσω να εξηγήσω στη συνέχεια, η χρήση πομπωδών εκφράσεων χωρίς νόημα, προς εντυπωσιασμό του ακροατηρίου δεν είναι απλώς ανούσια φλυαρία, όπως ο κοινός βερμπαλισμός· αντίθετα, δημιουργεί καθοριστικούς κινδύνους απαξίωσης του πολιτικού λόγου της Αριστεράς, καθώς δείχνει πως όταν μιλάει για τους θεσμούς το κάνει προσχηματικά – όπως αυτοί που μας κυβερνάνε σήμερα.

Η αντίληψη του συνταγματικού βερμπαλισμού κάνει λόγο για «νομικές επαναστάσεις» και «συντακτικές συνελύσεις», καθώς ευαγγελίζεται μια συνταγματική αλλαγή που θα ξεπερνάει τα συμβατικά όρια της αναθεώρησης. Αυτή η αντίληψη, πέραν ορισμένων συνταγματολόγων, που την εξέφρασαν στην πρόσφατη συνάντηση της Επιτροπής Εργασίας για τις αλλαγές στο κράτος, το πολιτικό σύστημα και το Σύνταγμα που συγκάλεσε ο πρόεδρος του ΣΥΡΙΖΑ στην Αθήνα στις 21.2.2013 (εμφατικά ο Γιώργος Κατρούγκαλος, σε ηπιότερους τόνους ο Γιώργος Κασιμάτης), φαίνεται να διαπερνά το πνεύμα και ορισμένων στελεχών. Σε πρόσφατη συνέντευξή του, ο Μανόλης Γλέζος λέει:

Όλα θα γίνουν με νόμιμο τρόπο. Θα ζητήσουμε Συντακτική Συνέλευση στην οποία θα προτείνουμε το δικό μας Σύνταγμα, όπου στο πρώτο άρθρο του θα γράφει: «Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό, ανήκουν στο λαό και ασκούνται από τον ίδιο το λαό».¹²

Τα προηγούμενα ίσως και να φαίνονται ελκυστικά σε ένα ακροατήριο που προσδοκά με λαχτάρα ανατροπές: το 80% των Ελλήνων φαίνεται να θέλει αναθεώρηση, όπως καταγράφουν οι πολι-

12. «Θα προτείνουμε το δικό μας Σύνταγμα», συνέντευξη του Μ. Γλέζου στον Φοίβο Οικονομίδη, *Ελευθεροτυπία*, 2.2.2013.

τικές έρευνες, διότι, πολύ απλά, στην κατάσταση που έχει περιέλθει, ο κόσμος «διψάει για αίμα». Θα αποδώσει όμως τίποτε αυτή η συζήτηση ή θα μας δημιουργήσει μεγαλύτερα προβλήματα; Αλήθεια, φταίει το Σύνταγμα που φτάσαμε όπου φτάσαμε; Εξαιτίας του βιώνουμε την απαξίωση των θεσμικών εγγυήσεων; Ή μήπως, *παρά το γεγονός* ότι έχουμε αυτό το Σύνταγμα, οδηγηθήκαμε στην κατάντια να υπάρχουν θεσμοί χωρίς κοινωνικό εκτόπισμα και νομιμοποίηση; Το ερώτημα είναι κρίσιμο, παρά τη ρητορικότητά του. Φυσικά, δεν φταίει σε τίποτε το Σύνταγμα που έχουμε οδηγηθεί σε αυτές τις πρωτόγνωρες –ακόμη και για τη χώρα μας– καταστάσεις θεσμικής εξάρθρωσης. Δεν έχει διατυπωθεί ούτε ένα τεκμηριωμένο επιχείρημα που να υποστηρίζει ότι το Σύνταγμα αποτελεί αιτία της θεσμικής ολίσθησης της Ελλάδας σήμερα. Αντιθέτως, το Σύνταγμα παραβιάζεται συστηματικά, προκειμένου να υλοποιηθούν τα μέτρα των Μνημονίων: ουσιαστικά, έχει πάψει να λειτουργεί σαν θεμελιώδης κανόνας.

Προς αποφυγήν παρεξηγήσεων, φυσικά και δεν έχουμε ένα «τέλειο» Σύνταγμα. Μακράν εμού μια τέτοια αντίληψη. Εξάλλου, είναι αφόρητος ιδεαλισμός να πιστέψει κανείς ότι τέτοιο κείμενο υπάρχει στις απτές ζωές των ανθρώπων. Όμως, μεταξύ της παραδοχής ότι το Σύνταγμα μπορεί να γίνει καλύτερο και της αντίληψης «να το ξαναγράψουμε όλο» υπάρχει χαώδης απόσταση. Να πούμε τα αυτονόητα: το Σύνταγμα δεν είναι φάρμακο «διά πάσαν νόσο και μαλακίαν». Έτσι (θέλει να) πιστεύει η αντίληψη που βλέπει στον κανόνα των κανόνων τη δυνατότητα ασκήσεων επί (συνταγματικού) χάρτου, κατά την προσφιλή συνήθεια της σύγχυσης της πολιτικής φιλοδοξίας με την πολιτική φιλοσοφία, από τη μεταπολίτευση έως σήμερα.

Τη συνήθεια αυτή την είδαμε να κυριαρχεί στην αναθεώρηση του 2001, οπότε εισήχθησαν στο Σύνταγμα διατάξεις των οποίων η λεπτομέρεια ξεπερνάει την ακρίβεια του κοινού νομοθέτη

(«βασικός μέτοχος», απαλλοτριώσεις κ.τ.λ.): από το άρθρο 14 ως και το άρθρο 17 του Συντάγματος μετράμε 7 ολόκληρες σελίδες. Σαν να διαβάζουμε κοινό νόμο ή προεδρικό διάταγμα... Ας θυμηθούμε πως, σε αντίθεση με την αναθεώρηση του 1986 που ασχολήθηκε μόνο με τις αρμοδιότητες του Προέδρου της Δημοκρατίας, στην αναθεώρηση του 2001 είχαμε δεκάδες αλλαγές θολού εκτοπίσματος, ενώ χρειάστηκε ακόμη μια, το 2008, για να καταργηθεί μια από αυτές, η επινόηση του «ασυμβίβαστου».

Η πολιτική κουλτούρα που υπαγορεύει πως όλες οι πολιτικές σκοπιμότητες, ακόμη και βραχέος χρονικού εκτοπίσματος, χωράνε στο Σύνταγμα καλλιεργήθηκε από το ΠΑΣΟΚ στις αναθεωρήσεις του 1986 και του 2001, και ειδικά στη δεύτερη, που ως θεσμικό δημιούργημα φέρει τη σφραγίδα του σημερινού του προέδρου. Ο ιδεολογικός πόλος της υπαγωγής της συνταγματικότητας στην πολιτική σκοπιμότητα σήμερα ψάχνει να αγκυροβολήσει στην Αριστερά, αφού πλέον το ΠΑΣΟΚ έκλεισε τον κύκλο του. Ο πόλος αυτός πρέπει όμως να ανασχεθεί. Ο πρώτος λόγος είναι απτά πολιτικός: ο συσχετισμός των πολιτικών δυνάμεων στην Ελλάδα δεν επιτρέπει σκέψεις για «συντακτικές συνελύξεις» και τα τοιαύτα. Ούτε η αναφορά σε αυτές αλλάζει τον συσχετισμό. Για την ακρίβεια, ούτως εχόντων των πραγμάτων, αν οδηγηθούμε σε μια λογική «να τα ξαναγράψουμε όλα», μπορούμε να είμαστε σχεδόν σίγουροι ότι η νέα συνταγματική γλώσσα θα είναι και η οριστική ταφόπλακα του Συντάγματος ως κανόνα εγγυήσεων και δικαιωμάτων. Οπότε, «εκεί που πάμε για μαλλί, θα βγούμε κουρεμένοι». Δεν μπορούμε, ελαφρά τη καρδία, να νομίζουμε ότι ήρθε και η δική μας ώρα να αφήσουμε το συνταγματικό μας στίγμα, τη στιγμή που η Ελλάδα έχει την πιο νεοσυντηρητική και νεοφιλελεύθερη συνάμα κυβέρνηση της μεταπολίτευσης, ενώ η Ευρώπη διάγει τις στιγμές που διάγει μέσω του δημοσιονομικού συμφώνου.

Επιπροσθέτως, μια σειρά επιβεβλημένες αλλαγές, στις οποίες συγκαταναύει ένα μείζον τμήμα του πολιτικού συστήματος, μπορούν μια χαρά να επέλθουν χωρίς συνταγματική αναθεώρηση: ενδεικτικά, η αλλαγή του εκλογικού συστήματος, οι σχέσεις επιτελικού κράτους και τοπικής αυτοδιοίκησης, η ρύθμιση της χρηματοδότησης των κομμάτων είναι ίσως από τις πιο σημαντικές.

Εκτός αυτού όμως, ακόμη και αν αφήσουμε στην άκρη τη δεδομένη αδυναμία μιας τόσο ριζοσπαστικής συνταγματικής τομής λόγω πολιτικών συσχετισμών, το επιχείρημα πάσχει στη μέθοδο και στις αρχές του. Το Σύνταγμα δεν είναι πανάκεια ούτε αποθετήριο πολιτικών κόλπων. Από κόλπα, μάλιστα, ξέρει και ο αντίπαλος, που έχει συμβάλει τα μέγιστα στην απονομιμοποίηση του θεσμικού κεκτημένου της μεταπολίτευσης, με αποτέλεσμα να πλοηγούμε στον κίνδυνο της θεσμικής αφαιμάξης του κράτους δικαίου μαζί με την κοινωνική εξάρθρωση. Ειδικά ο συγκεκριμένος αντίπαλος ξέρει πολύ καλά από κόλπα με το Σύνταγμα.

Τον Ιούνιο του 2013 ξεκινάει πάλι η συζήτηση περί αναθεώρησης, και τα μαχαίρια ακονίζονται. Η Αριστερά έχει λόγους να προσέλθει σε αυτήν τη συζήτηση προτάσσοντας ώριμα ζητήματα που χρειάζεται να συζητηθούν: ανάμεσα στα πιο κρίσιμα, μεταξύ άλλων, είναι τα ζητήματα που άπτονται της παύσης των προνομίων του πολιτικού προσωπικού, οι σχέσεις κράτους-Εκκλησίας, το ερώτημα αν θέλουμε ή όχι συνταγματικό δικαστήριο. Σε άλλα πάλι, και ανάμεσά τους κατεξοχήν στα ζητήματα της συνταγματοποίησης της δημοσιονομικής πολιτικής, πρέπει να στήσει ένα πειστικό ανάχωμα. Σε κάθε πάντως περίπτωση, πρωτεύει να σκεφτούμε αν τελικώς, δοθέντων των συσχετισμών, μια αναθεωρητική συζήτηση είναι επιθυμητή.

Με ένα λόγο, η Αριστερά πρέπει να πείσει τον εαυτό της ότι το Σύνταγμα, και γενικότερα οι θεσμοί, είναι πολύ σοβαρή υπόθεση, που αξίζει αυτοτελώς μια θέση δίπλα στον αγώνα για την

αλλαγή των συσχετισμών δυνάμεων στην κοινωνία. Κι αυτό διότι και στο πεδίο του αγώνα για τους θεσμούς συγκροτούνται ηγεμονίες που δεν μπορούμε να αφήνουμε ανεκμετάλλευτες. Κοινωνώς, η Αριστερά έχει λόγους να παιδευθεί: και να ταλαιπωρηθεί και να μάθει. Ειδάλλως, το ρίσκο είναι μεγάλο.

Η αρχή, όπως κάθε αρχή, είναι δύσκολη. Κυρίως διότι στις συνθήκες που έχει περιέλθει ο τόπος κομβικές έννοιες για τη δημοκρατία παρουσιάζουν συμπτώματα επικίνδυνου εκφυλισμού. Οι Έλληνες έχουν απολέσει την πίστη ότι το πολιτικό είναι (και) παίγνιο κανόνων, διότι οι κυβερνώντες μέχρι σήμερα –και σήμερα– τους ευτελίζουν.

Ας αποδεχθούμε λοιπόν ότι είναι ανοικνόμητος ναρκισσισμός και συνάμα επικίνδυνος ιδεαλισμός να νομίσει κανείς ότι διά του Συντάγματος αλλάζει η κοινωνία. Οι ζωές των ανθρώπων δεν εξαρτώνται ούτε διαμορφώνονται από τα Συντάγματα, αλλά από την πραγματικότητα των σχέσεών τους με το κράτος και τις πρακτικές που εκείνο ακολουθεί όταν διοικεί. Αυτή την πραγματικότητα, την πραγματικότητα των δικαιωμάτων μας, πρέπει να αναθεωρήσουμε και, όταν έρθει η στιγμή, με φειδώ και στόχευση να ασχοληθούμε με τη συνταγματική αναθεώρηση. Αλλιώς, με συνοπτικές διαδικασίες, οι καλών προθέσεων συνταγματολογικές αναζητήσεις της Αριστεράς είναι πιθανό να την οδηγήσουν στη θέση που βρίσκεται σήμερα το ΠΑΣΟΚ όταν διεξάγει αντιρατσιστικό ή αντιακροδεξιό αγώνα: και ορθά να μιλάει, κανείς δεν θα την παίρνει στα σοβαρά, διότι οι προθέσεις της θα αμφισβητούνται.

Εν κατακλείδι: το νεοφιλελεύθερο πείραμα που πραγματοποιείται στη χώρα δυσκολεύεται να φορέσει το κουστούμι του Συντάγματος της μεταπολίτευσης. Δεν υπάρχει μεγαλύτερο δώρο, από το να του προσφέρει η Αριστερά τη δυνατότητα να το αποτελειώσει.

Μετανάστες: από την αφάνεια στην επιφάνεια

*Για μια ρεαλιστική και ανθρώπινη διαχείριση
του μεταναστευτικού ζητήματος¹³*

Οι Έλληνες, αριστεροί και δεξιοί, ψάχνουν απεγνωσμένα διεξόδους και «λύσεις» για το μεταναστευτικό στη χώρα. Οι πάντες αναγνωρίζουν ότι «υπάρχει πρόβλημα», και μάλιστα ενώπιον του προβλήματος αυτού θέλουν άμεσες λύσεις που δημιουργούν αμηχανία στην ανθρωπιστική μας συνείδηση. Ακόμη και το αριστερό εκλογικό ακροατήριο δείχνει πως συγκατανεύει, πολύ συχνά, σε λογικές διωγμού των χωρίς χαρτιά μεταναστών, ενώ η άλλη πλευρά έχει εισάγει τον όρο «λαθρομετανάστες» ακόμη και σε αιτιολογικές εκθέσεις σχεδίων νόμου. Το ναζιστικό άκρο φυσικά έχει, ευθύς εξαρχής, τοποθετηθεί υπέρ μιας «τελικής λύσης», μειδιώντας σαρκαστικά όταν ο όμορος με αυτό χώρος δεν μπορεί να κρύψει κάτω από τον μανδύα της πολιτικής ορθότητας απόψεις που συγκλίνουν με τον απόλυτο ρατσισμό.

13. Το κείμενο αποτελεί εμπλουτισμένη μορφή της εισήγησης στο Κρίση-μω σεμινάριο «Χαράσσοντας μια νέα πολιτική για τη μετανάστευση και την ιθαγένεια», που διοργάνωσε η Πρωτοβουλία για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας και της Δημοκρατίας (Αθήνα, 20.11.2012).

Είναι γεγονός πως η ξενοφοβία ενδημεί στην ελληνική κοινωνία, ακόμη και αν δεν εκφράζεται ρητά. Όμως, προσοχή: το να κατατάξουμε, ελαφριά τη καρδιά, το άγχος των ανθρώπων ενώπιον των βιοτικών τους αδιεξόδων στον ξενοφοβικό λόγο είναι ολέθριο. Το να λέει κάποιος «έχω πρόβλημα, γιατί στο σχολείο των παιδιών μου δεν γίνεται η δουλειά που πρέπει, επειδή το ένα τρίτο των μαθητών δεν μιλάνε καλά τα ελληνικά» δεν είναι ξενοφοβία. Μπορεί όμως εύκολα να ολισθησει προς τα εκεί, αν δεν ληφθούν μέτρα ενισχυτικής διδασκαλίας των παιδιών που δεν έχουν ως μητρική τους γλώσσα τη γλώσσα της εκπαίδευσης.

Η Αριστερά, ως πολιτικός χώρος που υπερασπίζεται τον αδύναμο, έχει παραδοσιακά διαλέξει τη θέση της αλληλεγγύης. Και έπραξε ορθώς. Όχι μόνο αυτό, αλλά έχει λόγους να είναι περήφανη διότι δεν διολίσθησε σε θέσεις πιο δημοφιλείς στην κοινή γνώμη, πλην όμως αξιακά αποστεωμένες από οποιοδήποτε αριστερό προσανατολισμό. Όμως, η θέση της «αλληλεγγύης», αν και απολύτως αναγκαία, δεν είναι αρκετή. Πάνω σε αυτήν πρέπει να χτιστεί μια συμπαγής στρατηγική, ανθρώπινη, ρεαλιστική και βιώσιμη, όχι μόνο για να ανασχεθεί ο ρατσιστικός λόγος του αντιπάλου, αλλά κυρίως για να εκπαιδευτεί και ο ίδιος ο αριστερός χώρος σε συγκεκριμένες προτάσεις μιας προοδευτικής διαχείρισης του μεταναστευτικού. Με δύο λόγια, η διακήρυξη της αλληλεγγύης είναι κάτι αξιακά αυτονόητο. Η υλοποίησή της όμως άλλης τάξης θέμα: πολιτικά ζητούμενο.

Οι προτάσεις μιας τέτοιας πολιτικής πιθανώς και να μας θέσουν ενώπιον δύσκολων διλημμάτων αναμέτρησης με αρχές στην υπεράσπιση των οποίων η Αριστερά είναι ιστορικά ταγμένη. Αυτή είναι όμως και η προϋπόθεση προκειμένου να μπορέσουμε να αποφύγουμε τη διολίσθηση στη γενικευμένη ξενοφοβία η οποία καρδοκεί και δεν αντιμετωπίζεται με λόγια. Οριακά, η υλοποίηση των πραγματικών πολιτικών σχεδίων μπορεί να δεχθεί κάποιες εκπτώ-

σεις στις θεμελιώδεις αρχές που τα κατευθύνουν ως γενικό προγραμματικό πλαίσιο. Πιστεύω πως προγράμματα με κάποιες εκπτώσεις είναι ανεκτά. Λόγια όμως χωρίς προγράμματα είναι δωρεάν. Αυτό ισχύει και στη μεταναστευτική πολιτική. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα: ούτε η κράτηση ούτε η απέλαση αποτελούν λύση στο μεταναστευτικό. Αυτό είναι βέβαιο. Όχι μόνο διότι είναι ενάντια σε στοιχειώδεις αρχές αξιοπρέπειας, αλλά διότι, επιπροσθέτως, δεν αποτελούν καθόλου ρεαλιστικές λύσεις, εκτός αν οι θιασώτες τους θέλουν να μετατρέψουν την Ελλάδα σε ένα απέραντο στρατόπεδο. Από την άλλη, ως ύστατο μέτρο (και υπογραμμίζω το «ύστατο»), θεωρώ ότι θα μπορούσαμε να ανεχθούμε ότι κάποιιοι θα πρέπει να φύγουν, ακόμη και μη οικειοθελώς από τη χώρα.

Η μετανάστευση λοιπόν, παρά τα φαινόμενα, δεν δημιουργεί νέα προβλήματα: σαν μεγεθυντικός φακός αναδεικνύει αλλά και οξύνει τις υπαρκτές παθογένειες μιας κοινωνίας σε κρίση, ενός αποδιαρθρωμένου κοινωνικού κράτους και, τέλος, μιας δημόσιας διοίκησης που έχει εθιστεί στην απαξίωση της ανθρώπινης προσωπικότητας. Με αυτό το δεδομένο, η μετανάστευση δεν κομίζει, κυρίως, κάτι νέο, αλλά, πολύ περισσότερο, αναδεικνύει την παλιά και εδραιωμένη παθογένεια στην πιο ακραία μορφή της. Ουρές στις δημόσιες υπηρεσίες ξέραμε και πριν έρθουν μετανάστες. Απλώς αυτοί βιώνουν χειρότερες ουρές. Το ίδιο γνωρίζαμε και διάφορους που παίρναν τη θέση των μπροστινών στις ουρές. Όπως πολλοί μετανάστες σήμερα.

Μια συνολική στρατηγική για τη διαχείριση του σύνθετου μεταναστευτικού ζητήματος στην Ελλάδα δεν μπορεί παρά να ξεκινά από την ταυτοποίηση και τον προσδιορισμό του αντικειμένου (για ποια μεγέθη μιλάμε) και στη συνέχεια να σχεδιάσει ένα συγκεκριμένο βηματισμό υλοποίησης δράσεων για τις διαφορετικές υπομάδες που συνθέτουν τον μεταναστευτικό πληθυσμό. Το πρόβλημα στην Ελλάδα δεν είναι απλώς ότι δεν έχουν προωθηθεί τέτοιες

δράσεις, αλλά ότι δεν ξέρουμε ακόμη για ποιο πληθυσμό συζητάμε, γνώση που αποτελεί δομική προϋπόθεση για τη χάραξη μιας μεταναστευτικής πολιτικής που θα προτάξει το σεβασμό στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια και τη διαφύλαξη της κοινωνικής συνοχής, σε μια χώρα που διάγει δημοσιονομικά την πιο δύσκολη και πολιτικά την πιο απρόβλεπτη συγκυρία μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο.

ΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

Κατά τη γνώμη μου, η συζήτηση τοποθετείται γύρω από το δίπολο ένταξη-αποκλεισμός. Ως ένταξη ή ενσωμάτωση μπορούμε να ορίσουμε μια κατάσταση επαρκούς πρόσβασης στα θεμελιώδη κοινωνικά αγαθά της εργασίας, της υγείας και της εκπαίδευσης. Αποκλεισμός είναι η μη πρόσβαση, η στέρηση. Μεταξύ των δύο δεν υπάρχει κενό αλλά καταστάσεις στις οποίες ενσωμάτωση και αποκλεισμός συνυπάρχουν. Είναι ωστόσο προφανές ότι η συζήτηση περί ένταξης και αποκλεισμού δεν αφορά (μόνο) τους μετανάστες αλλά όλους τους ανθρώπους. Η συζήτηση δηλαδή αυτή δεν σχετίζεται τόσο με την καταγωγή ενός ανθρώπου, όσο με την κοινωνική-ταξική θέση του. Στις μέρες μας, περισσότερο από ποτέ στην Ελλάδα, το διακύβευμα της κοινωνικής ένταξης και η απειλή του αποκλεισμού αφορά τους πάντες, άρα και τους μετανάστες.

Οι μετανάστες, ωστόσο, καταλαμβάνουν μια ιδιαίτερη θέση στο σχήμα ένταξη-αποκλεισμός. Από τη μία πλευρά, είναι περισσότερο εκτεθειμένοι στον αποκλεισμό, καθώς στερούνται των προνομίων που συνεπάγεται η ιθαγένεια του κράτους υποδοχής, έχουν μεγάλες δυσχέρειες επικοινωνίας κυρίως λόγω γλώσσας, στερούνται των άτυπων δομών κοινωνικής υποστήριξης που αντισταθμίζουν την απουσία κοινωνικού κράτους σε χώρες όπως η Ελλάδα και συχνά στιγματίζονται με ρατσιστικά στερεότυπα στην κοινή γνώμη. Από την άλλη πλευρά όμως, οι μετανάστες, σε συν-

θήκες κρίσης, εμφανίζουν αντοχές που δεν υπάρχουν στον γηγενή πληθυσμό. Είναι πιο ανθεκτικοί στην κακομεταχείριση, διότι την έχουν υποστεί περισσότερο, ενώ έχουν θέσει πολύ χαμηλότερα τον δείκτη της κοινωνικής προσδοκίας του ευ ζην, σε αντίθεση με μερίδες του γηγενούς πληθυσμού που με απλά λόγια «έχουν μάθει» να ζουν καλύτερα. Η κρίση δηλαδή, παραδόξως, έχει αντιφατικά αποτελέσματα απέναντι στους μετανάστες. Από τη μία, εκθέτει και ωθεί στην περιθωριοποίηση, αλλά από την άλλη συγκριτικά θέτει μερίδες του μεταναστευτικού πληθυσμού σε συγκριτικά καλύτερη θέση σε σχέση με τους ντόπιους που εξωθούνται με πιο δραστικό τρόπο στον αποκλεισμό, λόγω του ότι έχουν υψηλότερες προσδοκίες και συγχρόνως χαμηλότερες δεξιότητες να αντεπεξέλθουν στη σκληρή κοινωνική δοκιμασία της ύφεσης και της λιτότητας.

ΤΑΞΙΝΟΜΩΝΤΑΣ ΤΟΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟ ΠΛΗΘΥΣΜΟ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ: ΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΔΙΑΦΕΡΟΥΝ

Με βάση τα προηγούμενα, μια συστηματική ταξινόμηση του μεταναστευτικού πληθυσμού στην Ελλάδα, με στόχο τη χάραξη στρατηγικής, πρέπει πρωτίστως να λάβει υπόψη της τη θέση και τη σχέση των ανθρώπων αυτών με τα κοινωνικά αγαθά που προσδιορίζουν το δίπολο «ένταξη-αποκλεισμός». Και αυτό διότι η όποια ρύθμιση αφορά το νομικό καθεστώς της παραμονής των ανθρώπων αυτών στη χώρα δεν μπορεί παρά να έχει ως πυξίδα τη διευκόλυνση και εμπέδωση της ενσωμάτωσης. Όπως θα δείξουμε στη συνέχεια, άλλος δρόμος δεν φαίνεται να υπάρχει: η προοπτική της εδραίωσης του αποκλεισμού ωθεί την ήδη εύθραυστη κοινωνική συνοχή στην Ελλάδα σε εκτός θεσμικού ελέγχου καταστάσεις ισχυρής επικινδυνότητας για την ασφάλεια και την ελευθερία της όλης κοινότητας των ανθρώπων που έχουν στη χώρα αυτή το κέντρο των βιοτικών τους σχέσεων, είτε είναι ξένοι είτε Έλληνες. Με δύο λόγια, πλανά-

ται κανείς αν πιστεύει ότι τα προβλήματα των μεταναστών είναι μόνο δικά τους. Είναι και δικά μας, προβλήματα ενός συλλογικού υποκειμένου που αποτελείται από όλο τον πληθυσμό της χώρας.

Η πραγματικότητα είναι πως ένα πλειοψηφικό τμήμα των μεταναστών που βρίσκονται στην Ελλάδα έχει ήδη μπει σε οριστική διαδικασία κοινωνικής και πολιτικής ενσωμάτωσης, με τελική εκβολή στην ελληνική ιθαγένεια. Ένα άλλο τμήμα μπορεί να εισέλθει σε τέτοια δυναμική με τη συμβολή του νομοθέτη και της διοίκησης, διότι βρίσκεται στο μεταίχμιο του αποκλεισμού και της ένταξης. Με δεδομένο πως οι άνθρωποι αυτοί έχουν αναπότρεπτα μεταφέρει τις βιοτικές τους σχέσεις στη χώρα, η ενσωμάτωση είναι μονόδρομος. Ένα άλλο τμήμα μεταναστών, στερούμενο νομιμοποιητικών εγγράφων, ζει σε συνθήκες κοινωνικού αποκλεισμού χωρίς ορατές πιθανότητες κοινωνικής ένταξης, ειδικά στις σημερινές συνθήκες της κρίσης. Η μόνη λύση για τους ανθρώπους αυτούς είναι να τους καταγράψουμε για να ξέρουμε για τι συζητάμε. Σε όλες τις περιπτώσεις πάντως, η δημόσια συζήτηση που διεξάγεται σήμερα αφορά αποκλειστικά αυτό το τμήμα, με αποτέλεσμα να στοχοποιούνται όλοι οι μετανάστες με αγοραίο, ανεύθυνο και ξενοφοβικό τρόπο που τροφοδοτεί το νεοναζισμό, ο οποίος απλώς «εισπράττει». Με μια φράση: μετανάστες δεν είναι μόνο οι φτωχοί, εξαθλιωμένοι απόκληροι που περιφέρονται στο κέντρο της Αθήνας, αλλά και άνθρωποι «σαν και μας». Μην κάνουμε το λάθος να απωθούμε από τη δημόσια εικόνα και συζήτησης τους δεύτερους, στο όνομα της αλληλεγγύης τους πρώτους.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΑΟ: Η ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ
ΩΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ

Ξεκινάμε από την κατηγορία των μεταναστών που βρίσκονται νομίμως στη χώρα και έπειτα από αρκετά, συνήθως, χρόνια ζωής

εδώ έχουν αναπτύξει βιωτικούς δεσμούς που τους έχουν θέσει σε μια σχεδόν μη αναστρέψιμη πορεία κοινωνικής ενσωμάτωσης. Η πορεία αυτή, κατά κανόνα, αξιώνει να εκβάλει στην ελληνική ιθαγένεια. Ζητούμενο, λοιπόν, να είναι ανοιχτός ο δίαυλος του πληθυσμού αυτού προς τον ελληνικό λαό διά της κτήσεως της ελληνικής ιθαγένειας, είτε με τη γέννηση είτε με δήλωση των γονέων για τη «δεύτερη γενιά» και τα παιδιά που πάνε σχολείο εδώ είτε διά της πολιτογράφησης. Ο Νόμος 3838/2010 προέβλεπε με σχετική επάρκεια αυτές τις δυνατότητες· πρέπει, με κάθε τρόπο, να διασφαλιστεί η δυνατότητα κτήσης της ιθαγένειας με δήλωση των γονέων, η οποία συνιστά μια διοικητική διαδικασία λιγότερο σύνθετη και δαπανηρή από την πολιτογράφηση. Μέσω των διαδικασιών συμπερίληψης στον ελληνικό λαό του πιο ενταγμένου τμήματος των μεταναστών, αφενός μειώνεται σε απόλυτους αριθμούς ο μεταναστευτικός πληθυσμός αλλά και κυρίως δημιουργείται ή εντείνεται η προσδοκία του ανήκειν στον λαό για ένα άλλο μεγάλο κομμάτι, προσδοκία η οποία, αυτή καθαυτή, τροφοδοτεί την ίδια την κοινωνική ενσωμάτωση.

Αν τελικώς επικρατήσει η άποψη της πλειοψηφίας της κυβέρνησης που υπαγορεύει ότι τα παιδιά των μεταναστών δεν είναι δικαιούχοι της ελληνικής ιθαγένειας διότι τάχα «η ιθαγένεια πρέπει να έρχεται μετά την κοινωνική ένταξη», είναι βέβαιο ότι βάζουμε μια γενιά παιδιών (και όχι μόνο) σε μεγάλους μεπλάδες. Αυξάνουμε τις πιθανότητες όταν τελικώς τα παιδιά αυτά να βρεθούν στην ουρά για την ιθαγένεια, να έχουμε ενώπιόν μας ανθρώπους περισσότερο ματαιωμένους και θυμωμένους. Να έχουμε τελικώς πολίτες, αλλά κυριολεκτικά αγανακτισμένους πολίτες.

Η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας για τους ανθρώπους αυτούς είναι ένας μηχανισμός πολλαπλού θετικού αθροίσματος. Πρώτον, για την ελληνική πολιτεία της οποίας ο λαός αναζωογονείται με νέες παραγωγικές ηλικίες, δεύτερον για τους ανθρώ-

πους που αποκτούν την ιθαγένεια και, τέλος, για τους υπόλοιπους που βλέπουν διά της ιθαγένειας φως στην άκρη του τούνελ της αλλοδαπότητας για τους ίδιους και τα παιδιά τους. Στο σημείο αυτό, η εφαρμογή της κοινοτικής οδηγίας 103/2003 που θα επιτρέψει τη μετατροπή των διαφόρων τύπων αδειών που υπάρχουν στη χώρα σε άδειες «επί μακρόν διαμένοντων» είναι απαραίτητη, καθώς εδώ και δύο περίπου χρόνια τέτοιες άδειες, οι οποίες σύμφωνα με τον νόμο είναι διαχρονικά οι μόνες που θα δίνουν πρόσβαση στην πολιτογράφηση, δεν χορηγούνται.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΒΕΒΑΙΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ: Η ΟΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑ

Η δεύτερη υποομάδα των μεταναστών στην Ελλάδα αποτελείται από ανθρώπους «μεταξύ φθοράς και αφθαρσίας». Εννοώ εκείνους που, αν και στερούνται νομιμοποιητικά έγγραφα, είναι ενταγμένοι στον κοινωνικό ιστό, ωστόσο είναι εκτεθειμένοι στην περιθωριοποίηση περισσότερο από τους προηγούμενους. Για αυτή την ομάδα πρέπει να λειτουργήσει ένας μηχανισμός που θα δώσει διέξοδο σε μια νόμιμη, πλέον, ένταξή τους στον κοινωνικό ιστό.

Αυτό που πρέπει να γίνει απολύτως σαφές, στο σημείο αυτό, είναι η ανομοιογένεια του μεταναστευτικού πληθυσμού που δεν έχει νομιμοποιητικά έγγραφα. Ένα τμήμα είτε είναι κοινωνικά ενταγμένο είτε σε τροχιά ενσωμάτωσης: σύζυγοι μεταναστών με χαρτιά (συνήθως γυναίκες), μητέρες παιδιών που γεννήθηκαν ή ανατράφηκαν εδώ, άνθρωποι που εξέπεσαν της νομιμότητας λόγω του ανελαστικών και άδικων προδιαγραφών του καθεστώτος διαμονής και εργασίας ή άλλοι που αδυνατούν, με ευθύνη της ελληνικής γραφειοκρατίας αλλά και δική τους, να ρυθμίσουν τα της διαμονής τους στην Ελλάδα κτλ. Ο προσδιορισμός του εν λόγω πληθυσμού είναι ζωτικής σημασίας. Ένας άνθρωπος που έχει με-

ταφέρει στην Ελλάδα το κέντρο των βιοτικών του σχέσεων και, πάρα ταύτα, δεν κατάφερε να υπαχθεί σε καθεστώς νόμιμης παραμονής ή, ακόμη χειρότερα, κάποια στιγμή εξέπεσε από τη νομιμότητα, έχει όλους τους καλούς λόγους να αξιώνει τη συμπεριλήψη του στο νομίμως διαμένοντα πληθυσμό της χώρας αυτής. Το ίδιο και η χώρα: για λόγους κοινωνικής συνοχής και ασφάλειας, που τόσο διακυβεύονται στις μέρες μας, έχει ένα σωρό καλούς λόγους να θέλει αυτός ο πληθυσμός να μπει σε πορεία κοινωνικής ενσωμάτωσης, και όχι αποκλεισμού και της περιθωριοποίησης.

Επομένως, για όλους αυτούς, στους οποίους περιλαμβάνονται και οι περισσότεροι από τους λεγόμενους «αιτούντες άσυλο», δεν υπάρχει άλλη λύση από μια μεταβατική νομοθετική ρύθμιση η οποία, με τρόπο ρεαλιστικό και ανθρώπινο, όπως έκανε η Ισπανία το 2005, θα προβλέψει συγκεκριμένες προϋποθέσεις που θα μπορέσουν να καλυφθούν από έναν ικανοποιητικό αριθμό ανθρώπων που ζουν και έχουν οικογενειακώς μεταφέρει το βιος τους εδώ.

Στη δίνη της κρίσης, από το 2009 ως σήμερα, ο αριθμός των νομίμων αδειών παραμονής έχει μειωθεί περίπου κατά 100.000. Η εξέλιξη αυτή είναι άκρως ανησυχητική και πρέπει να μας απασχολήσει σοβαρά. Από τους 600.000 καταγεγραμμένους νόμιμους μετανάστες στο τέλος του 2009, σήμερα έχουμε πέσει περίπου στους 500.000. Γιατί; Μήπως φύγανε όλοι; Φυσικά και όχι. Θα ήταν εξαιρετική αφέλεια να πιστέψει κανείς πως οι άνθρωποι αυτοί πήραν τον δρόμο της αποδημίας ή της επιστροφής. Απλώς, εξέπεσαν της νομιμότητας που ζητάει από τους μετανάστες ένσημα, εισοδηματικές και άλλες προϋποθέσεις, τις οποίες πλέον ούτε η πλειοψηφία των Ελλήνων μπορεί να καλύψει. Οι «νόμιμοι» μετατρέπονται, με συνοπτικές διαδικασίες, σε «παράνομους».

Ουσιαστικά λοιπόν αυτό που συμβαίνει στην Ελλάδα της κρίσης είναι ότι δεκάδες χιλιάδες άνθρωποι –ένας αριθμός μείζονος

σημασίας-, αντί να παραμένουν σε τροχιά ένταξης –ή τουλάχιστον να μην οδηγηθούν στον απόλυτο αποκλεισμό-, ωθούνται στο περιθώριο. Ουσιαστικά λοιπόν σήμερα δεν μπορούμε να συζητάμε για σοβαρές πολιτικές ένταξης αλλά «μη απένταξης» των μεταναστών αυτών...

Για να υλοποιηθεί αυτή η ολική επαναφορά στη νομιμότητα χρειάζεται, επειγόντως:

- α) Η μείωση του χρόνου διαμονής στη χώρα που απαιτείται για την κατάθεση αίτησης για χορήγηση άδειας «εξαιρετικών λόγων», από δέκα σε επτά χρόνια, για να καλύπτει και αυτούς που ήρθαν στη χώρα μετά το 2005, ημερομηνία μετά την οποία η ελληνική έννομη τάξη «απαγόρευσε» τη μετανάστευση. Για τους ανθρώπους αυτούς, η χορήγηση βεβαίωσης θα πρέπει να δίνει τη δυνατότητα εργασίας και ταξιδιού στη χώρα καταγωγής, ενώ πρέπει με κάθε τρόπο να προβλεφθεί η συντόμευση του χρόνου εξέτασης του αιτήματος που συχνά ξεπερνάει τα τρία χρόνια.
- β) Η ενεργοποίηση και στελέχωση της ανεξάρτητης Υπηρεσίας Ασύλου και της Αρχής Προσφυγών. Ιδρύθηκε μεν το 2011 αλλά ουσιαστικά δεν λειτουργεί, με αποτέλεσμα να λιμνάζουν οι δεκάδες χιλιάδες αιτήσεις ασύλου που εκκρεμούν εδώ και χρόνια και φυσικά να μην μπορούν να εξεταστούν νέες.
- γ) Η περαιτέρω μείωση του αριθμού των ενσήμων που χρειάζονται για την ανανέωση της άδειας διαμονής και η κατάργηση της απαίτησης ορισμένου εισοδήματος για την ανανέωση της άδειας διαμονής των προστατευόμενων μελών της οικογένειας.
- δ) Τέλος, ό,τι άλλο κριθεί απαραίτητο για να μην ωθήσουμε έναν τόσο κρίσιμο αριθμό μεταναστών σε μεγαλύτερη ματαίωση από αυτήν που ούτως ή άλλως υφίστανται στην Ελλάδα της κρίσης.

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΑΤΑΤΡΕΓΜΟ ΣΤΗΝ ΑΝΟΧΗ: Η ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΔΙΧΩΣ
ΧΑΡΤΙΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

Ερχόμαστε τέλος στο εκρηκτικό ζήτημα των δίχως χαρτιά μεταναστών, το οποίο μονοπωλεί τον δημόσιο λόγο με διάφορες αγοραίες φωνές να ζητούν απελάσεις, μη γνωρίζοντας ή κάνοντας ότι δεν γνωρίζουν ότι η απέλαση είναι μια σύνθετη διοικητική διαδικασία για την υλοποίηση της οποίας χρειάζεται και η συμφωνία του κράτους αποστολής ή του κράτους διέλευσης. Η συμφωνία αυτή κάθε άλλο παρά δεδομένη είναι, είτε επειδή το κράτος δεν μπορεί (διότι είναι διαλυμένο, όπως η Σομαλία, το Αφγανιστάν και το Ιράκ) είτε επειδή δεν επιθυμεί να συναινέσει.

Δυστυχώς, αν εξαιρέσουμε τα ευρήματα των εθνικών απογραφών του 2001 και του 2011 και μερικές έρευνες, δεν έχουμε ενδείξεις που θα μπορούσαν με ακρίβεια να μας οδηγήσουν στον προσδιορισμό του ακριβούς αριθμού των ανθρώπων αυτών. Νούμερα όπως 800.000, που πρόσφατα έχουν διαρρεύσει από την Ελληνική Αστυνομία, ελέγχονται ως απολύτως ανακριβή. Το βασικό πρόβλημα εδώ δεν είναι το γεγονός ότι ο πληθυσμός αυτός δεν διαθέτει νομιμοποιητικά έγγραφα· είναι ότι αποτελείται από μετανάστες που, όπως γνωρίζουμε, ζουν σε συνθήκες απόλυτου βιοτικού αποκλεισμού έξω από τον αστικό ιστό, συχνά χωρίς οικογένειες, με το όνειρο να μπορέσουν, κάποια στιγμή, να φύγουν προς άλλη ευρωπαϊκή χώρα. Οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν τη δυνατότητα επιστροφής στη χώρα τους ή εξόδου από την Ελλάδα, με αποτέλεσμα να παραμένουν εγκλωβισμένοι στην αφάνεια που επιφυλάσσει η κοινωνική περιθωριοποίηση. Δεν έχουν τίποτε, συχνά δεν κάνουν τίποτε, με δυο λόγια δεν είναι τίποτε για την ελληνική έννομη τάξη. Σε συνθήκες κρίσης μάλιστα, όπως αυτή που διάγουμε, ούτε καν φτηνό εργατικό δυναμικό δεν είναι.

Η απάντηση στο μείζον αυτό ζήτημα, που δημιουργεί στην ελληνική κοινωνία μια κρίση μόνιμου ηθικού πανικού είναι να μάθουμε (για) τους ανθρώπους αυτούς. Να τους καταγράψουμε. Να δούμε πού και πώς ζουν, πόσο υγιείς είναι, αν έχουν παιδιά κλπ. Με μια φράση: δεν γίνεται ένα κράτος να αδιαφορεί –και ουσιαστικά να αρνείται– να μάθει πόσοι και ποιοι άνθρωποι και υπό ποιες συνθήκες διαβιούν στην επικράτειά του. Για την καταγραφή τους υπάρχει συγκεκριμένη νομοθετική πρόβλεψη που δεν έχει ακόμη εφαρμοστεί: η αναβολή απομάκρυνσης, του Νόμου 3907/11. Το συγκεκριμένο καθεστώς, το οποίο μπορεί να δώσει και τη δυνατότητα πρόσβασης στην αγορά εργασίας, δυστυχώς ως σήμερα δεν έχει εφαρμοστεί παρά μόνο για τους 300 μετανάστες απεργούς πείνας του 2011. Η καταγραφή των δίχως χαρτιά μεταναστών είναι το απαραίτητο πρώτο βήμα για να καταστεί στη συνέχεια εφικτός είτε ο επαναπατρισμός τους είτε η νομική τους τακτοποίηση, αν περάσουν πολλά χρόνια στη χώρα χωρίς να έχουν απελαθεί, είτε μια σοβαρή διαπραγμάτευση με την Ευρωπαϊκή Ένωση για τον δίκαιο και ρεαλιστικό επιμερισμό του μεταναστευτικού πληθυσμού σε όλες τις χώρες της, ανάλογα με τις δυνατότητές τους. Αν πάντως δεν ξέρουμε τίποτε για τον πληθυσμό αυτό, όπως συμβαίνει σήμερα, δεν μπορούμε να ελπίζουμε σε τίποτε.

Ακούγεται συχνά πως η λύση είναι η κατάργηση του «Δουβλίνο II», του κανονισμού δηλαδή της ΕΕ που προβλέπει ότι η χώρα εισόδου του αιτούντος άσυλο θα είναι και αυτή που θα εξετάσει το αίτημά του. Είναι ορθό ότι ο κανονισμός αυτός δημιουργεί μια άνιση κατανομή ευθύνης και βάρους μεταξύ κρατών εισόδου, όπως η Ελλάδα και τα κράτη του ευρωπαϊκού Βορρά. Ας μην ξεχνάμε όμως ότι αυτός αφορά μόνο τους αιτούντες άσυλο, δηλαδή το 1/10 περίπου των ανθρώπων που βρίσκονται στη χώρα χωρίς χαρτιά. Με τους άλλους τι γίνεται; Θεωρώ λοιπόν ότι αναφορά

στην κατάργηση του «Δουβλίνου II» είναι μάλλον μια εύκολη πολιτική καραμέλα, παρά μια σοβαρή στρατηγική επίλυσης.

Εν κατακλείδι, αντιλαμβάνομαι πως κάποιος μπορεί εύλογα να αντιτάξει στα προηγούμενα ότι είναι πολύ δύσκολο να υλοποιηθούν στην Ελλάδα του 2012, μια χώρα χρεοκοπημένη, με εξαρθρωμένη τη δυνατότητα υλοποίησης μακροπρόθεσμων στρατηγικών. Δεν θα είχε πολύ άδικο· τα πράγματα είναι όντως πολύ δύσκολα. Από την άλλη, όμως, δεν βλέπω άλλη λύση. Για την ακρίβεια, όλες οι άλλες «λύσεις» που περιφέρονται είναι, κατά την άποψή μου, μέρος του προβλήματος, κομμάτια μιας αδιέξοδης πολιτικής και ανέξοδης ρητορείας που έφερε τον τόπο στο σημερινό σημείο διάλυσης.

Η Ευρώπη, η Ελλάδα και η μετανάστευση: υπάρχει διέξοδος από τα συντρίμια;¹⁴

Μια άσκηση που οφείλουμε να κάνουμε όταν προσπαθούμε να συνοψίσουμε ένα ζήτημα (που νομίζουμε ότι γνωρίζουμε) είναι η ιστορικοποίησή του. Η αναπαράστασή του δηλαδή στον ιστορικό του μέλλοντος. Πώς θα περιγράφει ο ιστορικός του μεταναστευτικού φαινομένου τη σύγχρονη ελληνική εμπειρία, ενταγμένη στο διεθνές και ευρωπαϊκό περιβάλλον; Σε τι θα εστιαστεί και τι θα παραλείψει.

Ξεκινώντας από το οικουμενικό και προχωρώντας στο περιφερειακό και κατόπιν στο εθνικό θα έκανα την εξής εισαγωγή:

Πρώτον, οικουμενική αστάθεια. Με δεδομένους τους παγκό-

14. Εισήγηση στη δημόσια συζήτηση που οργάνωσε το Παράρτημα Ελλάδας του Ιδρύματος Ρόζα Λούξεμπουργκ, με θέμα «Ποια μεταναστευτική πολιτική χρειάζεται η Ευρώπη της κρίσης», Αθήνα, 4.12.2012. Δημοσιεύθηκε στο Red-Notebook (6.12.2012).

σμιους συσχετισμούς δυνάμεων και το γεωπολιτικό χάος στο οποίο έχει βυθιστεί ένα μείζον τμήμα της ασιατικής ηπείρου από το δυτικό άκρο της ινδικής χερσονήσου ως τις ακτές της Μεσογείου, σε συνδυασμό με την ανίατη χρόνια κατάσταση στην οποία βρίσκεται η μαύρη Αφρική, δεν φαίνεται στο ορατό μέλλον πιθανότητα παύσης των μεταναστευτικών ροών από τις περιοχές αυτές.

Δεύτερον, η γεωγραφική θέση της Ελλάδας. Με δεδομένη επίσης τη γεωγραφική θέση της Ελλάδας στο νοτιοανατολικό άκρο της Ευρώπης, όσο συνεχίζονται αυτές οι ροές, δύσκολα η χώρα μπορεί να γλιτώσει από την υποχρέωση να αποτελεί το transit τμήματος των ροών αυτών, όταν δεν είναι ο τελικός τους προορισμός.

Τρίτον, η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική. Η πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης, παρά το ότι γνωρίζει πως έχει ανάγκη την μεταναστευτική εργατική δύναμη σε μια ήπειρο που γερνάει, θα ήθελε η Ελλάδα να καταφέρει να συγκρατήσει αυτές τις ροές εντός επικράτειάς της. Για το λόγο αυτό, με διάφορα κονδύλια και χρηματοδοτήσεις που παρέχει στη χώρα, ουσιαστικά ζητά να φτιαχτεί ένας σταθμός πρώτων μεταναστευτικών βοηθειών στο νοτιοανατολικό άκρο της ΕΕ, χωρίς ωστόσο να ενδιαφέρεται και πολύ να φτιάξει ένα αξιοπρεπές νοσοκομείο με πιο μόνιμες δομές εκτός Ελλάδας, διότι αυτό θα αύξανε το βάρος που θα επωμιζόταν ο ευρωπαϊκός Βορράς. Με την έννοια αυτή, η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική είναι υποκριτική.

Τέταρτον, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική. Και στο μεταναστευτικό, η ελληνική πολιτική παρουσιάζει συμπτώματα ενός εκφυλισμού που δεν απέχουν πολύ από αυτό που θα ονομάζαμε χρεοκοπία. Θα επανέλθω, τεκμηριώνοντας το σημείο αυτό, στη συνέχεια.

Η αντανακλαστική αριστερή θέση στα ανωτέρω, τουλάχιστον

στην Ελλάδα, βασίζεται παραδοσιακά σε μια παράδοση ιεράρχησης. Με ένταση λόγου διεξάγεται ένας τίμιος αγώνας για την αλλαγή των παγκόσμιων συσχετισμών. Όσοι έχουν σπουδάσει σε ελληνικό πανεπιστήμιο θα θυμούνται κινητοποιήσεις της ελληνικής Αριστεράς επί σχεδόν παντός αδίκου επιστητού στον κόσμο τούτο, με έμφαση κυρίως στις αδικίες που προκαλεί στην υφήλιο ο αμερικάνικος ιμπεριαλισμός – τα παραδείγματα είναι αμέτρητα. Ωστόσο, ο αγώνας αυτός, καλοπροαίρετος ως επί το πλείστον, έχει ένα πρόβλημα: τα βάζει με κάτι το οποίο, λόγω κλίμακας, είναι εξόχως δύσκολο –αν και όχι αδύνατο, βέβαια– να αλλάξει. Το πολιτικά δύσκολο όμως είναι, από μια σκοπιά, ρητορικά εύκολο. Είναι γεγονός ότι για τη μετανάστευση φταίνε η φτώχεια του Τρίτου Κόσμου και οι ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις της Δύσης όπου Γης που εντείνουν την αιμορραγία. Ωστόσο, όσο εύκολο είναι να διαλέξεις τα παραπάνω ως αντίπαλο –διότι όσο υπάρχει φτώχεια και ανισότητα θα υπάρχει μετανάστευση– άλλο τόσο δύσκολο είναι να μπορέσεις στοιχειωδώς να αλλάξεις, έστω και κατ' ελάχιστον, αυτούς τους συσχετισμούς. Αντιθέτως, είναι μάλλον απλό, στα όρια του κοινότοπου, να τους καταγγέλλεις.

Η Αριστερά, λοιπόν, όσο πηγαίνουμε από το οικουμενικά μεγάλο στο εθνικά μικρό, εμφανίζει έναν αστιγματισμό. Παλεύει για τα μεγάλα, αλλά τα μικρά πολύ συχνά τα απωθεί. Δεν έχει πραγματικά ενδιαφερθεί τόσα χρόνια να επεξεργαστεί υπεύθυνα μια εναλλακτική πρόταση (και) για το μεταναστευτικό, ενώ τώρα που βρίσκεται πιθανώς προ των πυλών της κυβέρνησης χρειάζεται, μέσα σε όλα, να διαθέτει και μια τέτοια πρόταση. Για παράδειγμα, η προεκλογική εξαγγελία για παροχή ταξιδιωτικών εγγράφων στους μετανάστες που βρίσκονται παράνομα στη χώρα προκειμένου να πάνε στα υπόλοιπα κράτη της ΕΕ εγγράφεται, δυστυχώς, σε μια τέτοια –κατ' ουσίαν– μη στρατηγική. Η αβελτηρία αυτή μπορεί να αποδοθεί σε πολλούς παράγοντες, που εκ-

φεύγουν του ενδιαφέροντός μου εδώ, σίγουρα όμως σχετίζεται και με το γεγονός ότι οι προτάσεις μεταρρυθμίσεων της δημόσιας πολιτικής ήταν, ως επί το πλείστον, εκτός της πολιτικής κουλτούρας ενός μείζονος τμήματος της ελληνικής Αριστεράς, το οποίο έχει γαλουχηθεί με την ιδέα της ανατροπής. Εξάλλου, η ελληνική πολιτική ιστορία του 20ού αιώνα προσφέρεται κατεξοχήν για τέτοιου είδους αναγνώσεις, καθώς οι πιο κρίσιμες αλλαγές συντελέστηκαν με ανατροπές.

Έρχομαι τώρα στην κυρίαρχη αντιμετώπιση από το κυβερνητικό μπλοκ δυνάμεων, την οποία αξιολογώ ως κρισιμότερη και, ασφαλώς, πιο παθογόνα. Εδώ έχουμε σχηματικά μια αντιστροφή, η οποία εντείνεται μέσα από τη συγκυρία της δομικής κρίσης που διέρχεται η χώρα τα τελευταία χρόνια. Η κυρίαρχη αντίληψη εδώ είναι η αντιμετώπιση της Ευρώπης ως ένα άκαμπτου γεωπολιτικού δεδομένου, μονοδιάστατου και άτρωτου σε ό,τι αφορά τις κυρίαρχες, νεοφιλελεύθερες επιλογές του. Αυτή η προσέγγιση της Ευρώπης (Ευρώπη να 'ναι, κι ό,τι να 'ναι) έχει εύστοχα αποκληθεί «ευρωπαϊκός επαρχιωτισμός» (Σωτήρης Βαλντέν). Σαν η Ευρώπη να μην είναι πολιτικό, αλλά φυσικό φαινόμενο, το οποίο δεν μπορεί να αλλάξει διότι υπακούει σε δυνάμεις που ξεπερνάνε την ανθρώπινη βούληση. Το αποτέλεσμα είναι μια διαρκής ρητορική περί εσωτερικών μεταρρυθμίσεων, που υπαγορεύονται αδιαμεσολάβητα πλέον από την ΕΕ –διά της τρόικας–, ενώ η προσπάθεια αλλαγής των συσχετισμών εντός της ΕΕ θεωρείται περίπου έγκλημα καθοσιώσεως. Η Ευρώπη είναι, υποτίθεται, ακίνητη· εμείς πρέπει να τη φτάσουμε. Η αντίληψη αυτή, με διάφορες παραλλαγές και εντάσεις, ηγεμονεύει και στα τρία κόμματα που κυβερνούν σήμερα.

Ειδικά τώρα το μεταναστευτικό παρουσιάζει κάποιες κρίσιμες ιδιαιτερότητες σε σχέση με άλλους τομείς δημοσίων πολιτικών, στους οποίους το παραπάνω σχήμα εφαρμόζεται χωρίς πα-

ραλλαγές. Η παραλλαγή του μεταναστευτικού είναι ότι ευθύς εξαρχής, εδώ και 22 χρόνια, στην Ελλάδα είχαμε μια μοναδικής κοπής νεοφιλελεύθερη διαχείριση που σαν να έδειχνε, τροχιοδεικτικά, τι έπεται σε μια χώρα του νεοφιλελεύθερου ευρωπαϊκού Νότου. Με απλά λόγια, στη μετανάστευση είμαστε νεοφιλελεύθεροι από το 1990. Αυτό που εγκαινιάστηκε το 1990 για τους μετανάστες δοκιμάζεται πλέον για τα καλά στους γηγενείς. Το κράτος για μια δεκαετία κυριολεκτικά εξαφανισμένο και η ελληνική αγορά εργασίας –η μαύρη αγορά– ρύθμιζε τα πάντα. Αυτή ήταν η ελληνική μεταναστευτική πολιτική: θέλαμε παράνομους, ανασφάλιστους μετανάστες. Μόνον έτσι τους θέλαμε, όπως ακριβώς έναν αιώνα πριν, στις δυτικές ακτές των Ηνωμένων Πολιτειών: ένα βαλκανικό Φαρ Ουέστ.

Το απόλυτο νεοφιλελεύθερο μεταναστευτικό πείραμα όμως σκόνταψε, εξαιτίας των εσωτερικών και εξωτερικών αντιφάσεων: των μη ελεγχόμενων διεθνών συγκυριών μετά την 11η Σεπτεμβρίου που ενέτειναν τις ροές και φυσικά την έλευση της κρίσης, ήδη από το φθινόπωρο του 2004, όταν αρχίσαμε να ξυπνάμε από το παρατεταμένο και δαπανηρό ολυμπιακό μεθύσι. Ως τότε η mainstream «αντιρατσιστική» ρητορεία της σοσιαλδημοκρατίας απέναντι στο νεοσυντηρητικό ρατσισμό, την οποία είχε ενστερνιστεί και τμήμα της Αριστεράς, υπαγόρευε πως οι μετανάστες είναι χρήσιμοι, και γι' αυτό δεν πρέπει να φύγουν. Τώρα όμως;

Μιλάω για χρεοκοπία της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής υπό δύο έννοιες:

Πρώτον, της αδυναμίας καθετοποίησης της πολιτικής βούλησης, με στόχο τη ρύθμιση δεδομένων έξω από τις επιταγές της αγοράς.

Δεύτερον, της συρρικνωμένης δυνατότητας διοικητικής ρύθμισης: Πόσα χρόνια τώρα το ελληνικό κράτος εκδίδει ληγμένες άδειες διαμονής; Οι μισοί περίπου μετανάστες που εν δυνάμει θα μπορούσαν να στηθούν στην ουρά της κτήσης της ελληνικής ιθα-

γένειας, δεν μπορούν διότι –αν και πληρούν όλους τους όρους– το κράτος τους προμηθεύει ληγμένες άδειες διαμονής. Μιλάμε για ντροπή: ένα κράτος που δεν είναι σε θέση να εκδώσει έγκυρους τίτλους... Αυτά όμως ήταν δεδομένα και πριν το 2010. Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική εφαρμόζει ένα ιδιότυπο νεοφιλελεύθερο διαλυτικό «Μνημόνιο» αρκετά πριν την έλευση του Μνημονίου το 2010.

Η κρίση όμως κομίζει ένα τρίτο δεδομένο: *την κατάρρευση και της αγοράς εργασίας*, του κρίσιμου κρίκου που ρύθμιζε τα πάντα. Τη στιγμή λοιπόν που η αγορά εργασίας συνθλίβεται, τότε απλώς κοιτάμε τα συντρίμια: συντρίμια πολιτικών, συντρίμια διοίκησης και φυσικά συντρίμια ανθρώπων. Η Ελλάδα, για πρώτη φορά μετά το 1974, αντιμετωπίζεται ως χώρα αποστολής προσφύγων (όχι δικής της, αλλά αλλοδαπής ιθαγένειας), ενώ οι συστηματικές προσπάθειες που διεξάγονται σε τρεις χρονικές στιγμές, δηλαδή το 2000 (με τον Νόμο 2910), το 2005 (με τον Ν. 3386) και κυρίως το 2010-11 (με τον Ν. 3838/2010 και τον Ν. 3907/2011) υπονομεύονται επιτυχώς είτε από την ίδια τη διοίκηση είτε από τη δικαιοσύνη (κατεξοχήν με την απόφαση 460/2013 του ΣτΕ για τον Ν. 3838).

Η κατάσταση αυτή στέλνει, εξ αντικειμένου, δύο διαφορετικού τύπου μηνύματα, ένα προς την Ανατολή και τον Νότο, και το άλλο προς τον Βορρά και τη Δύση. Δεν υπονοώ ότι κάποιοι τα παρήγαγαν εν πλήρη συνειδήσει – χωρίς κίόλας να το αποκλείω πλήρως. Το πρώτο μήνυμα απευθύνεται προς τους μετανάστες και, κυρίως τους εν δυνάμει μετανάστες. Είναι απλό και εμπεδωμένο πλέον σε όλες τις βαθμίδες της ελληνικής δημόσιας διοίκησης, από την αστυνομία ως την κυβέρνηση: «Μην έρχεστε άλλο στην Ελλάδα, η κατάσταση είναι αφόρητη και, για να μη σας μείνει καμιά αμφιβολία επ' αυτού, θα σας την κάνουμε πιο αφόρητη ώστε να ξεγράψετε το ενδεχόμενο της αποδημίας σας εδώ». Το

μήνυμα εν μέρει λαμβάνεται, καθώς η χώρα έχει παύσει να αποτελεί μεταναστευτικό προορισμό ως αγορά εργασίας. Ταυτόχρονα όμως δεν λαμβάνεται στο βαθμό που προσδοκούν κάποιοι, διότι όσο κόλαση και να είναι η Ελλάδα σήμερα δεν βρίσκεται σε χειρότερη κατάσταση από τις περισσότερες χώρες αποστολής.

Το δεύτερο μήνυμα απευθύνεται προς τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες που αποτελούν τους πραγματικούς μεταναστευτικούς προορισμούς των ανθρώπων που εγκλωβίζονται στην Ελλάδα. Το μήνυμα αυτό –εξίσου κυνικό– στρέφεται εναντίον της ευρωπαϊκής υποκρισίας και λέει: «Μας αφήνετε μόνους να διαχειριστούμε ένα ζήτημα που δεν είναι δικό μας, αλλά δικό σας. Μας παρέχετε κονδύλια για να συμμαζέψουμε τις δομές υποδοχής, αλλά δεν δείχνετε ότι έχετε διάθεση να μοιραστείτε αναλογικά το βάρος του μεταναστευτικού πληθυσμού που σας πρέπει. Άρα, εμείς δεν κάνουμε τίποτε για να βελτιωθούμε. Διότι, αν βελτιωθούμε, τότε στέλνουμε ένα διπλό μήνυμα: στους πεινασμένους ξυπόλητους ότι τα πράγματα μπορεί να γίνουν καλύτερα γι' αυτούς, αλλά και εσάς ότι πιθανώς να αντέχουμε να είμαστε ένα *buffer zone* του πλουσιου Βορρά, που μέσα στη κατάρρευσή του θα πρέπει να υποστεί και την παρουσία παρανόμων φτωχών μεταναστών».

Και τα δύο μηνύματα συγκλίνουν σε μια στρατηγική που δεν εκφωνείται ρητά, αλλά, πάρα ταύτα, επιτελείται: *όσο χειρότερα, τόσο καλύτερα*.

Η άρρητη αυτή στρατηγική, όσο κυνική και απάνθρωπη κι αν είναι, μπορεί να σκεφτεί κανείς ότι έχει μια πειστικότητα, ένθεν και ένθεν. Τουλάχιστον, αυτό δείχνει να πιστεύει η ελληνική διοίκηση, καθώς τίποτε, με τις εξαιρέσεις για τις οποίες κάναμε λόγο προηγουμένως, δεν δείχνει να αλλάζει προς το καλύτερο. Ωστόσο, η πολιτική αυτή είναι όχι μόνο απάνθρωπη, αλλά και επικίνδυνη και, εντέλει, αναποτελεσματική και μη πειστική –ή, ακριβέστερα, πιστεύω πως υπάρχει μια πειστικότερη και αποτε-

λεσματικότερη. Είναι απάνθρωπη διότι ευτελίζει την αξιοπρέπεια των ανθρώπων. Είναι επικίνδυνη διότι απενοχοποιεί το νεοναζισμό που παραδοκεί να διαλύσει την πολιτική κοινότητα. Και, τέλος, δεν είναι πειστική εκ του αποτελέσματος. Αν δεν ξεκινήσει μια συστηματική διαδικασία καταγραφής του μεταναστευτικού πληθυσμού που βρίσκεται μη νόμιμα στη χώρα, τότε ούτε για τι ακριβώς μιλάμε ξέρουμε, ούτε θα μπορούμε βέβαια να ζητήσουμε από κανέναν εταίρο να μοιραστεί ένα βάρος που δεν γνωρίζουμε, ούτε την κοινωνική οδύνη θα μπορούμε στοιχειωδώς να αμβλύνουμε. Αν δεν καταγράψουμε τον πληθυσμό αυτόν έστω για να αποκτήσουμε μια στοιχειώδη εικόνα για κείνον, ούτε καν την ελπίδα του επαναπατρισμού του –που υποτίθεται τόσο πολύ θέλουμε– δεν μπορούμε να έχουμε. Έτσι, εν είδει κοινοβουλευτικού εθίμου, η κάθε νέα νεοσυντηρητική κυβέρνηση θα ξεκινάει τη θητεία της με εξαγγελίες για κράτηση και επιχειρήσεις-σκούπες, οι οποίες, πολύ γρήγορα, αφού σκάσουν σαν επικοινωνιακές κροτίδες, θα δώσουν τη θέση τους στην καθημερινότητα –όπως την ξέραμε και την ξέρουμε–, έχοντας δηλητηριάσει κι άλλο την πολιτική ατμόσφαιρα σε όφελος των ναζιστών.

Πάνω σε αυτά τα συντρίμια καλούμαστε σήμερα να επεξεργαστούμε μια πολιτική για το μεταναστευτικό. Μια αριστερή πολιτική; Ασφαλώς, αν και είναι βέβαιο ότι με τον χαρακτηρισμό αυτό ο καθένας μπορεί να σκέφτεται διαφορετικά πράγματα. Πάντως, απαιτείται επειγόντως μια πολιτική ρεαλιστική και ανθρώπινη, αλληλέγγυα σε ανίσχυρους ανθρώπους –μετανάστες και μη– η οποία μπορεί να ανασχέσει τον εκφασισμό της κοινωνίας και να αποτελέσει ελπίδα για μια σοβαρή ευρωπαϊκή διαπραγματευση για τον αναλογικό καταμερισμό τμήματος του μεταναστευτικού πληθυσμού.

Μια τέτοια αριστερή πολιτική συνιστά δύσκολο έργο για όλους. Ωστόσο, αυτό που συμβαίνει τώρα, αν πρέπει να το χαρα-

κτηρίσουμε με μία λέξη, θα το αποκαλούσαμε «κακό» ή «χειρίστο», και όχι «δύσκολο».

Ποια στρατηγική υπαγορεύει την κράτηση των μεταναστών;¹⁵

Τα τελευταία χρόνια το σύνορο Ελλάδας-Τουρκίας αποτελεί μείζονα διέξοδο τμήματος των μεταναστευτικών ροών από την Ασία και την Αφρική προς την Ευρώπη. Η κατάσταση αυτή μπορεί να αποδοθεί στην εξαιρετική δυσκολία φύλαξης εξαιτίας της γεωφυσικής διαμόρφωσης της περιοχής, αλλά και στην εντατικοποίηση της φύλαξης άλλων σημείων εισόδου τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες της Ευρώπης. Το αποτέλεσμα είναι ότι ο Έβρος αναδείχθηκε εσχάτως στο κατεξοχήν σημείο εισόδου μεταναστών από το Πακιστάν και το Αφγανιστάν μέχρι τη Συρία και το Ιράν, ενώ οι ταξιδιωτικές διευκολύνσεις που παρέχει η Τουρκία σε κάποιες αραβικές χώρες καθιστούν το ποτάμι τόπο διέλευσης βορειοαφρικανών Αράβων από την Τυνησία, την Αλγερία και το Μαρόκο, καθώς και άλλων μεταναστών, η παρουσία των οποίων σε αυτό το σύνορο προκαλεί αμηχανία.

15. Το κείμενο δημοσιεύθηκε στο RedNotebook (20.12.2011) και βασίζεται σε συμπεράσματα μιας αποστολής της Ελληνικής Ένωσης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου στον Έβρο (2-4.12.2011), η οποία εντάσσεται στο πλαίσιο της συστηματικής ενασχόλησης της Ένωσης με τα κέντρα κράτησης από το 2009. Η εκτεταμένη έρευνα που διεξήχθη από ομάδα της Ένωσης, τον Νοέμβριο του 2009, περιλαμβάνει αναλυτική αναφορά σε όλα τα νομικά ζητήματα που τίθενται από την κράτηση αυτή και βρίσκεται αναρτημένη στην ιστοσελίδα της Ένωσης (hlhr.gr/files/EKTHESI_NEW2010%5B1%5D.pdf). Για τη σύνταξη του παρόντος κειμένου, κρίσιμη ήταν η συνδρομή του Αντώνη Σπάθη και της Αγγελικής Νικολοπούλου, από την τότε ομάδα της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες. Τους ευχαριστώ θερμά, και από τη θέση αυτή.

Φαντάζομαι την έκπληξη συνοριοφυλάκων και αστυνομικών όταν για πρώτη φορά θα συνέλαβαν μελαψούς ισπανόφωνους από τη Δομινικανή Δημοκρατία, χώρα μάλλον μη οικεία στην ελληνική αστυνομία... Αρκετοί στον Έβρο θυμούνται μειδιώντας το ακόλουθο περιστατικό: Ο αστυνομικός ζητάει, χωρίς μεταφραστική φυσικά, τα στοιχεία μιας νεαρής έγχρωμης, με αποτέλεσμα ως επώνυμο να καταχωρηθεί το «Burkina» και ως όνομα το «Faso»... Εικάζω πως υπάρχουν πολλές ανάλογες ιστορίες που μπορεί να διηγηθεί κανείς, ωστόσο το ευτράπελο της υπόθεσης δεν μπορεί να μετριάσει δύο αναπόδραστα αισθήματα που δημιουργούνται σε όποιον διαπιστώσει τι γίνεται στον Έβρο.

Τα συναισθήματα αυτά είναι η αγανάκτηση για τις εξευτελιστικές συνθήκες κράτησης και η απορία για τη σκοπιμότητα της όλης λογικής του εγχειρήματος. Ας σταθούμε λίγο στο πρώτο. Πρόκειται για ένα θύλακα εγκλεισμού ο οποίος, όσο διασταλτικά και αν προσεγγίσουμε το θέμα, δεν πληροί εντελώς στοιχειώδεις προϋποθέσεις αξιοπρεπούς κράτησης. Τα νούμερα μιλούν από μόνα τους: το 2007 διήλθαν και συνελήφθησαν κάτι λιγότερο από 17.000, το 2008 14.000, το 2009 περίπου 9.000, ενώ το 2010 ο αριθμός εκτοξεύτηκε στους 47.000 ανθρώπους. Τα νούμερα αυτά δεν είναι πλασματικά. Η πλειοψηφία των ανθρώπων αυτών επιθυμεί τη σύλληψή τους. Ας ξεχάσουμε τα οικεία από προηγούμενες δεκαετίες στιγμιότυπα κυνηγητού με την Ελληνική Αστυνομία επί των συνόρων. Η εικόνα ανθρώπων που μόλις έφτασαν στην Ελλάδα και περιμένουν να συλληφθούν μες στην παγωνιά, έξω από το αστυνομικό τμήμα του Τυχερού ή δίπλα στις γραμμές του τρένου είναι οικεία στην περιοχή. Απέναντι σε τέτοια μεγέθη, ακόμη και κράτη με σωφρονιστικές υποδομές ποιοτικά και ποσοτικά ασύγκριτες με τις ελληνικές θα γονάτιζαν – εφόσον βέβαια προέκριναν τον εγκλεισμό των ανθρώπων αυτών. Πολύ περισσότερο στην Ελλάδα, όπου, ούτως ή άλλως, το

σωφρονιστικό πάσχει από υπερπληθυσμό και η μεταχείριση των κρατούμενων έχει πολύ δρόμο ακόμα να διανύσει για να θεωρηθεί ότι πληροί τις προϋποθέσεις αξιοπρέπειας που θέτει το ελληνικό Σύνταγμα.

Εδώ, λοιπόν, πρέπει να κάνουμε μια διάκριση η οποία θέλει προσοχή: υπάρχουν παραβιάσεις δικαιωμάτων που «αντέχονται», υπό την έννοια ότι de facto αιτιολογούνται από το περιβάλλον χάος, αλλά υπάρχουν και παραβιάσεις που απλώς μαρτυρούν μια εδραιωμένη πεποίθηση της Ελληνικής Αστυνομίας που συμπυκνώνεται με αφοπλιστικό τρόπο στο επιχείρημα: «Αυτοί δεν είναι άνθρωποι». Εφόσον οι μετανάστες, έστω και μεταφορικά, «δεν είναι άνθρωποι», τότε και την αφόρητη βρωμιά θα αντέξουν και το κρύο και όποια άλλη συνθήκη, η οποία είναι αφόρητη για τον άνθρωπο. Έτσι, οι ανήλικοι κρατούνται μαζί με ενήλικους, συχνά άνδρες και γυναίκες στοιβάζονται στο ίδιο κελί και, τέλος, ο προαυλισμός στην πράξη απαγορεύεται, καθώς θεωρείται μια επικίνδυνη πολυτέλεια για εν δυνάμει δραπέτες. Όλες όμως αυτές οι πρακτικές είναι απλώς παράνομες και καμιά σκοπιμότητα ή ανάγκη δεν μπορεί να άρει το γεγονός ότι παραβιάζουν τους εθνικούς και διεθνείς κανόνες.

Έκανα λόγο όμως και για απορία ενώπιον της σκοπιμότητας του εγχειρήματος. Και αυτό, κατά την άποψή μου, είναι ακόμη χειρότερο: ένα παρασύστημα σωφρονισμού, μια μαύρη τρύπα εγκλεισμού, έχει εδραιωθεί σε ένα τμήμα της ελληνικής επικράτειας, που όχι απλώς δεν αντέχει στην αναμέτρησή του με όποια νομικά στάνταρ, αλλά επιπλέον είναι μάταιο. Δεν εξυπηρετεί τίποτε άλλο, παρά μόνον την κοντόφθαλμη ιδεοληψία τμήματος των ελληνικών διοικητικών αρχών, ότι τάχα «μόνο έτσι αποτρέπεται η λαθρομετανάστευση». Να νιώσουν δηλαδή, οι άνθρωποι στο πετσί τους ότι εδώ δεν περνάν καλά, για να το πούνε και σε άλλους, που έχουν μείνει πίσω στην πατρίδα, ώστε να μην έρ-

θουν κι αυτοί. Αυτό και μόνο. Διότι, κατά τα λοιπά, οι άνθρωποι αυτοί, μετά από λίγο καιρό, εξ ανάγκης, βγαίνουν από τα κέντρα κράτησης με ένα έγγραφο στα χέρια τους που τους ενημερώνει ότι είναι απελάσιμοι εντός μηνός. Αυτό το χαρτί είναι για εκείνους το *laisser passer* στην ελληνική επικράτεια. Έτσι παίρνουν το δρόμο για την Αθήνα, έπειτα από δύο ή και τρεις μήνες κράτησης, όσο γίνεται πιο αόρατοι. Στην είσοδο του πιο μεγάλου από τα κέντρα κράτησης στον Έβρο έχει φτιαχτεί μια στάση ΚΤΕΛ που ενημερώνει τους ταξιδιώτες για την τιμή του εισιτηρίου για Αθήνα, σε ευρώ και δολάρια. Το λεωφορείο δεν σταματάει πουθενά στους καθιερωμένους σταθμούς, ούτε φυσικά ταξιδεύει κανείς άλλος μαζί τους.

Έτσι, οι άνθρωποι αυτοί βρίσκονται στον δεύτερο ενδιάμεσο προορισμό τους: το κέντρο της Αθήνας. Εδώ, ελεύθεροι πλέον, περιφέρονται εωσότου μπορέσουν να ρίξουν μαύρη πέτρα στην ελληνική επικράτεια. Αυτό όμως το ταξίδι είναι απείρως δυσκολότερο από το «Έβρος- Αθήνα», με αποτέλεσμα συχνά να ματαιώνεται, όπως επίσης ματαιώνεται και το ταξίδι της επιστροφής τους. Και εκεί εμφανίζεται ο από μηχανής θεός: ο «Ξένιος» Δίας που θα τους ξαναστείλει για κράτηση όχι πλέον για έναν ή δύο αλλά για δεκαοχτώ μήνες... Διαχείριση της μετανάστευσης διά της κράτησης: η απόλυτη ντροπή και βλακεία συνάμα.

Εκτός όμως της υποτιθέμενης αποθάρρυνσης υποψηφίων μεταναστών, η προηγούμενη λογική υπάγεται σε μια επικοινωνιακή σκοπιμότητα εσωτερικής κατανάλωσης. Είναι ενδεδειγμένη, προκειμένου να δίνεται η εντύπωση στο εσωτερικό της χώρας ότι το κράτος κάτι κάνει προκειμένου να μην εισέρχονται μετανάστες, ότι ελέγχει στοιχειωδώς τα σύνορά του. Σε αυτή τη λογική εγγράφεται και η δημιουργία του τείχους στο χερσαίο κομμάτι του συνόρου στον Έβρο, το οποίο η ίδια η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δηλώνει ότι δεν χρηματοδοτεί, διότι «η ενέργεια αυτή δεν συνι-

στά από μόνη της λύση στο πρόβλημα της παράνομης μετανάστευσης στην περιοχή», όπως υπογραμμίζει η αρμόδια επίτροπος εσωτερικών υποθέσεων Σ. Μάλμστρομ σε γραπτή απάντησή της, στις 6.12.2011, προς ευρωβουλευτή της ΝΔ. Αλλά φυσικά λεφτά για τείχος υπάρχουν...

Οι άρτι αφιχθέντες στην Ελλάδα περιμένουν έξω από τα αστυνομικά τμήματα προκειμένου να συλληφθούν, να περάσουν το λεγόμενο screening από τη Frontex και κατόπιν είτε να καταθέσουν αίτηση ασύλου είτε να φύγουν απευθείας για την Αθήνα, εφόσον δεν είναι δυνατόν να απελαθούν. Αυτό συμβαίνει κατεξοχήν με τις δύο πλειοψηφικές ομάδες μεταναστών, τους Αφγανούς και τους Πακιστανούς, που έρχονται απευθείας στην Αθήνα. Από τους αφιχθέντες στον Έβρο, οι μόνοι που θα υποστούν το μαρτύριο της κράτησης είναι όσοι προέρχονται από κράτη όμορα προς την Τουρκία. Τα πρόσωπα αυτά είναι απελάσιμα σύμφωνα με το Πρωτόκολλο Επανεισδοχής που συνομολόγησε η Ελλάδα με την Τουρκία, πλην όμως τόσο η μεν όσο κυρίως η δε διαρκώς το παραβιάζουν. Οι αριθμοί προκαλούν απογοήτευση. Από το 2006 ως το 2009 από ένα σύνολο περίπου 53.000 μεταναστών (Τούρκοι, Ιρανοί, Ιρακινοί, Σύριοι, Γεωργιανοί) που εισήλθαν στην Ελλάδα, μέσω Τουρκίας, από τον Έβρο απελάθηκαν περίπου 1.000. Ας σημειώσουμε ότι στους αριθμούς αυτούς περιλαμβάνονται και εκείνοι εισήλθαν από τα νησιά, οι οποίοι είναι περίπου όσοι αυτοί που έχουν μπει στην Ελλάδα από τον Έβρο. Τα νούμερα των απελάσεων προς Τουρκία από Έβρο, τα δύο τελευταία χρόνια, είναι ακόμη μικρότερα.

Δηλαδή, για να μην αφήνουμε αμφιβολίες: από ένα σύνολο περίπου 100.000 ανθρώπων που εισήλθαν παράνομα στην Ελλάδα, από το χερσαίο σύνορο Ελλάδας Τουρκίας έχει απελαθεί λιγότερο από 0,5%, δηλαδή περίπου 500... Για ποιο λόγο όμως κρατούνται στον Έβρο αυτοί οι άνθρωποι, όταν το κράτος όχι

μόνο δεν μπορεί να εξασφαλίσει στοιχειωδώς αξιοπρεπείς συνθήκες κράτησής τους, αλλά κυρίως όταν το ίδιο το κράτος γνωρίζει την αδυναμία του ακόμη και να τους απελάσει; Το ratio της κράτησης ενόψει της απέλασης είναι αντιληπτό. Όταν όμως η απέλαση δεν πραγματοποιείται –και τα μεγέθη που αναφέραμε είναι αμείλικτα επ’ αυτού– τότε προς τι η κράτηση τριψήφιου αριθμού ανθρώπων που διαρκώς ανανεώνεται, καθώς κάθε μέρα κάποιιο μπαίνουν και κάποιιο φεύγουν; Δεν φεύγουν όμως από την Ελλάδα για την Τουρκία, ούτε για την πατρίδα τους. Φεύγουν από τον Έβρο για την Αθήνα.

Συζητάμε δηλαδή για το απόλυτο αρνητικό άθροισμα, μια κατάσταση πραγμάτων στην οποία όλοι χάνουν. Πρώτον, οι μετανάστες χάνουν την ελευθερία και στοιχειώδη δικαιώματα τους. Δεύτερον, η αστυνομία εθίζεται σε πρακτικές απαξίωσης της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας οι οποίες την επαύριον θα εκταθούν φυσικά εφαρμοζόμενες σε όλα τα δυνητικά θύματα, μετανάστες και μη. Και, τρίτον, το ελληνικό κράτος όχι απλώς αναγκάζεται τελικά να αποδεχθεί στην επικράτειά του όλους αυτούς τους ανθρώπους, αλλά επιπλέον τους έχει ταλαιπωρήσει τόσο, ώστε η προδιάθεσή τους απέναντι του να είναι όσο πιο αρνητική θα μπορούσε.

Μπορεί κανείς να αντιτείνει: «Και λοιπόν, τι να κάνουμε; Να αφήσουμε τους μετανάστες να μπαίνουν στην ελληνική επικράτεια χωρίς έλεγχο; Τι σόι κράτος είναι αυτό που δεν προσέχει τα σύνορά του;». Τέτοιες απορίες είναι ανθρώπινες. Εύλογα θα περίμενε κανείς ότι όντως ένα κράτος θα μπορούσε, αν όχι να ανατρέψει, τουλάχιστον να περιορίσει τις ακατάσχετες μεταναστευτικές ροές εντός της επικράτειάς του. Τα πράγματα, ωστόσο, δεν προσφέρονται για απλοϊκές προσεγγίσεις υπέρ των ανοιχτών ή, αντίστροφα, των κλειστών συνόρων. Το σύνορο δεν είναι ένα αεροστεγώς κλεισμένο όριο, που αποτρέπει την επαφή των ανθρώπων. Και αυτό το ξέρει, καλύτερα από όλους, η ίδια η υπηρεσία που

έχει αναλάβει τη φύλαξή του. Ακόμη περισσότερο, το σύνορο δεν είναι μια γραμμή πεδίου μάχης όπου οι τριακόσιοι των Θερμοπυλών αμύνονται με νύχια και με δόντια στην επέλαση των βαρβάρων. Αυτό δεν γίνεται. Και δεν γίνεται στην πράξη, διότι συνήθως τα σύνορα είναι αδύνατο να φυλαχθούν εξαντλητικά (και κατεξοχήν τα ελληνικά σύνορα), αλλά κυρίως διότι δεν υπάρχει τρόπος ανάσχεσης στα σύνορα που να μπορεί στοιχειωδώς να είναι ανθρώπινος. Εκτός αν κάνουμε αυτό που λέει η Ακροδεξιά, δηλαδή είτε να σκοτώνουμε τους μετανάστες στα σύνορα ώστε να πάρουν το μήνυμα και να μην ξαναέρθουν (άλλοι), είτε να τους αφήνουμε να πιγούν, να πεθάνουν της πείνας ή να παγώσουν.

Αν αποδεχθούμε λοιπόν πως για λόγους αρχής αυτά τα πράγματα δεν συζητιούνται (και φυσικά σε αυτό το σημείο σταματάει η συζήτηση με αυτούς που τα αποδέχονται ή τα υπερασπίζονται), τότε μία λύση απομένει. Και αυτή δεν είναι άλλη από την καταγραφή του πληθυσμού που διέρχεται τα σύνορα και την παραμονή του στο ελληνικό έδαφος, εωσότου είτε γίνει εφικτή η απέλασή του είτε καταστεί πιθανή η δυνατότητα μετοίκησης ενός τμήματος του σε άλλα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης με ειδική φροντίδα για ανήλικους, άρρωστους κλπ. Φυσικά, αν τίποτε από αυτά δεν γίνει και παρέλθει ένας ικανός αριθμός ετών στην ελληνική επικράτεια, τότε αυτονόητα η δυναμική των πραγμάτων δημιουργεί τις προϋποθέσεις οριστικής νομικής ρύθμισης της παραμονής των ανθρώπων αυτών στη χώρα.

Δεν είναι δυνατό ένας άνθρωπος να περιφέρεται διά βίου σε καθεστώς ανασφάλειας παραμονής, επειδή το κράτος στο οποίο ζει αδυνατεί να τον διώξει. Έτσι έχουν τα πράγματα, είτε μας αρέσει είτε όχι. Η παράταση της παραμονής ενός ανθρώπου σε συνθήκες παρανομίας σε μια χώρα δημιουργεί μείζονα προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης, που η πολιτεία δεν μπορεί να προσποιείται ότι δεν βλέπει. Η νομική τακτοποίηση («νομιμο-

ποίηση» όπως λέγεται στην Ελλάδα, «αμνήστευση» όπως επικράτησε να λέγεται σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου ή όπως αλλιώς το πούμε) καθίσταται ο μόνος δρόμος που δύναται να αποφέρει συγκριτικά πλεονεκτήματα σε όλους, εφόσον τελικά οι περιστάσεις τα φέρουν κάποιοι από αυτούς τους ανθρώπους να παραμείνουν στην Ελλάδα, οργανώνοντας εδώ τη ζωή τους και τη ζωή των παιδιών τους.

Ο Νόμος 3907/2011 προβλέπει τη λεγόμενη «βεβαίωση αναβολής απομάκρυνσης» (άρθρο 24) ως μια διαδικασία που επιχειρεί όντως να ρυθμίσει με έννομες συνέπειες το νομικό κενό το οποίο βιώνουν αυτοί οι αόρατοι άνθρωποι στην Ελλάδα, ορατοί μόνο για τη μαύρη αγορά εργασίας. Η διάταξη αυτή δεν έχει, όσο γνωρίζω, ενεργοποιηθεί για κανέναν μετανάστη, παρά μόνο για τους 300 απεργούς πείνας της Υπατίας τον Μάρτιο 2011. Αυτό που πανηγυρίστηκε ως νίκη από τους ανθρώπους αυτούς ήταν η συμπερίληψή τους σε μια διάταξη υπαρκτή στην ελληνική έννομη τάξη πριν τη δοκιμασία της απεργίας τους. Και, εδώ που τα λέμε, δικαίως εντέλει πανηγυρίστηκε: όπως φαίνεται, χρειάστηκε μια ολόκληρη απεργία πείνας και ένα σύστημα να φλερτάρει με την ιδέα της ανθρωπιστικής καταστροφής, προκειμένου να τεθεί σε εφαρμογή μια διάταξη ήδη υιοθετημένη όχι όμως και εφαρμοσμένη έκτοτε για κανέναν εκτός από τους 300 απεργούς, καθώς η αστυνομία δεν φαίνεται διατεθειμένη να εφαρμόσει τους νόμους που αλλάζουν τις συνθήκές της. Από την άλλη πάντως, το γεγονός ότι η έκβαση της απεργίας θεωρήθηκε επιτυχής εφόσον δι' αυτής τα κατάφεραν οι 300, ενώ οι υπόλοιποι άνθρωποι που βρίσκονται στην ίδια θέση ζουν όπως ζούσαν και πριν, είναι κάτι που θα έπρεπε να απασχολήσει σοβαρά περισσότερο τους αλληλέγγυους στην απεργία.

Πάντως, ακόμη και με την πρόσφατη νομοθετική τροποποίηση (άρθρο 42 του ν. 3907/2011) προβλέπεται ότι η προϋπόθεση της νόμιμης εισόδου ή διαμονής στην Ελλάδα κάμπτεται μόνον

εφόσον ο μετανάστης αποδείξει ότι ζει για δώδεκα –αργότερα για δέκα– ολόκληρα χρόνια στην Ελλάδα. Σε αυτή την περίπτωση, μπορεί, «όπως εξαιρετικώς», να τακτοποιήσει το καθεστώς της παραμονής του. Ας μην κοροϊδευόμαστε όμως: η δεκαετία αυτή είναι επαχθέστατη ως διάστημα για ένα κράτος σαν την Ελλάδα, στο οποίο ουσιαστικά δεν υπήρξε ουσιαστικά ποτέ, παρά μόνον κατ' εξαίρεση, «νόμιμη είσοδος». Δέκα χρόνια είναι μισή γενιά. Η μετατροπή της σε πενταετία-εξαετία το μέγιστο συνεχίζει να είναι ζωτικής ανάγκης προτεραιότητα, για να μπορέσει να προβάλει ένα φως στο τούνελ της ζωής τόσων ανθρώπων, αλλά και να τεθούν σε στοιχειώδη λειτουργία κάποιοι μηχανισμοί κοινωνικής και πολιτικής ενσωμάτωσής τους.¹⁶

Δυσκολεύομαι να αντιληφθώ τι άλλο μπορεί να γίνει. Τα προηγούμενα χρειάζονται όμως μια συγκροτημένη πολιτική βούληση, η οποία, στο χάος των μνημονιακών και μεταμνημονιακών ημερών, δεν βλέπω να υπάρχει στην Ελλάδα. Ωστόσο, όσο και να φαίνεται παράδοξο, για τέτοιου είδους δράσεις «κλεφτά υπάρχουν». Για την περίοδο από το 2007 ως το 2011 η Ελλάδα έλαβε το πρωτοφανές για τα δεδομένα της Ευρωπαϊκής Ένωσης ποσό των 170 εκατομμυρίων ευρώ (ποσό που αντιστοιχεί στο 13,7% του προϋπολογισμού του Ταμείου Εξωτερικών Συνόρων και στο 16,9% του Ταμείου Επιστροφής). Επίσης, το ζήτημα περιγράφεται λεπτομερώς στην πρόσφατη έκθεση του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ¹⁷ όπου αναφέρεται ότι για το 2011 το ποσό που διατίθεται μόνο από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Προσφύ-

16. Αυτή η πάγια μετατροπή συμπεριλαμβανόταν και στην πρόταση «εξόδου από την κρίση» της απεργίας πείνας της Υπατίας που έθεσε σε δημόσια διαβούλευση η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου (βλ. <http://www.hlhr.gr/details.php?id=524>).

17. Βλ. fra.europa.eu/fraWebsite/attachments/Greek-border-situation-report2011_EN.pdf

γων είναι σχεδόν 7 εκατομμύρια, χωρίς να προστεθούν και τα κονδύλια για έκτακτα μέτρα. Μάλιστα, σύμφωνα με την έκθεση του Οργανισμού αυτού, από τα 12.250.000 του Ταμείου αυτού για το 2010, η Ελλάδα απορρόφησε μόνο 196.000, αφήνοντας αδιάθετα 12 εκατομμύρια. Η έκθεση αυτή φέρει τον εύγλωττο τίτλο: «Ασχολούμενοι με μια έκτακτη κατάσταση ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η κατάσταση των ανθρώπων που διασχίζουν τα ελληνικά σύνορα παράνομα».

Έτσι καταλήγει κανείς σε ένα δύσκολο ερώτημα: Η Ελλάδα αφήνει αυτά τα λεφτά αδιάθετα μόνο εξαιτίας της γνωστής ελληνικής παθογένειας και διαχειριστικής ανικανότητας να αξιοποιεί πόρους; Ή μήπως αυτή η παθογένεια συνυπάρχει με την αδιαφορία απορρόφησης αυτών των κονδυλίων; Αδιαφορία όχι για λόγους στρατηγικής ένδειας, αλλά επιλογής. Έχω πειστεί ότι η σκέψη «όσο χειρότερα, τόσο καλύτερα» έχει κερδίσει οπαδούς. Ο ευτελισμός της ανθρώπινης ζωής, η απαξίωση της εργασίας και οι απάνθρωπες συνθήκες κράτησης των αλλοδαπών έχουν καταλήξει το τελευταίο αποκούμπι προκειμένου να πειστούν οι ευρωπαίοι εταίροι πως «δεν πάει άλλο». Όσο χειρότερα είναι τα πράγματα, τόσο πιο γρήγορα θα αποδεχθούν και αυτοί να υποστούν τμήμα των ροών αυτών που, σε τελευταία ανάλυση, κοιτά την Ελλάδα ως transit κατευθυνόμενο προς τις –κατά τα λοιπά– φιλόπτωχες πολιτείες τους.

Η εκστρατεία αυτή που, συνειδητά ή όχι, έχει ξεκινήσει στην πράξη, αρχίζει να επιφέρει αποτελέσματα. Η μία μετά την άλλη, ευρωπαϊκές χώρες όπως η Νορβηγία, η Σουηδία, η Γερμανία κ.ά., σε συνέχεια της γνωστής απόφασης του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου τον Ιανουάριο του 2011, δεν επιστρέφουν στην Ελλάδα αιτούντες άσυλο, αρνούμενες έτσι τη συμμόρφωσή τους στην κοινοτική επιταγή του λεγόμενου «Δουβλίνου II». Στην υπόθεση M.S.S. κατά Ελλάδας και Βελγίου

(21.1.2001), το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου καταδικάζει το Βέλγιο επειδή επαναπροώθησε στην Ελλάδα αιτούντα άσυλο σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, ενώ οι βελγικές αρχές «όφειλαν να γνωρίζουν» ότι οι συνθήκες στην Ελλάδα για τους αιτούντες άσυλο είναι απάνθρωπες. Η Ελλάδα, για πρώτη φορά μετά το 1974, ουσιαστικά αντιμετωπίζεται σαν χώρα στην οποία δεν μπορεί να επιστρέψει ο κόσμος λόγω απάνθρωπων συνθηκών. Για το διεθνές δίκαιο, αυτό είναι μια παραλλαγή κράτους αποστολής προσφύγων.

Να λοιπόν η πρώτη ελληνική επιτυχία στον διπλωματικό αγώνα εναντίον του γνωστού –και αυτονόητα άδικου– κανονισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Πανηγυρικά, «όσο χειρότερα, τόσο καλύτερα»... Το δόγμα αυτό μένει να εφαρμοστεί και στους υπόλοιπους μετανάστες, προκειμένου να πειστούν «οι εταίροι μας» πως ήρθε η ώρα να μοιραστούν το βάρος μαζί με τους, κατά τα λοιπά, «φιλόξενους» Έλληνες. Μέχρι τότε, η ζωή των ανθρώπων αυτών δεν έχει ούτε αξία ούτε σημασία. Μέχρι τότε, ούτε ο καινούργιος νόμος (που προβλέπει την ίδρυση Υπηρεσίας Πρώτης Υποδοχής –που παραμένει δύο χρόνια μετά αστελέχωτη–, δημιουργία ξενώνων κράτησης και άλλων καλών), χρειάζεται να εφαρμοστεί, ούτε φυσικά έχει κάποιο ειδικό νόημα η απορρόφηση κονδυλίων που θα βελτιώσουν τα πράγματα – αφού έτσι θα στέλναμε μήνυμα, προς όλα τα σημεία του ορίζοντα, ότι υπάρχουν περιθώρια βελτίωσης. Δηλαδή, το λάθος μήνυμα. Και τότε, και αυτοί που μας βλέπουν από τον Νότο και την Ανατολή θα συνεχίσουν να έρχονται και αυτοί που μας βλέπουν από τη Δύση και το Βορρά θα συνεχίσουν να σφυράνε, ανθρωπιστικώς μεν αδιάφορα δε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Το φυλετικό ρίσκο: η ιθαγένεια στο Συμβούλιο της Επικρατείας

*Τα παιδιά των μεταναστών που έχουν φέρει τη ζωή τους εδώ έχουν δικαίωμα στην ελληνική ιθαγένεια*¹⁸

Καμία έννοια, και πρωτίστως έννοιες όπως *λαός* και *έθνος*, δεν μπορεί να είναι στατική και αναλλοίωτη. Σε αυτό έγκειται, σε τελευταία ανάλυση, και η δυναμική της. Έννοιες που προσπαθούν να αιχμαλωτίσουν το χρόνο είναι καταδικασμένες σε μαρασμό. Η δυναμική του ελληνικού –όπως και κάθε– έθνους έγκειται στη διαρκώς ανατροφοδοτούμενη δυνατότητά του να συμπεριλαμβάνει και να ενοποιεί ανθρώπους που έχουν ενώσει τη μοίρα τους, συμβιώνοντας και δημιουργώντας από κοινού το βιοτικό τους πρόγραμμα. Αυτό είναι έθνος. Αυτή είναι η κληρονομιά της πολι-

18. Ένα μικρό τμήμα του κειμένου δημοσιεύθηκε στο *Βήμα της Κυριακής* («Ο σπόνδυλος του έθνους και το Συμβούλιο της Επικρατείας», 10.2.2013). Το υπόλοιπο είναι επεξεργασμένη μορφή της τοποθέτησης στη συνέντευξη τύπου που διοργανώθηκε από την Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, με θέμα «Τα παιδιά των μεταναστών που έχουν φέρει τη ζωή τους στην Ελλάδα έχουν δικαίωμα στην ελληνική ιθαγένεια» (Αθήνα, 30.1.2013) και δημοσιεύθηκε στο *tvxs* (30.1.2013).

τικής νεωτερικότητας που κρατάμε (γιατί, από την άλλη, στην κληρονομιά αυτή υπάρχει και η απειλή του ναζισμού που ξαναχτυπάει την πόρτα μας). Αυτή τη λειτουργία συμπερίληψης επιτελεί ένα σύγχρονο δίκαιο ιθαγένειας.

Στη δεύτερη ήδη δεκαετία του 21ου αιώνα, το δίκαιο της ελληνικής ιθαγένειας βρίσκεται ενώπιον κρίσιμων προκλήσεων που επανασηματοδοτούν το «ποιοι είμαστε» ως πολιτική κοινότητα. Σε αυτές τις προκλήσεις επιχείρησε να απαντήσει ο ν. 3838/2010.

Το δίκαιο του αίματος, αν ίσχυε μόνο αυτό, δεν θα μπορούσε ποτέ να συμπεριλάβει νέους ανθρώπους στον ελληνικό λαό, όπως και σε κανέναν λαό, διότι είναι εξ ορισμού στατικό. Δεν ξέρει από μετακινήσεις. Για το λόγο αυτό, στον σύγχρονο κόσμο προβλέπονται πάντα και άλλοι τρόποι κτήσης της ιθαγένειας, που είτε προκύπτουν από τον τόπο γέννησης είτε από τον τόπο κοινωνικοποίησης και ανατροφής. Αυτό αφορά κατεξοχήν τη δεύτερη μεταναστευτική γενιά και δεν είναι τυχαίο πως από τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 15 (των κρατών δηλαδή που είναι κατεξοχήν δέκτες μεταναστευτικών ροών) μόνο η Ελλάδα δεν είχε κάποια πρόβλεψη στον Κώδικα Ιθαγένειας η οποία να διαφοροποιεί τα παιδιά μεταναστών που γεννήθηκαν εδώ από τους γονείς τους που ήρθαν από άλλη χώρα. Με τη μεταρρύθμιση του ν. 3838/2010 έγινε ένα σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της ενσωμάτωσης των παιδιών αυτών.

Ακούμε εσχάτως το επιχείρημα πως υπάρχουν δύο σχολές επ' αυτού: η πρώτη που βλέπει την ιθαγένεια σαν βραβείο στο τέλος του δρόμου της ένταξης και αυτή που τη βλέπει ως μέσο ένταξης. Όντως, υπάρχουν δύο σχολές, πλην όμως καμία δεν αφορά τα ανήλικα· και οι δύο αναφέρονται στην πολιτογράφηση ενηλίκων. Τα παιδιά κατά τη διάρκεια της παιδικής τους ηλικίας «ρουφάνε» το πολιτισμικό περιβάλλον τους, ενσωματώνοντας πολύ γρηγο-

ρότερα από τους ενήλικες τις παραστάσεις του. Αυτό είναι κοινός τόπος. Για το λόγο αυτό ο νομοθέτης στα περισσότερα κράτη της Ευρώπης που δέχονται μετανάστες φροντίζει να τα συμπεριλάβει, με πιο γενναιόδωρο τρόπο σε σχέση με τους γονείς τους, στο λαό του κράτους όπου ζούνε.

Αποτελεί κοινό τόπο πως ζούμε μια περίοδο οριακή για τη χώρα μας. Η συγκυρία οξύνει τη σημασία που έχει η πολιτική συμπερίληψη και η κοινωνική ενσωμάτωση, όπως και, αντίστροφα, ο κοινωνικός αποκλεισμός και η πολιτική περιχαράκωση των μεταναστών. Σε τελευταία ανάλυση, η πορεία προς την ενσωμάτωση ή τον αποκλεισμό δεν αφορά μόνο τους μετανάστες αλλά όλους μας: οι κανόνες που εξασφαλίζουν την πρόσβαση στην ελληνική ιθαγένεια για τα παιδιά των μεταναστών που έχουν στεριώσει στην Ελλάδα αποτελούν ένα σημαντικό βήμα στην κατεύθυνση της συγκρότησης μιας ασφαλούς και συνεκτικής πολιτικής κοινότητας. Μιας κοινότητας που συναπαρτίζεται από όλους τους ανθρώπους που έχουν μεταφέρει στη χώρα μας το κέντρο των βιοτικών τους σχέσεων, σχεδιάζουν το πρόγραμμα της ζωής τους στην ελληνική επικράτεια και τέλος, υπόκεινται στους νόμους της, στη δημιουργία των οποίων έχουν δικαίωμα να συμμετέχουν.

Αυτή είναι πολιτική διαφύλαξης της τόσο εύθραυστης κοινωνικής συνοχής σε καιρούς δύσκολους. Αυτή είναι η πραγματική ελληνική δημοκρατία. Αυτό είναι, σε τελευταία ανάλυση, το έθνος «σαν καθημερινό δημοψήφισμα». Ένα έθνος, δημιουργία της κοινής βούλησης και συνείδησης· όχι έθνος φυλής, όπως το θέλουν οι εχθροί της δημοκρατίας, αλλά δημοκρατικό και φιλελεύθερο.

Πριν δύο περίπου χρόνια ένας αθηναίος δικηγόρος και κάποια σωματεία προσέβαλαν τη συνταγματικότητα του νόμου για τους όρους κτήσης της ιθαγένειας από τα παιδιά των μεταναστών που γεννιούνται ή ανατρέφονται στην Ελλάδα και τη συμμετοχή των μεταναστών στις τοπικές εκλογές. Στις 2 Δεκεμβρίου 2011 η

υπόθεση συζητήθηκε ενώπιον της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, με εισήγηση του Δ' Τμήματος, κατά την οποία η κτήση της ιθαγένειας με δήλωση για τη δεύτερη γενιά και για τα παιδιά που πάνε σχολείο στην Ελλάδα είναι αντισυνταγματική. Σύμφωνα με το Δ' Τμήμα, τα παιδιά αυτά δεν μπορούν να είναι τμήμα του ελληνικού έθνους το οποίο αναπαράγεται ελέω δικαίου του αίματος και μόνο.

Το περιεχόμενο της απόφασης διέρρευσε στον τύπο το φθινόπωρο του 2012 και επικύρωσε, λίγο ως πολύ, το διατακτικό της εισήγησης του Τμήματος, όχι όμως και το σκεπτικό της. Με απροσχημάτιστη μάλιστα σπουδή, ο –πρώην δικαστικός– αρμόδιος υφυπουργός Εσωτερικών έστειλε εγκύκλιο με την οποία ζήτησε την αναστολή των διαδικασιών του νόμου «ενόψει της έκδοσης της απόφασης», εγκύκλιο την οποία, παρά την κατακραυγή, δεν απέσυρε. Οι δήμαρχοι των μεγαλύτερων δήμων της χώρας του έστειλαν επιστολή με την οποία του επεσήμαναν το αυτονόητο: ότι δηλαδή, «αναστολή δεν νοείται επί νόμων παρά μόνον επί διοικητικών πράξεων, και εκείνων μόνον αν έχει εκδοθεί σχετική δικαστική απόφαση αναστολής», καθώς και πως θα συνεχίσουν να εφαρμόζουν τον νόμο. Ματαιίως. Ο πρώην δικαστής περιορίστηκε, λίγες μέρες μετά, να διρωτηθεί: «Οι άλλοι δήμαρχοι γιατί δεν υπέγραψαν;»

Στις 6 Φεβρουαρίου 2013 δημοσιεύεται τελικά η απόφαση. Ως Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου αντιδράσαμε ως εξής:

Στον ίδιο ολισθηρό δρόμο που είχε χαράξει η προηγηθείσα απόφαση 350/2011 του Δ' Τμήματος, η πλειοψηφία της Ολομέλειας φρόντισε μεν να αποφύγει τις λεκτικές ακρότητες, εξακολουθεί όμως να προσκολλάται σε ιδεοληπτικές αντιλήψεις, δογματίζοντας ότι τα έθνη και οι λαοί «δεν είναι οργανισμοί

ασπόνδυλοι και δημιουργήματα εφήμερα αλλά παριστούν δια-
χρονική ενότητα», η οποία φέρεται να προϋποθέτει σωρευτικά
«σχετικώς σταθερά ήθη και έθιμα, κοινή γλώσσα με μακρά πα-
ράδοση, στοιχεία τα οποία μεταβιβάζονται από γενεά σε γε-
νεά», οπότε θα διαταρασσόταν από ενδεχόμενη «προσθήκη
απροσδιορίστου αριθμού προσώπων ποικίλης προελεύσεως».
Υπηρερχόμενη, μάλιστα, ακόμη και σε ποσοτικές αποτιμήσεις
που προσιδιάζουν σε κοινωνικό λειτουργό, όπως στο σκεπτικό
ότι «η φοίτηση σε ελληνικό σχολείο και μάλιστα μόνον επί μια
εξαετία δεν εγγυάται την επιζητούμενη ένταξη», η πλειοψηφία
της Ολομέλειας μετουσιώνει πολιτικές αντιλήψεις σε συνταγ-
ματικές αποφάνσεις, καθ' υπέρβασιν των ορίων αρμοδιότητας
της δικαστικής εξουσίας, κάτι που καίρια επισημαίνει η μειο-
ψηφία των 13 μελών. Πάρα ταύτα, είναι γεγονός ότι η ίδια η
απόφαση της ολομέλειας του Συμβουλίου Επικρατείας, επι-
τρέπει στο νομοθέτη να περισώσει –εφόσον το θελήσει– θεμε-
λιώδεις επιλογές του Νόμου 3838/2010, κυρίως εφόσον η
Ολομέλεια δεν ακολούθησε την εισήγηση του Δ' Τμήματος
στο ζήτημα της κτήσης της ιθαγένειας «κατόπιν εξατομικευμέ-
νης κρίσεως» στην ενηλικίωση. Αυτό είναι κεκτημένο: η ολο-
μέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, παρά τις παλινδρο-
μήσεις, δεν βλέπει στο δίκαιο του αίματος τον συνταγματικό
μονόδρομο που οι νεόκοποι εκπρόσωποι του ελληνικού φυλε-
τισμού –δικαστές και μη– θελήσανε.¹⁹

Κατά τα λοιπά, οι απανταχού της Γης πολιτικοί επιστήμονες και
ιστορικοί έχουν λόγους να αισθάνονται ευτυχείς. Ένα δικαστή-
ριο της γηραιάς ηπείρου όχι απλώς ανακάλυψε τι είναι έθνος, αλ-
λά επιπλέον κανοναρχεί τον ορισμό διά της τηβέννου, κυρώνο-

19. Βλ. www.hllhr.gr/details.php?id=737.

ντας την ιδεολογική προτίμηση της πλειοψηφίας του ως τη μόνη σύμφωνη με το Σύνταγμα. Οι υπόλοιπες αντιλήψεις; Απλώς κρίνονται αντισυνταγματικές.

Κατά την πλειοψηφία του Συμβουλίου της Επικρατείας, λοιπόν, τα παιδιά των μεταναστών που έχουν φέρει τη ζωή τους στην Ελλάδα δεν δικαιούνται να αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια παρά μόνο αν αποδείξουν άλλον, πιο «ουσιαστικό δεσμό» από αυτόν που προκύπτει από το ότι ζουν και μεγαλώνουν εδώ ή τελειώνουν το σχολείο στην Ελλάδα. Το ενδεχόμενο λοιπόν κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας από τα παιδιά αυτά παραβιάζει τον ενσπόνδυλο χαρακτήρα του ελληνικού έθνους.

Θα πει κανείς: Μα γιατί να μην πιστεύει η πλειοψηφία των δικαστών του Ανωτάτου Ακυρωτικού Δικαστηρίου –όχι Συνταγματικού, παρεμπιπτόντως– ότι τα έθνη δεν είναι μαλάκια, ασπόνδυλα όντα δηλαδή; Παρεμπιπτόντως, βέβαια, δεν γνωρίζω κάποιον που να υποστηρίζει την άποψη περί του «ασπόνδουλου» χαρακτήρα του έθνους. Εν πάση περιπτώσει, και οι δικαστές άνθρωποι είναι, και δικαιούνται να έχουν τις απόψεις που επιθυμούν. Το ότι κάποιος από αυτούς διολισθαίνουν σε ρατσιστικές αντιλήψεις, οικείες στην ιστορία του ελληνικού φυλετισμού, είναι ένα ζήτημα το οποίο δεν θα συζητήσουμε εδώ.

Το πρόβλημα, ωστόσο, δεν είναι τόσο τι πιστεύουν οι δικαστές, αλλά ότι καθιστούν την πολιτική τους ιδεολογία συνταγματικό κανόνα. Αυτό είναι το πολιτειακό φάουλ του Συμβουλίου της Επικρατείας. Το ατόπημα γίνεται πιο επικίνδυνο, διότι βάζει ακόμη ένα φιτίλι στην κοινωνική συνοχή μιας χώρας που πλήττεται σε μια ανιστόρητη και αυταρχική προσπάθεια να αιχμαλωτίσει τον χρόνο της πολιτικής κοινότητας. Μιας κοινότητας που αλλάζει, αρέσει δεν αρέσει στην πλειοψηφία του ΣτΕ, όση προσπάθεια και να καταβάλει για να μην της το επιτρέψει. Το να καθυστερήσουμε να κάνουμε πολίτες κάποια ξένα παιδιά το πιο πιθανό είναι

να τα οδηγήσει σε εντονότερη ματαίωση. Έτσι όταν έρθει η στιγμή να γίνουν, είναι ευθύς στην κυριολεξία αγανακτισμένοι πολίτες.

Αυτά όμως δεν είναι θέματα δικαστών. Είναι θέματα του πραγματικού σπόνδου του έθνους: ημών, των ζώντων ανθρώπων, του λαού διά των δημοκρατικά εκλεγμένων αντιπροσώπων του. Αυτό έπρεπε να αντιληφθεί η πλειοψηφία του ΣτΕ. Ωριμα και απλά. Της το υπέδειξε άλλωστε κρίσιμη μειοψηφία 13 μελών του.

Το Συμβούλιο της Επικρατείας δεν είναι ο μουφτής της ελληνικής κοινωνίας, για να επιβάλλει με την τήβεννο της συνταγματικότητας το ποιος είναι έλληνας πολίτης. Το ΣτΕ δεν είναι καν συνταγματικό δικαστήριο. Αποτελεί θεσμικό εκτροχιασμό το ότι αναγορεύοντας τις ιδεολογικοπολιτικές προτιμήσεις της πλειοψηφίας του ως τις μόνες σύμφωνες με το Σύνταγμα έκρινε αντισυνταγματικό ένα νομοθέτημα για το οποίο αποφάσισε ο ελληνικός λαός διά των αντιπροσώπων του. Το ΣτΕ, κανονικά, δεν είχε κανέναν λόγο να πει ούτε αν είναι καλός ούτε αν είναι κακός ο Νόμος 3838· έπρεπε να δηλώσει αναρμόδιο. Για το θέμα έχει λόγο η εκάστοτε δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση. Αυτό είναι δημοκρατία. Δεν είναι τυχαίο ότι σε ζητήματα κτήσης ιθαγένειας κανένα άλλο ανώτατο διοικητικό δικαστήριο στην Ευρώπη δεν έχει έρθει σε τέτοια αντίθεση με τη νομοθετική επιταγή.

Το «ποιος είναι λαός» αποτελεί κατεξοχήν θέμα του λαού και των αντιπροσώπων του σε μια κοινοβουλευτική δημοκρατία, και όχι των δικαστών του. Αυτό το λέει ρητά το ίδιο το Σύνταγμα (άρθρο 4, &3): «Έλληνες πολίτες είναι όσοι έχουν τα προσόντα που ορίζει ο νόμος». Η διάταξη αυτή δεν είναι διόλου τυχαία, αλλά προϊόν ενός σοφού και έντιμου συμβιβασμού ήδη από την 1η Εθνοσυνέλευση το 1844.²⁰ Μόνον αν ο νομοθέτης νομοθετούσε

20. Δημήτρης Χριστόπουλος, *Ποιος είναι έλληνας πολίτης; Καθεστώς της ελληνικής ιθαγένειας από την ίδρυση του ελληνικού κράτους ως τις αρχές του 21ου αιώνα*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2012.

παραβιάζοντας ευθέως μη αναθεωρητέα συνταγματική διάταξη, αν έλεγε πχ. «την ελληνική ιθαγένεια μπορούν να αποκτούν μόνο λευκοί άνδρες», τότε το Συμβούλιο της Επικρατείας θα μπορούσε αλλά και θα όφειλε να πει πως η εν λόγω διάταξη παραβιάζει τη συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της ισότητας. Τα υπόλοιπα είναι δουλειά του λαού διά του νομοθέτη.

Ο ελληνικός λαός μπορεί να έχει (και) άλλο λόγο. Να πούμε, λοιπόν, ότι θέλουμε παιδιά μεταναστών:

- ενσωματωμένα στην πολιτική μας κοινότητα, και όχι περιχαρακωμένα στις εθνικές τους ομάδες
- με ταυτότητα, κυριολεκτικά και μεταφορικά: με δελτίο ταυτότητας αλλά και ορατά στη δημόσια σφαίρα – όχι παιδιά από το πουθενά
- να νιώθουν ότι δικαιούνται να ανήκουν στο ελληνικό έθνος. Διότι, πολλά από αυτά, άλλο έθνος δεν ξέρουν
- να νιώθουν ασφάλεια στην Ελλάδα και όχι φόβο: ο φόβος είναι εχθρός της κοινωνικής συνοχής
- ενταγμένα στην κοινωνία, όχι περιθωριοποιημένα και αποκλεισμένα
- συμμετοχα στην κοινή μοίρα των ελλήνων εργαζομένων, εφόσον και τα ίδια ή/και οι γονείς τους το επιθυμούν, διότι αυτό είναι δημοκρατία.

Για όλους αυτούς τους λόγους, θέλουμε παιδιά μεταναστών, τα οποία, εφόσον οι γονείς τους έχουν ριζώσει στον τόπο αυτό, να δικαιούνται το κομμάτι που τους αναλογεί από το ανήκειν στον ελληνικό λαό. Θέλουμε, δηλαδή, δικαιώματα, ειρήνη και κοινωνική ισορροπία για όλους τους ανθρώπους που ζουν σε αυτόν τον τόπο, επειδή ακριβώς ζουν μαζί. Αν τα παιδιά των μεταναστών δεν μπορούν να ανήκουν στον ελληνικό λαό, (έχουμε σκεφτεί, άραγε) πού θα ανήκουν;

Ενάντια στο φυλετικό ρίσκο: γιατί η ιθαγένεια;

Πολύς κόσμος διερωτάται –τόσο καλόπιστα όσο και κακοπροαίρετα– με αφορμή την έμφαση που αποδίδουμε στα ζητήματα της ιθαγένειας: Γιατί η ιθαγένεια; Τι είναι αυτό που την καθιστά τόσο σημαντική, ώστε να ασχολούμαστε εμφορικά μαζί της;

Θα απαντήσω καταρχάς στο ερώτημα αυτό με ένα άλλο ερώτημα: Γιατί ο αντίπαλος, η λαϊκή Δεξιά ή οι διάφορες παραλλαγές της Ακροδεξιάς (από την αγοραία λαϊκιστική εκδοχή ως τον νεοναζισμό) ασχολούνται τόσο μαζί της; Τι είναι αυτό που οξύνει σε τέτοιο βαθμό τα αντανακλαστικά αυτού του ευρύτατου πολιτικού φάσματος; Η διαμάχη για την ιθαγένεια φαίνεται να δημιουργεί μια συσπείρωση που εύκολα υπερπηδάει τις υπόλοιπες τομές –με πρώτη και καλύτερη την τομή του Μνημονίου–, συγκροτώντας εκ πρώτης όψεως ανίερες συμμαχίες μεταξύ γηραιών δικαστών και νέων ναζιστών. Τι άλλο μπορεί να πει κανείς για το γεγονός ότι η Χρυσή Αυγή ήταν το πρώτο και μοναδικό κόμμα που χαιρέτισε πανηγυρικά την απόφαση 460/2013 του ΣτΕ; Μήπως αυτό θα έπρεπε να προβληματίσει κάποιους της πλειοψηφίας του ΣτΕ, που είναι μεν δεξιοί αλλά όχι εξτρεμιστές;

Ένα μείζον πολιτικό και ιδεολογικό συνεχές, παρά την ταξική και κοινωνική του ετερογένεια και τις διαφορετικές ιδεολογικές του αφετηρίες, θεώρησε υπαρξιακή ήττα –την πρώτη μετά από συνεχείς νίκες του ελληνικού εθνικισμού– την υιοθέτηση του Νόμου 3838, το Μάρτιο του 2010. Την ήττα αυτή δεν μπόρεσε να τη χωνέψει ούτε να την ξεχάσει. Έτσι, ήρθε η απόφαση 460/213. Η απόφαση αυτή επιχειρεί, διά της δικαστικής οδού, να παλινορθώσει τον ελληνικό εθνοφυλετισμό ο οποίος υπέστη ζημιά με το εν λόγω νομοθέτημα. Σε βάθος χρόνου βέβαια, δεν θα μπορέσει να εμποδίσει τη ροή των πραγμάτων: τα δικαστήρια δεν μπορούν να σταματήσουν το χρόνο, όσο και να το επιθυμούν. Εξάλλου,

αργά ή γρήγορα, τα εγγόνια των μεταναστών θα αρχίσουν να αποκτούν αυτοδικαίως την ελληνική ιθαγένεια. Όμως, η προσπάθεια του Συμβουλίου της Επικρατείας επιφέρει καίριο χτύπημα στις ζωές μιας γενιάς παιδιών που ζουν στην Ελλάδα, και για το λόγο αυτό είναι επιπροσθέτως προβληματική.

Ωστόσο, ας σκεφτούμε: Τι είναι αυτό που πριν μια δεκαετία φάνηκε να εμβολίζει τον ίδιο πολιτικό χώρο, στην υπόθεση Τσενάι, σε αντίθεση με τώρα; Τότε, με αφορμή το ζήτημα του αλβανού μαθητή που αρίστευσε, ο νομάρχης Θεσσαλονίκης (ιδιόρρυθμος μεν, της ΝΔ δε) δήλωσε πως «Έλληνας γεννιέσαι, δεν γίνεσαι», ενώ ο (επίσης προερχόμενος από τον χώρο της παραδοσιακής Δεξιάς) Πρόεδρος της Δημοκρατίας δήλωσε πως «Έλληνες είναι οι της ημετέρας παιδείας μετέχοντες». Γιατί το 2013 το Συμβούλιο της Επικρατείας διάλεξε περισσότερο Ψωμάδη και λιγότερο Στεφανόπουλο, όπως μπορεί να περίμεναν κάποιοι ή όπως πιθανώς να έκανε δέκα χρόνια πριν;

Θα επιχειρήσω να συμβάλω την κατανόηση της ως άνω συγκυρίας επιχειρώντας τη συμπύκνωση του είναι αυτό που, κατά την άποψή μου, διακυβεύεται με την ιθαγένεια στα κρίσιμα πεδία. Θα προσπαθήσω, δηλαδή, να αιτιολογήσω τον όρο «φυλετικό ρίσκο» στην Ελλάδα της κρίσης.

ΣΤΟ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΟ ΠΕΔΙΟ

Η ιδιότητα του πολίτη έχει στρατηγικά χαρακτηριστικά ταυτοποίησης του συλλογικού υποκειμένου που λέγεται «λαός». Αποτελεί ένα είδος «μάγαιρα» της πολιτικής κοινότητας, με αποφασιστική σημασία. Εισάγοντας νέους τρόπους κτήσης και αφαίρεσης ιθαγένειας ή αλλάζοντας τους υπάρχοντες δείχνει το πώς θέλει να βλέπει η πολιτική κοινότητα το είδωλό της. Δεν θέλει αντιφρονούντες; Εισάγει τρόπους αφαίρεσης ιθαγένειας από «εσωτερι-

κούς εχθρούς» ή «προδότες». Θέλει ομογενείς; Εισάγει τρόπους κτήσης της ιθαγένειας για αλλοδαπούς, ακόμη και αν δεν μένουν στην Ελλάδα, εφόσον αποδείξουν ότι «είναι» Έλληνες. Θέλει να αποφύγει το ενδεχόμενο οι μετανάστες να γίνουν πολίτες; Δεν αφήνει περιθώρια για τρόπους κτήσης ιθαγένειας που παραπέμπουν στο δίκαιο του εδάφους. Εκτιμά πως η αποδημία φέρνει εθνική λήθη; Δεν αφήνει τους απόδημους να έχουν πρόσβαση στην ιθαγένεια των παππούδων τους. Και πάει λέγοντας...

Το δίκαιο της ιθαγένειας, λοιπόν, λειτουργεί ως ένα κανονιστικό είδωλο εξιδανίκευσης: προσπαθεί να δημιουργήσει αυτό που η πολιτική κοινότητα επιθυμεί να είναι, εισάγοντάς το στον χώρο του κανόνα. Έτσι, η υπαρξιακή επιθυμία καθίσταται δέον γενέσθαι. Για το λόγο αυτό, το δίκαιο της ιθαγένειας δεν αποτελεί απλώς το πεδίο διαμάχης μεταξύ ιδεολογικών αντιπάλων, αλλά συγκροτεί καθεαυτό το πεδίο της μάχης και στρατόπεδα με εξαιρετική αντοχή στον χρόνο. Η τομή στην ιδιότητα του πολίτη διαπερνά τις πιο εφήμερες διαφοροποιήσεις που σχετίζονται με εξόχως κρίσιμα ζητήματα της πολιτικής συγκυρίας. Αυτό συμβαίνει λόγω χάρη σήμερα με τη μετανάστευση και τα Μνημόνια. Το ΠΑΣΟΚ και η ΝΔ είχαν περίπου την ίδια μεταναστευτική πολιτική, ωστόσο στο θέμα της ιθαγένειας διαφωνούσαν.²¹ Η ΝΔ, οι Ανεξάρτητοι Έλληνες και η Χρυσή Αυγή διαφωνούν στα του Μνημονίου, αλλά είναι ένα μπλοκ όσον αφορά την ιθαγένεια.

Με δυο λόγια, η διαμάχη για την ιδιότητα του πολίτη συνιστά

21. Ασφαλώς, η διαφωνία αυτή και η στάση του ΠΑΣΟΚ πρέπει να αποδοθεί, σε μεγάλο βαθμό, στο ρόλο της προσωπικότητας, και εν προκειμένω του τότε προέδρου του, Γ. Παπανδρέου, καθώς και μιας ιδιαίτερης αλυσίδας προσώπων σε κρίσιμα πόστα τον καιρό της μεταρρύθμισης. Από την άλλη, μια τέτοια αλυσίδα δεν θα μπορούσε να υπάρξει στην ελληνική Δεξιά. Προς επίρρωση του ισχυρισμού αυτού, θυμίζω το ότι οι περισσότερες αντίστοιχες μεταρρυθμίσεις στην Ευρώπη πραγματοποιήθηκαν από σοσιαλδημοκρατικά και όχι χριστιανοδημοκρατικά κόμματα.

κατεξοχήν πυρήνα πολιτικής διακύβευσης που, σαν τέτοιος, ξεπερνάει το ζήτημα της διαχείρισης του μεταναστευτικού, όπως εσφαλμένα το αντιλαμβάνεται μεγάλο κομμάτι της Δεξιάς και της Αριστεράς. Η συζήτηση για την ιδιότητα του πολίτη δεν αφορά το μεταναστευτικό: επανέρχεται δι' αυτού. Πριν από πενήντα χρόνια το ζήτημα «ελληνική ιθαγένεια» αφορούσε κομμουνιστές, πριν από τριάντα χρόνια μειονοτικούς της Θράκης. Αυτή την κρίσιμη διαμάχη, λοιπόν, δεν βλέπω πώς είναι δυνατό να την υποβαθμίσουμε. Είναι η διαμάχη μεταξύ «πολιτικού» και «φυλετικού» έθνους ενώπιον της οποίας δεν νοείται ουδετερότητα. Οι στρατηγικές επιλογές της ιδιότητας του πολίτη μας «αποκαλύπτουν».

Η Αριστερά δεν μπορεί παρά να είναι με το πολιτικό έθνος, το έθνος δηλαδή ως κοινότητα αλληλεγγύης των ανθρώπων που ζουν, εργάζονται, ευτυχούν και υποφέρουν μαζί, διότι έχουν κοινές βιοτικές σχέσεις κατοικώντας σε μια χώρα. Η Αριστερά, ως πολέμια των εθνικισμών, είναι με το πολιτικό έθνος διότι μόνο αυτό συναντά την κοινωνική τάξη. Έθνος λοιπόν μπορεί να είναι η κοινότητα που χτίζει το μέλλον της ανεξαρτήτως της καταγωγής των ανθρώπων της. Σε αυτήν τη διαμάχη με το φυλετισμό, ακόμη και ο πιο φανατικός πολέμιος των εθνικισμών οφείλει να έχει θέση ενάντια στο έθνος ως κοινότητα αίματος. Αντίστροφα, πριν από δέκα περίπου χρόνια, ο δεξιός Πρόεδρος της Δημοκρατίας πήρε θέση ενάντια στον φυλετισμό. Έτσι, μέσα στον χώρο της «συντηρητικής παράταξης», λογικά όλο και κάποιοι πρέπει να βρεθούν για να φωνάξουν, σώζοντας την τιμή της ελληνικής Δεξιάς και παλεύοντας να τη γλιτώσουν από το ολοκληρωτικό ολίσθημα στον φυλετικό ρίσκο. Προς το παρόν, ωστόσο, αναμένουμε.

Ακούω ήδη την αναμενόμενη ερώτηση: Μια «ανοιχτή» κοινωνία είναι και μια δίκαιη κοινωνία; Απαντώ: Ασφαλώς, το ότι είναι ανοιχτή δεν σημαίνει υποχρεωτικά ότι είναι και δίκαιη. Μια «κλειστή» κοινωνία, πάντως, δεν έχει ελπίδες να είναι δίκαιη.

Και αυτό διότι, στην πραγματικότητα, δεν μπορεί ποτέ να είναι απολύτως κλειστή και στεγανή. Έτσι, το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να φτιάχνει πολίτες πολλαπλών ταχυτήτων.

ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΕΔΙΟ

Οι ιδεολογικές μάχες δεν δίνονται εν κενώ, αλλά σε πεδία όπου τα επιχειρήματα αποκτούν μεγαλύτερο ή μικρότερο κοινωνικό εκτόπισμα. Η σχέση κοινωνικού εκτοπίσματος και έντασης της ιδεολογικής διαμάχης δεν είναι μια σχέση γραμμικής αντανάκλασης του πρώτου στη δεύτερη. Δεν σημαίνει δηλαδή ότι όσο πιο σημαντικό κοινωνικά είναι ένα ζήτημα τόσο μεγαλύτερο ιδεολογικό βάρος έχει. Πολύ συχνά, κρίσιμα κοινωνικά ζητήματα περνούν αδιάφορα, ενώ άλλα θέματα να αποκτούν εμβληματική σημασία. Αυτή, αφευατής πλέον, ανατροφοδοτεί την κοινωνική τους ένταση. Σε όλες πάντως τις περιπτώσεις, μόνο για την τιμή των ιδεολογικών όπλων, χωρίς κοινωνικό «διά ταύτα», σπάνια διεξάγονται αγώνες.

Η μάχη γύρω από την ιδιότητα του πολίτη που διεξάγεται σήμερα στην Ελλάδα, πέραν των προφανών βαθύτατων ιδεολογικών συνδηλώσεών της, έχει και κρίσιμο κοινωνικό βάρος. Για πρώτη φορά στην ιστορία της ως κράτος, η Ελλάδα, στις αρχές του 21ου αιώνα, βρίσκεται στην επικράτειά της με έναν τόσο σημαντικό αριθμό ανθρώπων που δεν φέρουν την ελληνική ιθαγένεια. Το φαινόμενο έχει ιστορική σημασία καθώς, όπως φαίνεται, η κρίση που βιώνει η χώρα δεν είναι επαρκής λόγος αποδημίας του μεγαλύτερου αριθμού των ανθρώπων αυτών. Οι περισσότεροι έχουν ριζώσει εδώ, ενώ τα παιδιά τους απεύχονται το ενδεχόμενο της επιστροφής στο τόπο των γονιών τους, έστω και για διακοπές. Τα μεγέθη είναι τα εξής, σύμφωνα με στοιχεία του 2012 του Υπουργείου Εσωτερικών (σε στρογγυλοποιημένους αριθμούς):

Ηλικία:	0-4	5-9	10-14	15-19
Άτομα:	38.000	45.000	37.000	33.000

Από ένα σύνολο 153.000 παιδιών, το 2012, τα 131.000, δηλαδή το 86%, κατάγονται από την Αλβανία, ενώ οι άλλες αλλοδαπές ιθαγένειες είναι από μικρές μέχρι στατιστικά ανύπαρκτες: το υπόλοιπο 14% μοιράζεται περίπου αναλογικά ανάμεσα σε δέκα χώρες καταγωγής: Αίγυπτο, Γεωργία, Ινδία, Κίνα, Μολδαβία, Μπανγκλαντές, Ουκρανία, Πακιστάν, Ρωσία, Συρία. Ας σημειωθεί ότι τα παραπάνω νούμερα αφορούν έναν συνολικό αριθμό απολύτως τακτοποιημένων μεταναστών της τάξης των 580.000 (ήδη λιγότερων, όπως είδαμε πριν) ανθρώπων και δεν αφορούν Βούλγαρους, Ρουμάνους (και δευτερευόντως λοιπούς κοινοτικούς πολίτες που δεν λογίζονται ως «μετανάστες»), οι οποίοι αγγίζουν τους 70.000. Επίσης, δεν αφορούν τους πάσης φύσεως ομογενείς από Αλβανία και πρώην ΕΣΣΔ.

Οι «ομογενείς», σαν σύνολο, ίσως να αγγίζουν και τους 200.000 και δεν ανήκουν στην κατηγορία των λεγόμενων «υπηκόων τρίτων χωρών», ανεξάρτητα αν στην κοινή γνώμη έχουν καταγραφεί ως τέτοιοι. Το άθροισμα αυτού του πληθυσμού – πέραν των αρχικών 580.000 – αγγίζει πλέον τους 300.000, αν σε αυτούς προστεθούν και οι αιτούντες άσυλο που αναμένουν χρόνια την εξέταση του αιτήματός τους. Το όλον: περισσότεροι από 850.000 «νόμιμοι» μετανάστες. Όπως είδαμε πριν, ο αριθμός αυτός μειώνεται διαρκώς, τόσο εξαιτίας των εντατικών ρυθμών πολιτογράφησης για την ομάδα των «ομογενών» αλλά κυρίως εξαιτίας της έκπτωσης από το καθεστώς νομιμότητας ενός πολύ σημαντικού ποσοστού των υπολοίπων.

Αν υποθέσουμε πως, λίγο ως πολύ, οι δείκτες γεννητικότητας του πληθυσμού αυτού των απολύτως τακτοποιημένων μεταναστών (οι 580.00, που αναφέρθηκαν παραπάνω) θα παραμείνουν

ίδιοι, δηλαδή περίπου 10.000 παιδιά το χρόνο, αυτό σημαίνει πως, αν δεν συμβεί κάτι απολύτως απρόβλεπτο, κάθε χρόνο ο ελληνικός πληθυσμός μεγαλώνει με το διόλου ευκαταφρόνητο αυτό νούμερο από ξένα παιδάκια. Στον αριθμό αυτό πρέπει να προσθέσει κανείς κατά προσέγγιση άλλες 5.000 παιδιά ετησίως που λογικά προέρχονται από τις υπόλοιπες κατηγορίες μεταναστών (πολίτες της Ε.Ε. και «ομογενείς»), φτάνουμε δηλαδή σε ένα σύνολο 15.000 παιδιών ετησίως. Ταυτόχρονα, οι αριθμοί για τον πληθυσμό μη ελληνικής ιθαγένειας διογκώνονται στις πρώτες νεανικές ηλικίες, κυρίως μέχρι τα 40. Αντιθέτως, είναι ενδεικτικό πως, αν δούμε τις ηλικίες άνω των 50 ετών, οι νόμιμα διαμένοντες στην Ελλάδα μετανάστες («υπήκοοι τρίτων χωρών») με δυσκολία ξεπερνάνε τους 70.000 ανθρώπους.

Τέλος, είναι αυτονόητο πως στον πληθυσμό αυτό δεν περιλαμβάνονται οι άνθρωποι που δεν είναι νομικά τακτοποιημένοι στη χώρα, η όποια συζήτηση για το μέλλον των οποίων δεν αφορά την ιθαγένεια. Φυσικά, ένα επιχείρημα του φυλετισμού, το οποίο δεν άφησε αδιάφορο το Συμβούλιο της Επικρατείας στην απόφαση 460/2013, υπαγορεύει πως «εφόσον όλοι στην Ελλάδα ήρθαν παράνομα και νομιμοποιηθήκαν, τότε ουσιαστικά η ιθαγένεια παραχωρείται σε ανθρώπους που καταρχήν ήταν παράνομοι». Το επιχείρημα αυτό είναι κλασικό σόφισμα. Όχι μόνο επειδή (προσποιείται πως) αγνοεί την κοινωνική πραγματικότητα που δημιουργείται μέσω της παραμονής κάποιων ανθρώπων σε μια επικράτεια για τόσο μεγάλο αριθμό ετών, αλλά κυρίως επειδή δεν προσφέρει καμία βιώσιμη διέξοδο. Για την ακρίβεια προσφέρει μία διέξοδο: αυτήν της μόνιμης αναπόδραστης αλλοδαπότητας. Και μάλιστα, σε μια χώρα όπου το καθεστώς αλλοδαπότητας είναι ανυπόφορο. Ακούμε συχνά συγκρίσεις με τη Γερμανία και το δίκαιο ιθαγένειάς της. Οι συγκρίσεις αυτές θα ήταν πιο χρήσιμες αν συνυπολόγιζαν ότι το επίπεδο των κοινωνικών αγα-

θών και δικαιωμάτων που απολαμβάνει ο μετανάστης στη Γερμανία δεν είναι απλώς καλύτερο από αυτό που διαθέτει εδώ ο μετανάστης, αλλά και ο ίδιος ο Έλληνας.

Το επιχείρημα, λοιπόν, ουσιαστικά δεν λέγεται ή τουλάχιστον δεν γίνεται αντιληπτό ολόκληρο. Εφόσον «οι ξένοι που μπήκαν παράνομα στην Ελλάδα» δεν μπορούν ποτέ να στηθούν στην ουρά για την ελληνική ιθαγένεια, αυτό σημαίνει ότι η χώρα θα έχει έναν αλλοδαπό πληθυσμό που θα αυξάνεται διαρκώς. Και επειδή δεν μπορώ να πιστέψω ότι η πρόθεση του χώρου αυτού που, αν δεν είναι ρητά ξενοφοβικός, με βεβαιότητα γνέφει με συγκατάβαση ενώπιων της ξενοφοβίας, είναι να μείνουμε ες αεί με ένα εκατομμύριο ξένους, τελικώς άλλη είναι η μόνη λυσιτελής απάντηση. Και αυτή διατυπώνεται ευθαρσώς από το δεξιό άκρο αυτού του χώρου, δηλαδή τους νεοναζί: «Κανένας νόμιμος, όλοι παράνομοι, και άρα όλοι να φύγουν ή να πνιγούν».

Αυτό είναι λοιπόν το φυλετικό ρίσκο στο οποίο μας ωθεί (και) η απόφαση του Συμβουλίου της Επικράτειας αλλά συνολικά η αντίληψη του έθνους ως κοινότητας αίματος. Ο φυλετισμός, λοιπόν, στην υποτιθέμενη προσπάθειά του να «λύσει» προβλήματα που σχετίζονται με την μετανάστευση –προβλήματα που με κανέναν τρόπο δεν πρέπει να απωθούμε– μας βάζει σε έναν απόλυτο κίνδυνο κοινωνικής εξάρθρωσης και διαίρεσης της πολιτικής κοινότητας. Διότι, σε τελευταία ανάλυση, το «εμείς» και «αυτοί» δεν είναι τομή που συνάπτεται της διαίρεσης μεταξύ αλλοδαπού και ημεδαπού πληθυσμού, αλλά την τέμνει οριζόντια σε όλη της την έκταση. Στο «εμείς» υπάρχουν και μετανάστες, ενώ στο «αυτοί» και Έλληνες.

Θα ρωτήσει κανείς: «Μα είναι η κτήση της ιθαγένειας λύση για τα προβλήματα αυτά;». Φυσικά και όχι. Η κτήση της ιθαγένειας, από μόνη της, δεν σώζει τον εργαζόμενο μετανάστη ούτε την κοινωνική συνοχή του κράτους υποδοχής. Χωρίς όμως την

ιθαγένεια της χώρας στην οποία ζει, ο μετανάστης έχει λιγότερες πιθανότητες να επιπλεύσει και η ίδια η χώρα περισσότερες πιθανότητες να υποστεί τους κραδασμούς από τη ματαίωση που θα βιώσει.

Για το λόγο αυτό θα επιμείνουμε: το ζήτημα των στρατηγικών της ιδιότητας του πολίτη δεν αφορά ειδικά τη μετανάστευση αλλά ευρύτερα ένα πολιτικό σχέδιο για το πώς φανταζόμαστε και επιθυμούμε την κοινωνία μας. Αυτό μας το αποκαλύπτει εξάλλου και η ένταση με την οποία διεξάγει τη μάχη και ο αντίπαλος: τη βεννοφόρος ή γραβατοφορεμένος, ενίοτε, με απλή μπλούζα – κατά προτίμηση, μαύρη με μαιάνδρους...

Επί του πιεστηρίου

Αν οι αλλαγές που επέλθουν στον Νόμο 3838/2010, μετά την απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας, αλλοιώσουν τη φυσιογνωμία και το πνεύμα του, αυτό θα είναι, δυστυχώς, ένα καθοριστικό χτύπημα στο καλύτερο νομοθετικό νέο –και ένα από τα ελάχιστα καλά– της τελευταίας τριετίας. Η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας αφήνει περιθώρια ώστε και ο νόμος να συνεχίσει να ισχύει, έστω και με μετριασμένη ένταση, αλλά και η απόφαση να τύχει του αρμόζοντος πολιτειακού σεβασμού, παρά το ότι ελήφθη καθ' υπέρβαση αρμοδιότητας. Για το λόγο αυτό, το βάρος στις πλάτες των εταίρων της κυβέρνησης που θέλησαν τη μεταρρύθμιση αυτή είναι πολύ μεγάλο. Το ίδιο και η ευθύνη τους.

Λέγεται συχνά, από φιλελεύθερους ανθρώπους που είναι εύλογα δυσαρεστημένοι με τη γενική εξέλιξη των πραγμάτων σήμερα και που θα ήθελαν να ακουστεί ένα πραγματικό «όχι» στη Δεξιά: «Μα γιατί να μην επιμείνουν στα ζητήματα της ιθαγένειας, όπου η τρόικα δεν ελέγχει την κατάσταση», υπονοώντας ότι

στα κεφαλαιώδη ζητήματα της ταξικής πάλης όπου οι πολιτικές αποφάσεις λαμβάνονται καθ' υπαγόρευση, τα περιθώρια αντίδρασης είναι, ούτως ή άλλως, ελάχιστα. Το επιχείρημα όμως αυτό σφάλλει, ανάγοντας ναρκισσιστικά τα ζητήματα της «δικής μας» ιδεολογικής ταυτότητας στα πλέον κομβικά, ενώ φυσικά δεν είναι. Και όχι απλώς δεν είναι, αλλά ξεχνάμε ότι για τη Δεξιά είναι εξίσου και περισσότερο κομβικά, καθώς και αυτή θέλει να πει ότι έκανε κάτι «αυθεντικά» δικό της, πέραν του να διαλύει δικαιώματα και μισθούς. Με δυο λόγια, το ίδιο σκέφτονται όλοι. Αν κάποιος έχει έναν ισχυρότερο λόγο παραπάνω να πει, στο δικό του εκλογικό ακροατήριο, ότι στα θέματα τα οποία η τρόικα δεν ελέγχει θα κάνουμε «αυτό που πρέπει», αυτός δύσκολα μπορεί να είναι ο εταίρος του 5% ή του 6%· θα είναι η μεγάλη συντηρητική παράταξη, της οποίας ο ηγέτης, και νυν πρωθυπουργός, με ειλικρίνεια είχε κάνει προεκλογική σημαία την κατάργηση του εν λόγω νόμου.

Εξάλλου, στα σχέδια νόμου που έχουν διαρρεύσει, ήδη από το καλοκαίρι του 2012, υπάρχει σαφής πρόβλεψη για κατάργηση της δυνατότητας κτήσης της ιθαγένειας από τα παιδιά που γεννιούνται εδώ, αυστηροποίηση της πολιτογράφησης, κατάργηση της δυνατότητας των μεταναστών να κρατούν την παλιά τους ιθαγένεια κλπ. Ωστόσο, προβλέπεται η εισαγωγή ενός νέου τρόπου κτήσης της ελληνικής ιθαγένειας. Αυτόν, οι αξιωματούχοι της κυβερνητικής πλειοψηφίας τον διαλαλούν με παρρησία: η κτήση της ελληνικής ιθαγένειας από ξένους επενδυτές. Στο σημείο αυτό, ακόμη και ο ανεξίτηλος νεοσυντηρητισμός τους υποκλίνεται μπροστά στον νεοφιλελευθερισμό τους...

Αυτά όμως έχει η συγκυβέρνηση (μαζί τους) ...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Ακροδεξιά: από τους κυβερνητικούς εναγκαλισμούς στη ναζιστική εφόρμηση

Η συγκυβέρνηση με την Ακροδεξιά, λίπασμα της εκλογικής εκτίναξης του νεοναζισμού²²

Η θέση που εκφράζεται εδώ είναι πως η συγκυβέρνηση με το ακροδεξιό ΛΑΟΣ υπήρξε ένα καθοριστικό βήμα για την εδραίωση, τη νομιμοποίηση και τέλος την εφόρμηση του νεοναζισμού στα ελληνικά πολιτικά πράγματα, λίγους μήνες αργότερα. Αν το κόμμα της αγοραίας ακροδεξιάς δεν είχε μπει στην κυβέρνηση που διαδέχθηκε αυτήν του ΠΑΣΟΚ, τότε και αυτό θα γλίτωνε από την κατάρρευση και εμείς από τους νεοναζιστές, που έκτοτε έχουν βάλει στους ρυθμούς της αποκρουστικής τους παρέλασης το ελληνικό πολιτικό σύστημα.

Η δημιουργία της κυβέρνησης Παπαδήμου στα τέλη του 2011 μας έθεσε ενώπιον ενός ερωτήματος στο οποίο δύσκολα μπορού-

22. Το πρώτο τμήμα του κειμένου δημοσιεύθηκε στα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής* (20.11.2011), ενώ το δεύτερο στο περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα*, τχ. 115 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2011).

με να απαντήσουμε, ακόμη από μια μακροϊστορική διάσταση: Με ποιον τρόπο η Ακροδεξιά κατάφερε να γίνει τμήμα της ελληνικής κυβέρνησης; Σχετικά με τους χειρισμούς που έφεραν την Ακροδεξιά στην κυβέρνηση έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις.

Μια πρώτη είναι ότι ευθύνεται η Νέα Δημοκρατία, διότι ο πρόεδρός της επ' ουδενί επιθυμούσε να υποστεί το πολιτικό κόστος της διαχείρισης του Μνημονίου μόνος του. Έβαλε έτσι ως όρο τη συμμετοχή του ΛΑΟΣ, για να περιορίσει την εκλογική αφαίμαξη της ΝΔ προς το υπόγειο της δεξιάς πολυκατοικίας, το οποίο είδε πλέον για τα καλά και τους παραπάνω ορόφους. Ανέβηκε έτσι αλλά κατακρημνίστηκε στο τέλος, από το υψηλότερο σημείο στο οποίο είχε φτάσει. Και ο κρότος ήταν εκκωφαντικός. Η ερμηνεία αυτή μπορεί να μην είναι ανακριβής, πλην όμως είναι εξαιρετικά ελλιπής καθώς βλέπει μόνο το φωτοφίνι: το τέλος της κούρσας του ΛΑΟΣ προς την εξουσία. Για να φτάσει όμως το κόμμα αυτό εκεί χρειάστηκε σπρώξιμο που δόθηκε γενναιόδωρα από την προηγούμενη κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ, προκειμένου η Ακροδεξιά να μπορεί να εμβολίζει την πολιτική δύναμη της Δεξιάς. Ακόμη, ήταν τέτοια η υποδοχή του «χωρατατζή» προέδρου του ΛΑΟΣ στα τηλεοπτικά σαλόνια τα δελτίων των οχτώ, και όχι μόνο, ώστε το όλο πολιτικό και τηλεοπτικό περιβάλλον λειτουργησε σαν το τέλειο πλυντήριο της ακροδεξιάς ταυτότητάς του. Έτσι, η μετέπειτα συμμετοχή του κόμματος αυτού στην κυβέρνηση εμφανίστηκε ως μια φυσική πολιτική διέξοδος για το ξέπλυμα (όχι του βρόμικου χρήματος αλλά) της πιο βρόμικης ιδεολογίας. Μιας ιδεολογίας την οποία εύκολα μπορεί κανείς να την ανιχνεύσει, λ.χ., στις ερωτήσεις και απαντήσεις των βουλευτών του κόμματος αυτού κατά τη διάρκεια της τελευταίας κοινοβουλευτικής θητείας. Μια ιδεολογίας την οποία φυσικά ο ΛΑΟΣ δεν απαρνήθηκε, απλώς την καμουφλάρισε, κάτι που ο πρόεδρός του ομολογούσε: «Ο λόγος μας ήταν πιο εύγευστος και εύπεπτος.

Δεν αλλάξαμε αυτά που σερβίραμε! Αλλάξαμε τον τρόπο που τα σερβίρουμε», έλεγε ήδη από το 2006.²³

Ορθά λοιπόν επισημαίνεται από τον –νυν ΔΗΜΑΡ– Νίκο Μπίστη:

Σε αυτή τη «λαϊκή νομιμοποίηση» του κ. Καρατζαφέρη συνέβαλε το ΠΑΣΟΚ, χαρίζοντάς του γενναιόδωρα τον τίτλο του υπεύθυνου χαριτωμένου συνομιλητή, σε αντίθεση συνήθως με τον αδιάλλακτο και πάντα κατσούφη Σαμαρά. Για να χτυπήσουν τον τελευταίο, χάιδευαν τον πρώτο. Η ΝΔ έκανε κάτι χειρότερο. Στον ανταγωνισμό της με το ΛΑΟΣ για τις ψήφους της λαϊκής Δεξιάς εγκολπώθηκε τα συνθήματα, το αντιμεταναστευτικό και εθνικιστικό του πάθος.²⁴

Έτσι λοιπόν διαμορφώθηκε αυτό που αναγνωρίστηκε ως η «Ακροδεξιά του μεσαίου χώρου» (κατά την εύστοχη σύνθεση του Δημοσθένη Παπαδάτου-Αναγνωστόπουλου), υπό την έννοια ότι και η Ακροδεξιά θεσμοποιείται αλλά και τα mainstream κόμματα και ΜΜΕ ενστερνίζονται τις πολιτικές παραδοχές της.

Μια δεύτερη προσέγγιση, επίσης οικεία στον κεντροαριστερό χώρο, ήταν πως η Αριστερά διά της *arrogant* κατακραυγής της για όποια σύνθεση της επερχόμενης κυβέρνησης κατ' ουσίαν λειτούργησε ως ηθικός αυτουργός για τη συμμετοχή του ΛΑΟΣ, καθώς διά της αποχής της το έσπρωξε στην κυβέρνηση, δίνοντάς του το ζωτικό χώρο που του έλειπε και διακαώς αναζητούσε. Εφόσον, κατά το επιχείρημα αυτό, η Αριστερά λέει συνέχεια «όχι», κατ' ουσίαν αφήνει το πολιτικό βαρόμετρο να γέρνει προς τα δεξιά, με τα γνωστά αποτελέσματα. Το επιχείρημα προσωπικά

23. Δημήτρης Ψαρράς, *Το κρυφό χέρι του Καρατζαφέρη. Η τηλεοπτική αναγέννηση της ελληνικής Ακροδεξιάς*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2010.

24. Νίκος Μπίστης, «Λάου-λάου», στον διαδικτυακό τόπο *protagon*, 16.11.2011.

δεν με αφήνει αδιάφορο και θα επιχειρηματολογήσω στη συνέχεια για ποιο λόγο υπάρχουν διαφορετικές διαβαθμίσεις του «όχι», δηλαδή αυξομειούμενης έντασης αρνήσεις οι οποίες συγκροτούν εν τέλει διαφορετικές πολιτικές στρατηγικές.

Για να προϊδεάσω λίγο για την άποψή μου, πιστεύω ότι είναι διαφορετικής έντασης το όχι στην κυβέρνηση Παπαδήμου όπου συμμετέχει το ΛΑΟΣ, από το όχι στην ίδια κυβέρνηση χωρίς το «ακραίο», κατά δήλωση δεξιού πρώην πρωθυπουργού, κόμματος. Επιχειρηματολογώ δηλαδή, για λόγους αρχής, υπέρ της *αυτοτελούς και μη συμψηφίσιμης πολιτικής απαξίας που έχει η συμμετοχή της Ακροδεξιάς στο κυβερνητικό μπλοκ, στο πλαίσιο του φιλελεύθερου δημοκρατικού πολιτεύματος*. Η συμμετοχή αυτή εθίζει το πολιτικό σύστημα σε καινοφανείς πρακτικές, τις οποίες βλέπουμε πλέον καθημερινά λίγους μήνες μετά, με τη Χρυσή Αυγή. Η συγκυβέρνηση με το κόμμα του Καρατζαφέρη υπήρξε το πρελούδιο.

Επανερχομαι όμως στο προηγούμενο επιχείρημα που ρίχνει εύκολα το ανάθεμα στην Αριστερά. Το αντεπιχείρημα εδώ δεν είναι δύσκολο: η νέα κυβέρνηση δεν είχε ανάγκη την κοινοβουλευτική ομάδα του ΛΑΟΣ για να λάβει ψήφο εμπιστοσύνης. Αυτή είναι η ελληνική ιδιομορφία, την οποία νομίζω ότι θα πασχίζουν οι πολιτικοί επιστήμονες να τυποποιήσουν και να ταξινομήσουν στο μέλλον. Δεν πρόκειται όμως μόνο για αυτό. Φαίνεται, εκ των πραγμάτων, πως η συμμετοχή του ΛΑΟΣ αντιμετωπίστηκε ως μια κατεξοχήν επιθυμητή επιλογή, πριν μάλιστα από τη συμμετοχή οποιουδήποτε άλλου κόμματος. Προς επίρρωση του ισχυρισμού αυτού παραθέτω ένα ενδιαφέρον απόσπασμα μιας συνέντευξης του Φώτη Κουβέλη, το Νοέμβριο του 2011

ΕΡ.: Ο Παπανδρέου δεν σας πρότεινε να συμμετέχετε στην κυβέρνηση;

ΑΠ.: Όχι [...].

ΕΡ.: Αν ο Παπανδρέου, πριν συμφωνήσει με το ΛΑΟΣ, σας είχε πει να συζητήσετε το ενδεχόμενο μιας κεντροαριστερής κυβέρνησης με τη συμμετοχή και της Νέας Δημοκρατίας θα το συζητούσατε;

ΑΠ.: Με τα χαρακτηριστικά της κυβέρνησης εθνικής ενότητας, ναι.²⁵

Από το παράθεμα προκύπτει αβίαστα μια στροφή στα πολιτικά ήθη, η οποία είχε το αποτέλεσμα που συζητάμε. Η ως τότε γνωστή πρακτική του ΠΑΣΟΚ ήταν να στρέφεται προς τα Αριστερά για πολιτικές συνεργασίες σε όλα τα επίπεδα, κατά κανόνα εισπράττοντας την άρνηση. Εδώ έχουμε μεταβολή. Παρατηρεί κανείς πως η μόνιμη –ειλικρινής ή όχι, δεν έχει σημασία εδώ– πολιορκία της Αριστεράς δίνει αφοπλιστικά τη θέση της στη συνεργασία με την Ακροδεξιά. Και μάλιστα σε μια στιγμή όπου ένα τμήμα της Αριστεράς, καθ' ομολογία του προέδρου της ΔΗΜΑΡ, αναγνωρίζει ότι αν είχε δεχτεί πρόταση συνεργασίας, στο πλαίσιο μιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας, θα αποδεχόταν.

Εδώ εντοπίζεται το καινοφανώς επικίνδυνο στα μεταπολιτευτικά χρονικά. Μακροσκοπικά, ήδη από την αγωνιώδη προσπάθεια συνεργασίας μέχρι και με το ΛΑΟΣ, φάνηκε πως βρισκόμαστε ενώπιον της ανάγκης συγκρότησης ενός αστικού συνασπισμού εξουσίας (ναι, το ΛΑΟΣ, σε αντίθεση με αρκετά ομογάλακτα κόμματα στην Ευρώπη, υπήρξε και νεοφιλελεύθερο), ο οποίος, εξαιτίας του εμβρυακού και εύθραυστου χαρακτήρα του, έψαχνε να βρει παντού στηρίγματα, ακόμη και εκεί που κατά τεκμήριο δεν του χρειαζόνταν. Όπως και έγινε λίγους μήνες αρ-

25. *Τα Νέα*, 26-27.11.2011.

γότερα, όταν ένα πρόθυμο τμήμα της Αριστεράς, επισείοντας το σκιάχτρο της ακυβερνησίας, προτίμησε εκείνο της δεξιάς κυβέρνησης. Τα αποτελέσματα είναι, λίγο πολύ, γνωστά. Μέσα σε λιγότερο από έξι μήνες, το εκλογικό ακροατήριο της ΔΗΜΑΡ ανανεώθηκε περίπου στο μισό του και συνεχίζει να «αναζωογονείται» διαρκώς, καθώς νέοι ψηφοφόροι εισέρευσαν από τα δεξιά της, ενώ παλαιοί έφυγαν προς τα αριστερά της. Χάρη σε αυτή την ιδιότυπη κατάσταση, όπου ενώ αφαιμάσσεται προς τα αριστερά δέχεται σχεδόν ισόποση ένεση από τα δεξιά –που φυσικά χρωστάει πολλά στην ηθική και πολιτική ανυποληψία του ΠΑΣΟΚ– η ΔΗΜΑΡ καταφέρνει να συντηρεί δημοσκοπικά τις δυνάμεις της, όχι όμως και το αριστερό της προφίλ.

Έγγραφα λίγο μετά τις εκλογές του Ιουνίου:

Η συμμετοχή της ΔΗΜΑΡ στην κυβέρνηση θέτει το κόμμα αυτό ενώπιον πρωτοφανών διλημάτων για την ελληνική Αριστερά, στα οποία κανείς δεν μπορεί να είναι αδιάφορος. Εξ αντικειμένου, η εν λόγω επιλογή έχει θέσει τη ΔΗΜΑΡ στον αστερισμό της αποσταθεροποίησης, όπως εξάλλου θα συνέβαινε, και πιο έντονα, στην περίπτωση της συνεργασίας της με τον ΣΥΡΙΖΑ. Το κόστος τούτο η ΔΗΜΑΡ το ανέλαβε. Πρόβλημά της. Το κάθε πολιτικό υποκείμενο είναι υπεύθυνο για τις πράξεις και τις παραλείψεις του, και ούτως ή άλλως πληρώνει γι' αυτό.

Η ιστορική βλέψη της κατάληψης του πολιτικού κέντρου είναι ένας στόχος που έχει τα ρίσκα του. Η ουσία είναι ότι η συμμετοχή της Κεντροαριστεράς στην κυβέρνηση τη θέτει σε μια θέση εξόχως δύσκολη, καθώς η υπόλοιπη Αριστερά (και μείζον τμήμα της κοινωνίας) κατ' ουσία μόνο σε αυτήν απευθύνεται, διότι μόνο από αυτήν έχει προσδοκία να εισακουστεί. Αυτό είναι τεράστιο βάρος για τη ΔΗΜΑΡ στο

οποίο, στη συγκυρία αυτή, είναι σχεδόν αδύνατο να αντεπεξέλθει. Ό,τι όμως σωθεί, καλό είναι.²⁶

Με πρωθυπουργό τον πιο δεξιό ever πρόεδρο της ΝΔ, με συνοδεία τον πιο αντιδημοφιλή ever πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ, και φυσικά με δεδομένη τη δημοσιονομική συγκυρία που βρίσκεται η Ελλάδα υπό την εποπτεία της τρόικας, το μόνο που θα μπορούσε, στην καλύτερη των περιπτώσεων, να παλέψει για να σωθεί η ΔΗΜΑΡ θα ήταν η τιμή της πριν από μια ηρωική έξοδο. Προτιμά όμως την κυβερνητική συμμαχία...

Την ιδέα μιας τέτοιας συμμαχίας (χωρίς, φαντάζομαι, αριστερά ίχνη) την είχε υποστηρίξει και ο –νυν κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της ΝΔ– Μάκης Βορίδης. Με την ευκαιρία που του δόθηκε να αναλάβει την ιδεολογική συνηγορία του νόμου για την ανώτατη εκπαίδευση στο κοινοβούλιο, τον Αύγουστο 2011, μίλησε για τη δημιουργία ενός «ευρύτατου αστικού συνασπισμού εξουσίας» ο οποίος θα χτυπήσει την «ιδεολογική ηγεμονία της Αριστεράς». Λίγο καιρό αργότερα, η πρώτη του δήλωση ως υπουργού της κυβέρνησης Παπαδήμου ήταν πως «τα προβλήματα θα αντιμετωπιστούν με αγάπη»... Η άλλη ηχηρή μεταγραφή προς τη ΝΔ, ο Άδωνις Γεωργιάδης δεν έχει πάψει εδώ και μια διετία να φωνασκεί στα τηλεοπτικά κανάλια στα οποία περιφέρεται: «Δύο είναι οι παρατάξεις: η Αριστερά και η Δεξιά. Ας το καταλάβουμε», εννοώντας μέσα στα τσιρίγματα: «ήρθε η ώρα σας». Εμείς, όμως το ξέρουμε. Μήπως σε κάποιους άλλους πρέπει να το φωνάξει, για να ταρακουνηθούν κάπως...

Επανερχομαι στην πρώτη φάση του εγχειρήματος της ακροδεξιάς εδραίωσης διά του εξαγνισμού. Η επικοινωνιακή προσπά-

26. Δημήτρης Χριστόπουλος, «Μετεκλογικοί τίτλοι στο νέο πολιτικό τοπίο», «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής*, 2.9.2012.

θεια, με στόχο το ξέπλυμα του ΛΑΟΣ διά της συμμετοχής του στην κυβέρνηση μπορεί να έπασχε πολλαπλώς, πλην όμως κατάφερε να εμβολίσει το πολιτικό σκηνικό μέσω ενός πορτρέτου επικοινωνιακού εξαγνισμού που φιλοτεχνήθηκε συστηματικά και αποδείχθηκε πολύ γρήγορα άκρως μολυσματικό. Το μακιγιάζ, βέβαια, δεν αλλάζει το πρόσωπο· το κρύβει, ωραιοποιώντας το. Στο επίπεδο του περιεχομένου και των πολιτικών συμβολισμών η συγκυβέρνηση με το ΛΑΟΣ ήταν ατυχέστατη για τα ελληνικά πολιτειακά χρονικά επιλογή, και μάλιστα σε βάθος χρόνου. Το χουντικό παρελθόν δεν μπορείς να το αποποιηθείς με αγάπη, αλλά μόνο με έμπρακτη μετάνοια, την οποία δεν είδαμε από κανέναν. Και κάτι ακόμη, σημαντικότερο: η συμμετοχή του κόμματος του κ. Καρατζαφέρη στην κυβέρνηση ήταν και η ταφόπλακα του κόμματος, που άνοιξε το δρόμο για την επέλαση της Χρυσής Αυγής. Αν είχε αποφευχθεί, και στο σημείο αυτό θα ήμασταν καλύτερα. Και ο πρόεδρος θα είχε το κόμμα του και το πολίτευμα θα είχε να αντιμετωπίσει μικρότερες απειλές...

Το ΛΑΟΣ έκανε ό,τι όλα τα αδελφά του κόμματα στην Ευρώπη. Στο δικό του ακροατήριο απευθυνόταν απροκάλυπτα με αυτό που ο πρώην πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής είχε ονομάσει «ακραίο» λόγο και ακόμη πιο ακραία υπονοούμενα. Ταυτόχρονα, η απεύθυνσή του στην ευρύτερη κοινή γνώμη μέσω των mainstream ΜΜΕ είχε ως συντεταγμένη στρατηγική τον νεοσυντηρητικό λόγο «για το καλό της πατρίδας», που «υπεύθυνα» χάρασσε η ηγεσία του, ώσπου ήρθε το τέλος. Έκανε δηλαδή το ακριβώς αντίθετο από αυτό στο οποίο χρόνια τώρα έχει εθιστεί η ελληνική Αριστερά, η οποία προς τα έξω εκπέμπει διαρκώς έναν μαξιμαλιστικό λόγο χωρίς διαβαθμίσεις, ενώ όταν κλείνει τις πόρτες διερωτάται, με πιο προσγειωμένο τρόπο, γιατί δεν μπορεί έτσι να κεφαλαιοποιήσει πολιτικά τα αδιέξοδα του συστήματος. Σε κάθε περίπτωση πάντως, αυτός ο «διττός λόγος», («από μέσα άνεση, από

έξω εμφάνιση»: σλόγκαν που είχε επινοήσει ο διαφημιστής αρχηγός του κόμματος για την εμπορική προώθηση εσωρούχων στη δεκαετία του 1980) συνέβαλε στο καμουφλάζ της ακροδεξιάς καταβολής και ιδεολογίας. Το επιχείρημα που ακούγονταν από τους απολογητές της συγκυβέρνησης ήταν ότι ο εν λόγω κομματικός σχηματισμός δεν είναι ακροδεξιός αλλά *καιροσκοπικός*.

Στο πλαίσιο του συγκεκριμένου επιχειρήματος, ο καιροσκοπισμός δεν αντιμετωπιζόταν φυσικά ως πολιτική αρετή, αλλά ως ελάττωμα, το οποίο όμως σε μια συγκυρία σαν κι εκείνη που βιώνουμε και σ' ένα πολιτικό σύστημα σαν το ελληνικό, αν μη τι άλλο, συγχωρούνταν. Με τον φασίστα δεν μπορείς να συγκατοικήσεις, αλλά με τον καιροσκόπο το αντέχεις, διότι ο καιροσκόπος δεν έχει αρχές που τοποθετούνται στο άκρο του πολιτικού φάσματος: σε τελευταία ανάλυση, δεν έχει καθόλου αρχές. Απλώς καιροφυλακτεί και αρπάζει οποιαδήποτε ευκαιρία προσφερθεί στον αγώνα για εξουσία ή επιβίωση. Ο καιροσκόπος, έτσι, συχνά αλλάζει στρατόπεδο, πολιτική τοποθέτηση, φίλους, συμμάχους κ.λπ.

«Ωραία», θα έλεγε ο απολογητής της συγκυβέρνησης με την Ακροδεξιά, «μα αυτό ακριβώς είναι το ΛΑΟΣ και ο αρχηγός του»: ένας πολιτικός χώρος (ή άνδρας) που έχει ειδικευτεί στην κωλοτούμπα, όπως συχνά λέγονταν. Μια με το Μνημόνιο, την άλλη εναντίον. Μια με την Ευρώπη, την άλλη εναντίον. Μια με τους εργαζόμενους (ρητορικά τουλάχιστον), την άλλη με το κεφάλαιο. Μια με τον Παπαδήμο, την άλλη με το Στεφανόπουλο. Κοινώς, μια έτσι, μια αλλιώς. «Αν, όμως, είναι να σωθεί η πατρίδα, και με τον διάβολο θα συνεργαστώ, πολλώ δε με έναν τέτοιο καιροσκόπο», θα σκεφτόταν εύλογα κανείς. Σε τελευταία ανάλυση, και τα δύο κόμματα εξουσίας, με πρώτο και καλύτερο το ΠΑΣΟΚ, υπήρξαν δάσκαλοι του καιροσκοπισμού, γυμνάζοντας με διαρκείς αλλαγές πλεύσεις την ελληνική κοινή γνώμη. Γιατί όχι και με το ΛΑΟΣ;

Η απάντηση, εδώ, είναι απλή και θα χρειαστεί να την επανα-

λάβουμε: σε αντίθεση με τη συμμετοχή άλλων ακροδεξιών κομματικών σχηματισμών σε κυβερνήσεις συνεργασίας στην Ευρώπη, στην Ελλάδα μια ευρύτατη κοινοβουλευτική πλειοψηφία θα μπορούσε να είχε δημιουργηθεί μόνο με τα δύο μεγάλα κόμματα εξουσίας, χωρίς το ΛΑΟΣ. Το ΛΑΟΣ δεν χρειαζόταν και, για το λόγο αυτό, το «λάθος» βαραίνει πιο πολύ.

Μια άλλη ανάλυση της ιδιότυπης αυτής συγκυβέρνησης, ανάλυση με αξιοσημείωτη απήχηση, εξηγεί πως η συμμετοχή του ΛΑΟΣ ήταν «πταίσμα» μπροστά στα κακουργήματα του Μνημονίου. Είναι ενδιαφέρον ότι μια τέτοια προσέγγιση εκπορεύεται και από τις δύο πλευρές του πολιτικού φάσματος. Κάποιοι στην Αριστερά λένε ότι «μπροστά στο έγκλημα που γίνεται σε βάρος των εργαζομένων, η συμμετοχή του ΛΑΟΣ είναι έλασσον ζήτημα», ενώ από την άλλη πλευρά το θέμα απαξιώνεται «διότι το ζητούμενο είναι να σωθεί η χώρα». Και από τις δύο αυτές αναλύσεις, οι οποίες από διαφορετικές αφετηρίες συγκλίνουν στην υποβάθμιση της παρθενικής συμμετοχής της Ακροδεξιάς σε κοινοβουλευτική κυβέρνηση στη μεταπολιτευτική Ελλάδα, διαφεύγει κάτι κρίσιμο, για το οποίο μιλήσαμε στην αρχή: η αυτοτελής πολιτική απαξία της συμμετοχής της Ακροδεξιάς στο κυβερνητικό μπλοκ, στο πλαίσιο ενός φιλελεύθερου δημοκρατικού πολιτεύματος, στρατηγική η οποία, σε τελευταία ανάλυση, ιδίως στις συνθήκες που ζούμε, εγκυμονεί κινδύνους για την ίδια τη φύση αυτού του πολιτεύματος.

Ο κίνδυνος, βέβαια, δεν προέρχεται άμεσα από την καθεαυτού συμμετοχή του ΛΑΟΣ στην κυβέρνηση –εξάλλου το κόμμα ήδη αντιμετωπίζονταν εδώ και χρόνια ως «ρεφορμιστικό» και προδοτικό από οργανώσεις όπως η Χρυσή Αυγή– αλλά από την εξοικείωσή μας με τη βαθμιαία μετατόπιση του κέντρου βάρους του ελληνικού πολιτικού συστήματος προς τις ιδεολογικά πιο αυταρχικές και οικονομικά πιο ταξικές πολιτικές που έχουν ασκηθεί στην Ελλάδα εδώ και αρκετές γενιές. Απόδειξη αυτού, το γεγονός πως

η συμμετοχή ενός αριστερού κόμματος στη νέα κυβέρνηση που προήλθε από τις εκλογές του Ιουνίου του 2012 όχι απλώς δεν ήταν σε θέση να αλλάξει τους πολιτικούς της προσανατολισμούς, αλλά επιπροσθέτως οδήγησε, με συνοπτικές διαδικασίες, στη διάβρωση των αξιακών του αντοχών και ανοχών, με φυσικό αποτέλεσμα τη μετατόπιση της πολιτικής του απεύθυνσης.

Τα κόμματα δεν είναι παρέες, όσο και αν παρέες υπάρχουν στα κόμματα. Είναι σχηματισμοί που εκφράζουν τάσεις, ιδεολογίες και συμφέροντα. Όταν τέτοιες τάσεις είναι ήδη διαμορφωμένες στη βάση της κοινωνίας, τότε θα βρεθεί με κάποιον τρόπο διέξοδος στην πολιτική τους έκφραση. Η διέξοδος αυτή φάνηκε με τον πιο δύσσομο για το πολίτευμα τρόπο στις διπλές εκλογές του 2012. Ο αιφνίδιος πολιτικός θάνατος του ΛΑΟΣ άνοιξε πλέον τον δρόμο για την εφόρμηση του νεοναζισμού, ακριβώς εξαιτίας της απολύτως επιτυχημένης –μέχρι τη στιγμή της υλοποίησής της– στρατηγικής του προέδρου του: να κυβερνήσει. Ναι μεν λοιπόν το κόμμα αυτό διά της συμμετοχής του στο κυβερνητικό σχήμα εξαιτίστηκε, πλην όμως τα κόμματα δεν είναι απλώς παρέες που υλοποιούν τις αποφάσεις του αρχηγού, όπως θα το ήθελε (και) ο κ. Καρατζαφέρης. Ακριβώς διότι το ελληνικό δημοκρατικό τόξο φάνηκε τόσο επισφαλές και αδύναμο να θέσει στοιχειώδεις όρους αρχής προηγουμένως, η πόρτα άνοιξε για τα καλά και εισήλθε ο μολυσμένος αέρας.

Τώρα πλέον είναι αργά. Η ακροδεξιά ιδεολογία, που πάντα ενδημούσε, έστω διάχυτη ή εν υπνώσει, σε σημαντικό τμήμα του ελληνικού πολιτικού σώματος, βρήκε πιο αυθεντικό εκφραστή, σε συμπαγή μορφή πλέον, κάνοντας ένα άλμα πέραν του ΛΑΟΣ. Έπαιξαν τον ρόλο τους σ' αυτό και οι εξυπνακίστικοι ελιγμοί του αρχηγού του ΛΑΟΣ, η εξέλιξη αυτή όμως εκφράζει κυρίως, σε απροσχημάτιστο τρόπο, τη απαξίωση του δημοκρατικού πολιτεύματος στα μάτια ενός σημαντικού τμήματος της κοινής γνώμης. Ας μη γελιόμαστε. Δεν θα έπρεπε να πέφτουμε απ' τα σύννε-

φα, κάθε άλλο μάλιστα... Όταν ο Καρατζαφέρης, που δηλώνει στο κανάλι του πως «εγώ είμαι με την 21η Απριλίου, με την 22α δεν είμαι», μπαίνει σε μια δημοκρατική κυβέρνηση, τότε ο Μιχαλολιάκος που δηλώνει πως είναι και με την 22α Απριλίου, δικαιούται μια εξέχουσα θέση στην ελληνική αντιπολίτευση. Και αυτός «Πρόεδρος» είναι, σύμφωνα με την προσφώνηση του Προέδρου της Ελληνικής Δημοκρατίας. Έτσι δεν είναι;

Το πρόβλημα, για να κλείσουμε, δεν ήταν απλώς η συγκυβέρνηση με τον ΛΑΟΣ αλλά (και) δι' αυτού: μια αυτοπροσδιοριζόμενη Κεντροαριστερά που στην πράξη είναι ήδη τοποθετημένη επέκεινα της κεντροδεξιάς και (κάνει πως) δεν καταλαβαίνει ότι μπορείς πολύ εύκολα να είσαι και ακροδεξιός και καιροσκόπος: μια Δεξιά που ερίζει με την Ακροδεξιά για τις ψήφους της «πολυκατοικίας», σε βαθμό που δυσκολεύεσαι να καταλάβεις ποιος είναι πιο δεξιός: και, τέλος, μια Ακροδεξιά που, στην επιτυχημένη της προσπάθεια να εξαγιστεί, κάνει τον διαιτητή που «δουλεύει σκληρά για να σώσει τον τόπο» – και από την υπερκόπωση μας αφήνει χρόνους. Το εγχείρημα πέθανε, το επιχείρημα όμως γίνεται ισχυρότερο.

Και στο βάθος, ο Φύρερ...

*Τι τιμωρεί η δημοκρατία;*²⁷

Το ζήτημα της ποινικοποίησης του νεοναζιστικού, ρατσιστικού, ακροδεξιού (ή όπως αλλιώς τον πούμε) λόγου έρχεται και ξανάρχεται στην επικαιρότητα με αφορμή την κοινοβουλευτική εφόρμηση της Χρυσής Αυγής. Επ' αυτού, πιστεύω ότι ένα φιλελεύθερο-δημοκρατικό πολίτευμα πρέπει να είναι αυστηρό με τους κανόνες του.

27. Τμήματα του κειμένου δημοσιεύθηκαν στα *Νέα* (28.7.2012) και στην *Εφημερίδα των Συντακτών* (4.11.2012).

Χονδρικά, οι κανόνες της δημοκρατίας είναι ότι ο καθείς μπορεί να λείπει σχεδόν ό,τι ανατριχιαστικό θέλει, διότι υπάρχει ελευθερία του λόγου, οι αντοχές όμως είναι τελείως διαφορετικές και πολύ περιορισμένες όταν ο λόγος στοχεύει εξατομικευμένα κάποιον άνθρωπο, πολλώ δε μάλλον όταν γίνεται πράξη. Όντως, μπορεί κάποιος να σκέφτεται ότι «οι μαύροι δεν είναι άνθρωποι», «οι Εβραίοι είναι γουρούνια», «οι μετανάστες να πνιγούν» και να το συζητάει στις παρέες του, πεπεισμένος ότι έχει δίκιο. Αυτό μπορεί να είναι πολύ εκνευριστικό για κάποιους άλλους, αλλά αυτοί είναι οι κανόνες του φιλελεύθερου παιχνιδιού. Μπορούμε να θυμώνουμε, αλλά δεν μπορούμε να φιμώνουμε. Διότι άμα φιμώσουμε αυτόν, τότε θα πρέπει ενδεχομένως να ολισθήσουμε στη θέση ότι κάθε επικίνδυνη και αισχρή άποψη πρέπει να πάψει να εκφέρεται διότι κάνει κακό, όπως κάνει η Εκκλησία με τη βλασφημία. Όμως, με αυτό πρέπει να συνηθίσουμε να ζούμε. Ούτως ή άλλως, ζούμε σε μια κοινωνία υψηλής έκθεσης σε αισχροτήτες, και αυτό είναι σχεδόν κοινότοπο καθώς κατακλυζόμαστε από βλακείες, ακόμη και επικίνδυνες.

Κατά την άποψή μου, η απάντηση λοιπόν θα μπορούσε να βρίσκεται σε αυτό που ο Μπαλιμπάρ ονομάζει «πολιτοφροσύνη», δηλαδή

την πολιτική [που] διευθετεί τις συγκρούσεις των ταυτίσεων ανάμεσα στα ανέφικτα όρια μιας ολοκληρωτικής ταύτισης και μιας κυμαινόμενης ταύτισης. Η πολιτοφροσύνη υπ' αυτή την έννοια δεν αποτελεί ασφαλώς μια πολιτική που εξαλείφει κάθε βία, αλλά απομακρύνει τις ακρότητές της, αφήνοντα χώρο στην πολιτική.²⁸

28. Étienne Balibar, *Πολιτική και αλήθεια. Τέσσερις μελέτες πολιτικής φιλοσοφίας*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Μιχάλης Μπαρτσιδής, Νήσος, Αθήνα 2005, σ. 48.

Μια δημοκρατία, δηλαδή, η οποία μακριά από μεταπολιτικά (μεταφυσικά, θα τα χαρακτηρίζαμε) οράματα μάχεται διαρκώς να διευθετεί τις εγγενείς συγκρούσεις εντός του σώματός της. Εξηγούμαι: δεν μιλάω για «μαχόμενη δημοκρατία», με την έννοια αυτής που γενικά θέτει εκτός νόμου την πολιτική δράση των εχθρών της, που δεν επιτρέπει στους αρνητές της να την υπονομεύσουν. Εννοώ μια δημοκρατία *γενναιόδωρη στην κανονιστική της περιφέρεια, αλλά αυστηρή στον σκληρό αξιακό της πυρήνα*. Μια δημοκρατία που κάνει οικονομία δυνάμεων ρεπουμπλικανισμού. Δεν υπάρχει λόγος να συμφωνούμε παρά στα ελάχιστα με τους ανθρώπους που μοιραζόμαστε την ίδια επικράτεια. Δεν χρειάζεται να συγκλίνουμε πολιτικά, θρησκευτικά, αισθητικά κλπ. Η προσπάθεια να συμφωνήσουμε είναι μεγάλη, εγκλείει εξ αντικειμένου τον ανθρώπινο καταναγκασμό, κουράζει και αυτούς που την επιχειρούν, αλλά κυρίως αγανακτεί αυτούς που την υφίστανται.

Μια μινιμαλιστική αυτή λοιπόν εκδοχή της πολιτοφροσύνης ουσιαστικά αφορά τις αντοχές και ανοχές της απέναντι σε αυτούς που υπονομεύουν την πολιτική κοινότητα, *ανεξάρτητα από την προέλευσή τους*. Αυτό είναι το διακύβευμα σήμερα, το οποίο η μετανάστευση, όπως παντού, το βάζει σε μεγεθυντικό φακό οξύνοντας τις αντιθέσεις του και καθιστώντας δυσκολότερο τον συγκρασμό τους. Η δημοκρατία λοιπόν που αμύνεται μαχόμενη απέναντι στον εκφασισμό της κοινωνίας δεν στρέφεται γενικά και αφηρημένα εναντίον των «δραστικά» διαφορετικών ή των εσωτερικών εχθρών της, είτε αυτοί την απειλούν στο όνομα της πολιτικής στόχευσης της ανατροπής της είτε στο όνομα των πολιτισμικών τους παραδόσεων. Η δημοκρατία υπαγορεύει πως υπάρχουν διαβαθμίσεις αξίας και απαξίας, ουσιαστικά διαφορετικοί δείκτες διαπραγμάτευσης του ηθικού βάρους των έννομων αγαθών. Σε αυτή την ιεράρχηση, δεσπόζουσα θέση στους δείκτες απαξίας έχει η βία: είτε οι θύτες είναι αλλοδαποί είτε ημεδαποί.

Στη *Θεολογικο-πολιτική πραγματεία* του Σπινόζα, αυτό το δημοκρατικό μανιφέστο της νεωτερικότητας, διαβάζουμε:

Σκοπός του κράτους (Republica) είναι στην πραγματικότητα η ελευθερία. Είδαμε επίσης ότι, για να σχηματιστεί το κράτος, ένα μόνο πράγμα είναι απαραίτητο: η εξουσία λήψης αποφάσεων να ανήκει είτε σε όλους συλλογικά, είτε σε μερικούς, είτε σε έναν. Επειδή πράγματι η ελεύθερη κρίση των ανθρώπων διαφέρει πάρα πολύ, ο καθένας πιστεύει ότι μόνο αυτός τα ξέρει όλα και είναι αδύνατον όλοι να σκέφτονται με τον ίδιο τρόπο και να μιλούν ομόφωνα, οι άνθρωποι δεν μπορούν να ζήσουν ειρηνικά αν ο καθένας δεν παραιτηθεί από το δικαίωμά του να ενεργεί μόνο ακολουθώντας την απόφαση του πνεύματός του. Επομένως, ο καθένας παραιτείται μόνο από το δικαίωμά του να ενεργεί με δική του απόφαση, και όχι από το δικαίωμα να συλλογίζεται και να κρίνει [...]. [Το δημόσιο δίκαιο θα είναι] τέτοιο ώστε μόνον οι πράξεις να διώκονται, ενώ τα λόγια να μην τιμωρούνται ποτέ.²⁹

Όταν λοιπόν ο λόγος πάει να γίνει πράξη εξατομικευμένη, δηλαδή θέτει στο στόχαστρο κάποιον ή κάποιους συγκεκριμένους ανθρώπους, η ποινική έννομη τάξη προβλέπει ότι, πέραν του φυσικού, και ο ηθικός αυτουργός τιμωρείται. Η ηθική αυτουργία είναι αδίκημα δύσκολο να στοιχειοθετηθεί, καθώς πρέπει να αποδείξει κανείς ότι υπάρχει συνάφεια μεταξύ λόγου και πράξης. Να φανεί δηλαδή ότι το έγκλημα εις βάρος του Εβραίου, του μαύρου ή του μετανάστη έγινε επειδή το προκάλεσε κάποιος που μίλησε εναντίον αυτών των προσώπων. Αυτό όμως είναι σύνθετο και επισφαλές. Αν κάποιος σκοτώσει το αφεντικό του επειδή του φερό-

29. Ετιέν Μπαλιμπάρ, *Ο Σπινόζα και η πολιτική*, μτφρ. Άρης Στυλιανού, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 2006, σ. 45, 12.

ταν απάνθρωπα, είναι σχεδόν αδιανόητο να το χρεώσουμε σε μια αναρχική ομάδα που λέει «Θάνατος στα αφεντικά, δεξιά και αριστερά!». Αν όμως ένας αναρχικός καθοδηγητής πείσει μια ομάδα ανθρώπων να σκοτώσουν τους εργοδότες τους, τότε τα πράγματα είναι πιο σύνθετα, πλην όμως ακόμη δύσκολα σε ότι αφορά την απόδοση ποινικής ευθύνης. Άρα, στην ηθική αυτουργία ναί μεν είναι δύσκολη η ποινική ευθύνη, πάρα ταύτα μια δημοκρατία οφείλει να την αναζητά και να την αποδίδει όποτε πρέπει. Αυτό ακριβώς που δεν γίνεται με τη Χρυσή Αυγή.

Υπάρχει όμως και η βία. Η φυσική αυτουργία. Η φυσική βία είναι λοιπόν εξ' ορισμού εξατομικευμένη, καθώς στρέφεται εναντίον ζώντων ανθρώπων, απτών προσώπων. Οι προπηλακισμοί, τα πογκρόμ, οι βαριές σωματικές βλάβες, ακόμα και οι δολοφονίες με κίνητρα ρατσιστικά και πολιτικά. Αυτά τα οποία η Ελληνική Αστυνομία νομίζει πως δεν υπάρχουν, ανάγοντάς τα με ευκολία στην ανυποληψία των «λαθρομεταναστών» και σε διαφορές μεταξύ αλλοδαπού και ημεδαπού υποκόσμου.

Εδώ η δημοκρατία δεν έχει αντοχές ούτε ανοχές. Η δημοκρατία οφείλει να τιμωρεί. Και τιμωρεί κατεξοχήν αυτούς που δεν παίζουν με τους κανόνες της. Οι κανόνες της δημοκρατίας είναι στο σημείο αυτό ανελαστικοί. Όποιος βιαιοπραγεί τιμωρείται, και μάλιστα πιο αυστηρά όταν το κίνητρό του είναι ρατσιστικό. Σήμερα, στην Ελλάδα, μέλη της Χρυσής Αυγής δέρνουν και βιαιοπραγούν χωρίς να τιμωρούνται. Αυτό είναι αδιανόητο για κράτος (δικαίου). Αυτό συμβαίνει διότι οι πολιτικές ηγεσίες ανέχθηκαν την ανάπτυξη και εδραίωση ενός παραεξουσιαστικού συστήματος μέσα στα σώματα ασφαλείας, ενός συστήματος που εκτρέφεται με την ανοχή της δικαιοσύνης, των πολιτικών ελίτ και των μήντια, το οποίο συνεργεί –όχι απλώς ηθικά, αλλά και φυσικά– στο έγκλημα με ρατσιστικά κίνητρα και στη βιαιοπραγία εις βάρος αυτών που εκλαμβάνονται ως πολιτικοί αντίπαλοι.

Εδώ όμως η δημοκρατία δεν γίνεται να μην είναι αμείλικτη. Διότι αλλιώς δεν είναι δημοκρατία. Σε ένα κράτος που ανέχεται οι ναζιστές να δέρνουν, είναι ανεπίκαιρο να συζητάμε το αν οι ναζιστές μπορούν να λένε ελεύθερα αυτά που πιστεύουν. Ωστόσο, στην υπόλοιπη Ευρώπη τα πράγματα είναι πιο αυστηρά. Το καλοκαίρι του 2012, στο θερινό πανεπιστήμιο του κόμματος της Κόμματος της Ενωμένης Αριστεράς, στην Πορταριά του Πηλίου, συζητούσαμε το ζήτημα της ποινικοποίησης του ρατσιστικού λόγου και της θέσης εκτός νόμου των ναζιστικών κομμάτων στην Ευρώπη. Στη συνάντηση αυτή προσπάθησα να κάνω την εξής διάκριση, αναγνωρίζοντας ότι όντως δεν είναι εύκολη: η δίωξη του φρονήματος είναι κάτι διαφορετικό από το να τεθεί εκτός νόμου ένα πολιτικό κόμμα.

Με τη διάκριση αυτή υπαινίσσομαι ότι ενώ η δίωξη ακόμη και του πιο αισχρού φρονήματος δεν μπορεί να σταθεί σε ένα φιλελεύθερο καθεστώς, το να τεθεί εκτός νόμου ένα κόμμα που έχει σημαία την κατάργηση του καθεστώτος αυτού ενδεχομένως μας θέτει ενώπιον διαφορετικών αποχρώσεων και, τελικώς, ενώπιον άλλων αποφάνσεων.

Στην ιδέα της διάκρισης αυτής, οι γερμανοί και αυστριακοί συνάδελφοι, απ' όλους τους χώρους, φάνηκαν δύσπιστοι, για να μην πω αρνητικοί. Για τους γερμανόφωνους, αλλά και γαλλόφωνους φίλους ήταν προφανές ότι μερικά πράγματα «δεν λέγονται», και άρα η τυχόν εκφορά τους δημιουργεί ζήτημα ποινικών ευθυνών. Αν λοιπόν στην Ελλάδα με ευκολία σαρκάζεις και ευτελίζεις τα θύματα του Ολοκαυτώματος χωρίς την αίσθηση ότι διαπράττεις αξιόποινη πράξη, όπως ο μπαμπάς Πλεύρης, στη Γαλλία και τη Γερμανία, αν το κάνεις, κινδυνεύεις να βρεθείς στη φυλακή. Όπως βρέθηκε ο γερο-Ιρβινγκ... Φυσικά, δεν γίνεται κουβέντα για ναζιστικά κόμματα, όπως η Χρυσή Αυγή: αυτά, όντας εκτός συνταγματικού τόξου, δεν δικαιούνται να έχουν θέ-

ση στα νόμιμα πολιτικά κόμματα, διότι συστατικό τους δεν είναι απλώς το μίσος των λόγων, αλλά η βία των πράξεων.

Στα καθ' ημάς όμως, για λόγους ιστορικούς που έχουν συγκροτήσει μια ιδιαίτερη ευαισθησία στην ελευθερία της πολιτικής έκφρασης, δυσκολευόμαστε να δεχθούμε την απαγόρευση πολιτικού κόμματος. Ακόμη και η σχετική συνταγματική διάταξη προβλέπει ότι τα κόμματα πρέπει να υπηρετούν στοιχειωδώς το πολίτευμα, αλλά η συνταγματική θεωρία δεν έχει προχωρήσει στο «διά ταύτα» αυτής της συνταγματικής επιταγής. Το αποτέλεσμα είναι ότι στη χώρα δεν υπάρχουν νομικές φωνές υπέρ της απαγόρευσης κόμματος, ακόμη και της Χρυσής Αυγής. Οι έλληνες νομικοί στέκουν μπροστά στο ζήτημα όπως οι θεολόγοι ενώπιον της ευθανασίας:³⁰ δεξιόι, κεντρώοι ή αριστεροί δεν το αντέχουν – και ιστορικά αυτό είναι εύλογο. Αν στη γερμανική ιστορία της ποινικοποίησης των πολιτικών κομμάτων (που αξιολογούνται ως) εκτός συνταγματικού τόξου βαραίνει η ιστορία του εθνικοσοσιαλισμού, στην Ελλάδα βαραίνει η ιστορία της χούντας με ανάστροφο τρόπο: εκεί η απαγόρευση θεωρείται ενδεδειγμένη και όχι απλώς ανεκτή, ενώ εδώ ο νομικός κόσμος την αποκρούει, κρούοντας τον κώδωνα του πολιτειακού παρελθόντος του αυταρχισμού.

Πώς λειτουργούμε απέναντι σε αυτή την εδραιωμένη κατάσταση; Δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι πιο πειστικό από το να θέσουμε την ελληνική δικαιοσύνη ενώπιον της βασάνου της εξάντλη-

30. Στη συζήτηση που οργανώσαμε στο πλαίσιο των Κρίση-μων Σεμιναρίων της Πρωτοβουλίας για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας και της Δημοκρατίας με θέμα «Εντός ή εκτός νόμου η Χρυσή Αυγή;» δεν είναι τυχαίο ότι κανένας από τους τρεις εισηγητές, νομικοί και οι τρεις, δεν τοποθετήθηκε υπέρ της θέσης της εκτός νόμου: ούτε ο Νίκος Αλιβιζάτος ούτε ο Νίκος Κωνσταντόπουλος ούτε ο Δημήτρης Σαραφινός. Και, ασφαλώς, αυτό δεν αποτελεί ένδειξη κάποιας ιδεολογικής συγγένειάς τους (κάθε άλλο...), αλλά μιας σύμπτωσης που διατρέχει τις σοβαρές ιδεολογικές και πολιτικές τους διαφορές.

σης των ένδικων μέσων για πράξεις που εκφεύγουν των ορίων της ποινικής έννομης τάξης. Κοινώς, όταν δέρνεις, τιμωρείσαι. Όταν αποδεδειγμένα και εξατομικευμένα προκαλείς τη βία, επίσης. Όταν δέρνεις συντεταγμένα επειδή ανήκεις στο κόμμα, το κόμμα κινδυνεύει, ακόμη και να τεθεί εκτός νόμου, διότι κατ' ουσία δεν είναι κόμμα, αλλά εγκληματική οργάνωση. Όμως, για να γίνει αυτό, πρέπει οι φυσικοί και ηθικοί αυτουργοί να λογοδοτήσουν πρώτα με βάση το υπαρκτό νομικό οπλοστάσιο του Ποινικού Κώδικα. Όσο αυτό δεν συμβαίνει, η συζήτηση περί «απαγόρευσης του κόμματος» είναι ένας απλός πολιτικός βολονταρισμός χωρίς νομική τεκμηρίωση. Πώς θα τεθεί εκτός νόμου η Χρυσή Αυγή με μία μοναδική καταδίκη μέλους της; Μήπως πρέπει πρώτα η ελληνική δικαιοσύνη να κάνει τη δουλειά της; Θα μου πει κάποιος εύλογα: «Μα δεν έχει κάνει τίποτε...». Καταλαβαίνω και επανξάνω. Όσο όμως τα πράγματα είναι έτσι, δεν βλέπω ενδεχόμενο απαγόρευσης. Για τον λόγο αυτό, θεωρώ καίριες τις επισημάνσεις του Νίκου Αλιβιζάτου επί του προκειμένου σε συνέντευξή του στο MEGA τον Δεκέμβρη του 2012:

Ακόμα και αν ψηφίζοταν ένας νόμος που έθετε εκτός νόμου τη Χρυσή Αυγή, πέραν του ότι θα μπορούσε την επομένη να ανασυσταθεί ως Ελληνική Αυγή, οι βουλευτές δεν θα εξέπιπταν. Ο μόνος τρόπος να εκπέσουν οι βουλευτές και να μην μπορεί ο κ. Μιχαλολιάκος ή ο κ. Κασιδιάρης να είναι υποψήφιοι στις επόμενες εκλογές είναι να καταδικαστούν ποινικά και να τους αφαιρεθούν τα πολιτικά τους δικαιώματα [...]. Υπάρχει ποινική δυνατότητα λήψης μέτρων. Όταν διευθύνεις μια συμμορία, η οποία έχει πολύ πιο πολλά [κοινά] χαρακτηριστικά με μια εγκληματική συμμορία παρά με ένα πολιτικό κόμμα και βγάζεις μια γραμμή καλώντας τα μέλη σου να διαπράττουν αξιόποινες πράξεις, ως ηθικός αυτουργός διώκε-

σαι. Όχι απλώς επειδή είσαι άτομο και δίνεις εντολή σ' έναν πιτσιρικά να σπάσει στο ξύλο έναν Πακιστανό, αλλά επειδή ως συγκεκριμένη πολιτική γραμμή συνέρχεστε επί τούτου και αποφασίζετε να διαπράξετε αξιόποινες πράξεις.

Κράτος δικαίου είναι κράτος κανόνων, όπως δεν πρέπει να κουραστούμε να λέμε. Αν η δικαιοσύνη δεν μπορεί να θέτει τους κανόνες αυτούς, τότε η έκβαση είναι ανοιχτή σε ανταγωνισμούς και αντιθέσεις των οποίων το δικονομικό περιεχόμενο έχει πεπερασμένο εκτόπισμα. Και εδώ το ρίσκο...

Από την ιστορική αμνησία στην πολιτική αμνησία³¹

Το κατεξοχήν ορατό χαρακτηριστικό της σύγχρονης φασιστικής ιδεολογίας είναι ο ρατσισμός. Ο ρατσισμός εδραιώνεται σε μια βάση αντιλήψεων που χονδρικά μπορούν να συνοψιστούν ως εξής. Πρώτον, είμαστε βιολογικά άνισοι, δεύτερον, διαφέρουμε και για τον λόγο αυτό δεν μπορούμε να συνυπάρχουμε και, τρίτον, δεν χωράμε στον ίδιο τόπο μαζί. Η ρατσιστική ιδεολογία, και στις τρεις εκδοχές της, συγχωρεί ή δικαιολογεί τη βία απέναντι στους μετανάστες. Έτσι, ένα πολύ μικρό κομμάτι της κοινωνίας με δομικά χαρακτηριστικά που παραπέμπουν στο οργανωμένο έγκλημα αναλαμβάνει τη φυσική αυτουργία, ενώ ένα μεγαλύτερο κομμάτι της κοινωνίας επικροτεί, δικαιολογεί ή αδιαφορεί, διότι θεωρεί ότι το «πράγμα έχει φτάσει στο αμήν και το κράτος δεν κάνει τίποτε».

31. Το πρώτο μέρος του κείμενου δημοσιεύθηκε στα *Νέα* (21.9.2012) και το δεύτερο στο *Βήμα της Κυριακής* (2.9.2012). Εδώ παρατίθενται σε επεξεργασμένη μορφή.

Κάπως έτσι θα μπορούσε να οριοθετηθεί κανείς το πώς δείχνουν τα πράγματα με τη Χρυσή Αυγή. Μπορούμε, σε αδρές γραμμές, να ταξινομήσουμε τις αντιδράσεις απέναντι σε αυτή την κατάσταση σε δύο κατηγορίες ανάλογα με την πολιτική τους καταβολή. Από τη μία πλευρά, με γνώμονα την αλληλεγγύη, η Αριστερά συγκροτεί το αντιρατσιστικό στρατόπεδο, υπερασπιζόμενη τους μετανάστες. Η άλλη αντίδραση, σε γενικές γραμμές αυτή του αστικού χώρου, αντιλαμβάνεται ότι η συγκατάβαση απέναντι στον ρατσισμό είναι γέννημα των συνθηκών. Αποτέλεσμα είναι η συνολική μετατόπιση του πολιτικού λόγου προς το δεξιότερο σε μια προσπάθεια κάλυψης του χαμένου πολιτικού χώρου και χρόνου απέναντι στην εξτρεμιστική Δεξιά. Και στις δύο περιπτώσεις, η ατζέντα τίθεται από την Ακροδεξιά και οι υπόλοιποι απλώς τοποθετούνται απέναντί της με τον τρόπο τους. Οι συνέπειες πλέον είναι γνωστές. Από τη μία πλευρά, ο αριστερός βερμπαλισμός υπέρ των μεταναστών συγκινεί ολοένα και λιγότερους, ακόμη και αριστερούς.

Από την άλλη πλευρά, η διαρκής ολίσθηση του πολιτικού λόγου προς τα ακροδεξιά, σε μια προσπάθεια συγκράτησης του εκλογικού σώματος σε λύσεις διάφορων παραλλαγών του Κέντρου, έχει ολέθρια αποτελέσματα. Το ίδιο το πολιτικό Κέντρο εθίζεται στον ακροδεξιό λόγο, τον οποίο χρησιμοποιεί για να μη χάνει εκλογικό ακροατήριο. Η εκλογική αυτή απεύθυνση ωστόσο, εκτός όλων των άλλων, αποδεικνύεται ατελέσφορη. Οι εκλογείς απενοχοποιούνται και ψηφίζουν πιο άνετα τον αυθεντικότερο εκφραστή των «καθαρών λύσεων». Τα τελευταία χρόνια, αυτό συνέβη στις ευρωεκλογές του 2009 με την αντιμεταναστευτική ατζέντα που ενίσχυσε το ΛΑΟΣ και επί των ημερών μας με τη δημοσκοπική έκρηξη της Χρυσής Αυγής, η οποία, συν τοις άλλοις, φοράει και τον αντιμνημονιακό μανδύα που κατεξοχήν έλκει τους απελπισμένους και αφηνιασμένους ανθρώπους.

Το πρόβλημά μας, λοιπόν, είναι η μονοδιάστατη πρόσληψη του φαινομένου και η αποκλειστική του συσχέτιση με τον ρατσισμό, σε συνδυασμό με την ανυπαρξία μιας ολοκληρωμένης στρατηγικής των κυβερνώντων και της Αριστεράς για το μεταναστευτικό. Όμως, το ζήτημα «Χρυσή Αυγή» δεν είναι ζήτημα που πρέπει να δούμε με κύρια ή αποκλειστική αιχμή το μεταναστευτικό, ούτε τον ρατσισμό. Την ίδια στιγμή που μια πολιτική κοινότητα σε κρίση, όπως η ελληνική, καλείται να επεξεργαστεί ολοκληρωμένες, ανθρώπινες και ρεαλιστικές στρατηγικές για τη μετανάστευση, ο σύγχρονος αντιμεταναστευτικός ρατσισμός είναι απλώς η πρόσοψη του κτήνους. Σήμερα είναι αυτή, χθες ήταν διαφορετική, πιο παλιά άλλη. Η ευρωπαϊκή –και κατεξοχήν η ελληνική– πολιτική ιστορία μάς δείχνει ότι κατά καιρούς το κτήνος κουρνιάζει και μετά βρυχάται. Τον βρυχηθμό του τον υπαγορεύει η συνθήκη της αφύπνισης: ρατσισμός σήμερα, δωσιλογισμός και μανιώδης αντικομμουνισμός άλλοτε, αιματηρός εθνικισμός παλιότερα, και πάει λέγοντας.

Η βασική παραδοχή του σύγχρονου ρατσιστικού λόγου δεν είναι τόσο ο βιολογισμός, ούτε καν οι πολιτισμικές διαφορές μεταξύ μεταναστών και γηγενών. Είναι η αντίληψη πως «δεν χωράμε». Όμως, αν σήμερα «δεν χωράμε» με τους μετανάστες, είναι επίσης βέβαιο ότι «δεν θα χωράμε» και μεταξύ μας. Διότι ο βιοτικός αποκλεισμός, κυρίως στην κρίση, δεν γνωρίζει ιθαγένειες. Σήμερα είναι αυτοί, αύριο άλλοι και πάει λέγοντας. Πίσω από τη ρατσιστική πρόσοψη, η φασιστική βία έχει αυθεντικά κοινωνικά και ταξικά χαρακτηριστικά. Όπως δηλαδή σε όλη της την ιστορική διαδρομή. Δεν θυμάμαι τα μέλη της συμμορίας να τα βάζουν με άραβες επενδυτές από το Κατάρ. Το πολύ πολύ να θυμώνουν που η Νέα Δημοκρατία θέλει να τους δώσει ιθαγένειες...

Το μεταναστευτικό ζήτημα που βιώνεται στην Ελλάδα από τις αρχές της δεκαετίας του '90 ως σήμερα προβάλλεται συνήθως ως

η βασική αιτία για την ανάπτυξη του ακροδεξιού λόγου, ο οποίος πολύ συχνά εκβάλλει στη βία. Αυτό που χαρακτηρίζει τον κυρίαρχο λόγο αντιμετώπισης της ανάδυσης αυτού του πολιτικοϊδεολογικού φαινομένου είναι η αμηχανία. Η αμηχανία είναι η διάθεση που εκ των υστέρων αιτιολογεί –ή καλύτερα συγκαλύπτει– την αποτυχία. Στεκόμαστε αμήχανοι ενώπιον του «νέου» που δεν γνωρίζουμε, και γι' αυτό δεν καταφέραμε να το αξιολογήσουμε και να το τιθασεύσουμε. Έτσι, η αμηχανία εκφυλίζεται σε συγκατάβαση. Η συγκατάβαση με τη σειρά της εκτρέφει την ανοχή. Η ανοχή, τέλος, εύκολα καταλήγει στη συγχώρηση της βίας, στη δικαιολόγησή της, ακόμα και στη στράτευση.

Πώς όμως μπορεί να αιτιολογηθεί η αμηχανία ενώπιον της ανάδυσης του νεοναζισμού στην Ελλάδα; Πόσο νέο, αλήθεια, είναι το φαινόμενο ώστε να λέμε ότι δεν το γνωρίζουμε; Η ακροδεξιά ιδεολογία είναι βαθιά ριζωμένη στην ελληνική πολιτική ιστορία. Ένα μείζον τμήμα της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας εδράζεται σε ένα συμπαγές και συνεχές υπόβαθρο ολοκληρωτισμού και αυταρχισμού. Μήπως ξεχάσαμε ότι μιλάμε για μια χώρα που καταγράφει, τον 20ό αιώνα, τις περισσότερες πολιτειακές εκτροπές από όλες τις ευρωπαϊκές χώρες με τις οποίες επιθυμεί να συγκρίνεται; Για μια χώρα όπου η επίκληση του «κινδύνου» λειτούργησε ανέκαθεν ως πρόσχημα κατάλυσης του Συντάγματος και άρσης των εγγυήσεων προστασίας των ελευθεριών μας; Μήπως τα σαράντα χρόνια που μας χωρίζουν από τη μεταπολίτευση είναι αρκετά για να ξεχαστεί το ελληνικό παρακράτος μιας «καχεκτικής» δημοκρατίας; Ο νεοναζιστής πολιτευτής της Μεσσηνίας δεν δίστασε να μιλήσει για νέα «τάγματα ασφαλείας», γνωρίζοντας φυσικά ότι δεν είναι ο πρώτος που χρησιμοποιεί τον όρο αυτόν, και μάλιστα στη συγκεκριμένη εκλογική περιφέρεια, στη μνήμη της οποίας ακόμη είναι ζωντανή η δράση των πολιτικών προγόνων της Χρυσής Αυγής.

Κάποτε ήταν ο «κομμουνιστικός κίνδυνος», σήμερα είναι η «μεταναστευτική απειλή». Κάποτε ήταν η μεταπολεμική αυτόνομη ισχύς των Ενόπλων Δυνάμεων, σήμερα είναι η ανεξέλεγκτη από τις πολιτικές ηγεσίες παρείσφρηση ακροδεξιών στοιχείων στα σώματα Ασφαλείας. Κάποτε ήταν ο μανιώδης αντικομμουνισμός που ήθελε οι αντιφρονούντες να μην είναι Έλληνες, τώρα ο ρατσισμός που δεν αφήνει τους μετανάστες να γίνουν. Η ιδεολογία του εσωτερικού εχθρού που διώκεται όχι επειδή είναι ένοχος αλλά επικίνδυνος, όπως πάντα άρεσε στον Αριστόβουλο Μάνεση να μας θυμίζει είναι ακόμη κυρίαρχη όχι μόνο στις παρυφές αλλά και σε mainstream εκδοχές του πολιτικού λόγου. Να θυμίσω ότι το σύνθημα της «ανακατάληψης του κέντρου των πόλεων μας» που ανέλαβαν μετεκλογικά να υλοποιήσουν τα νεοναζιστικά τάγματα δόθηκε προεκλογικά από τον πρωθυπουργό μας, Α. Σαμαρά. Και τέλος, να θυμίσω πάλι ότι η ιδεολογία του ελληνικού εθνοφυλετισμού διατρέχει το σύνολο του πολιτικού φάσματος.

Με δυο λόγια, η αμηχανία δεν συγχωρείται. Η ιστορική αμνησία τροφοδοτεί την πολιτική αμνηστία του ακροδεξιού λόγου, με αποτέλεσμα την ταχύτατη διείσδυσή του όχι απλώς στα λεγόμενα «άκρα» του πολιτικού φάσματος αλλά και στις καθώς πρέπει εκδοχές του πολιτικού κέντρου. Σε αυτό το ιστορικό υπόβαθρο, η έκπληξη μπροστά στο νεοφασισμό συνιστά είτε προσποίηση είτε ανοησία. Βεβαίως, οι συνειρμοί ανάμεσα στην παραδοσιακή εκδοχή του ελληνικού φασισμού και στη σύγχρονη επίστρωσή της με τα κελεύσματα του ευρωπαϊκού νεοναζισμού, πασπαλισμένα από μίσος ενάντια στο Ισλάμ και τους μετανάστες, δεν πρέπει να γίνονται απρόσεκτα καθώς κρύβουν γενικεύσεις και παραπλανητικές αναγνώσεις. Ωστόσο, ένα είναι βέβαιο και πολλαπλώς διασταυρωμένο στην ευρωπαϊκή ιστορία: οι συνθήκες κρίσης και ύφεσης που διάγουμε σήμερα συνιστούν το ιδεώδες έδαφος για την ανάπτυξη του φασιστικού κτήνους, που κάθε ευρωπαϊκή κοι-

ωνία καταφέρνει κάπως να καταγωνιάσει υπό καθεστώδες καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Η πιο τυραννική παρακαταθήκη που κληροδοτεί η νεοφιλελεύθερη διαχείριση της σύγχρονης κρίσης στην Ευρώπη και στη χώρα μας μπορεί να μην είναι η αποδιάρθρωση του ευρωπαϊκού κοινωνικού κεκτημένου αλλά η αναγέννηση του νεοναζισμού, με ό,τι δυσοίωνα προδιαγράφει αυτό για το μέλλον μας, με πρώτη την κατάρριψη του happy end μύθου της ελληνικής μεταπολίτευσης. Ίσως αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει και ένα πιο πειστικό επιχείρημα, απευθυνόμενο στην ομάδα της κυρίας Μέρκελ. Η Γερμανία έχει εδώ μια πρόσθετη ευθύνη.

Αντιακροδεξιά στρατηγική...³²

Για πολλά χρόνια, το ελληνικό πολιτικό σύστημα εφησυχάζε λέγοντας ότι στη χώρα, για λόγους που σχετίζονται με το νωπό και διαρκές παρελθόν πολιτειακών εκτροπών, τα περιθώρια ανάπτυξης και εδραίωσης ακροδεξιού λόγου και δράσης είναι περιορισμένα. Η παραπάνω διαπίστωση κρύβει κάποια αλήθεια, η έκταση της οποίας ωστόσο περιορίζεται στη ρετρό –σχεδόν cult πλέον– παραδοσιακή εκφορά του ακροδεξιού λόγου, του σχηματικά λεγόμενου «βασιλοχουντισμού», η οποία δεν έχει τη δυνατότητα να απευθυνθεί πέρα από ένα περιορισμένο εκλογικό και ηλικιακό ακροατήριο. Η δημιουργία και πρόσκαιρη κοινοβουλευτική

32. Εδώ παρουσιάζονται επεξεργασμένα αποσπάσματα από δύο άρθρα στα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής*: «Πολιτειακά ζητήματα μετά τις πρώτες εκλογές» (13.5.2012) και «Μετεκλογικοί τίτλοι στο νέο πολιτικό τοπίο» (2.9.2012). Οι σκέψεις που διατυπώνονται σ' αυτά είχε εκφραστεί και σε δύο Κρίση-Μα Σεμινάρια της *Πρωτοβουλίας για την Υπεράσπιση της Κοινωνίας και της Δημοκρατίας* (8.5.2012 και 19.6.2012).

εδραΐωση του ΛΑΟΣ κατέρριψε αυτό τον μύθο της μεταπολίτευσης. Το ποσοστό της Χρυσής Αυγής, κόμματος με αντικοινοβουλευτικά χαρακτηριστικά, τα οποία όχι μόνο δεν κρύβει αλλά αντιθέτως τα διακηρύσσει, αποτελεί τομή στην ελληνική μετεμφυλιακή ιστορία. Είναι λάθος να σχετιστεί το ποσοστό αυτό αποκλειστικά με το μεταναστευτικό, όπως ορθώς έγινε στις δημοτικές εκλογές του 2010 στο Δήμο Αθηναίων. Η πανελλήνια εξάπλωση της Χρυσής Αυγής δείχνει ότι επανασυγκροτείται ένας εθνικός πόλος καθολικής απαξίωσης του δημοκρατικού φιλελεύθερου πολιτεύματος, με ανεξέλεγκτη πολιτική δυναμική, στη φάετρα της οποίας δεσπόζουσα θέση έχει η βία.

Το ερώτημα «τι να κάνουμε με τη Χρυσή Αυγή» είναι σύνθετο και επιδέχεται απαντήσεις με πολλές διαφορετικές αποχρώσεις. Δεν αρκεί ο στιγματισμός της ναζιστικής της ταυτότητας ούτε η απαγόρευσή της με βάση τα χαρακτηριστικά οργανωμένης εγκληματικής συμμορίας, που όντως διαθέτει – πολλώ δε μάλλον την επαύριον της εκλογικής της επιβράβευσης με 400.000 ψήφους. Θα σχηματοποιούσα λοιπόν την αντιναζιστική στρατηγική ως εξής:

Πρώτον, ανάδειξη και διερεύνηση της ατομικής ποινικής ευθύνης των μελών της οργάνωσης για εγκληματικές ενέργειες, κυρίως με ρατσιστικό κίνητρο αλλά και άλλες. Είδαμε πως στην Ελλάδα δεν υπάρχει διωκτική κουλτούρα των ρατσιστικών εγκλημάτων. Τέτοια εγκλήματα, ειδικότες των μελών της Χρυσής Αυγής, δεν καταγράφονται ποτέ. Σαν να μη γίνονται... Είτε πιαστήκαμε στα χέρια μ' έναν φίλο επειδή τα τσουγκρίσαμε είτε χτύπησα κάποιον επειδή είναι μαύρος είναι ένα και το αυτό. Αυτό είναι αδιανόητο από την άποψη της ποινικής απαξίας της πράξης στο σύγχρονο ποινικό δίκαιο.

Οι εγκληματικές ενέργειες τιμωρούνται: αυτό το αυτονόητο μήνυμα ενός κράτους δικαίου η Χρυσή Αυγή δεν το έχει λάβει

ακόμη, διότι κανείς δεν της το έχει στείλει. Αντιθέτως, εισπράττει ανοχή και ενίοτε επιβράβευση εγκληματικών συμπεριφορών και πράξεων, οι οποίες μάλιστα τελούνται από «δομημένη ή με διαρκή δράση ομάδα [...] με σκοπό να εκφοβίσει σοβαρά έναν πληθυσμό» όπως, φωτογραφικά για την εν λόγω οργάνωση, αναφέρει το αναθεωρημένο άρθρο 187 του Ποινικού Κώδικα, το οποίο φυσικά ουδέποτε έχει χρησιμοποιηθεί σχετικά. Αν το ελληνικό κράτος –αστυνομία, εισαγγελικές αρχές και δικαιοσύνη– κάνει σοβαρά τη δουλειά του σε αυτό το πεδίο, νομίζω ότι παρέλκει ή σίγουρα καθίσταται δευτερεύουσας σημασίας η ολισθηρή συζήτηση περί νομιμότητας της οργάνωσης. Και, από την άλλη, όσο κυκλοφορούν ελεύθεροι αυτοί που βιαιοπραγούν σε βάρος ξένων και πολιτικών αντιπάλων είναι αποπροσανατολιστική η κουβέντα για να τεθεί εκτός νόμου ο πολιτικός τους φορέας. Και μας αποπροσανατολίζουμε να επικεντρώνουμε τη συζήτηση στη δίωξη ή μη των ρατσιστικών απόψεων, τη στιγμή που η ρατσιστική βία ενδημεί διότι τα κίνητρά της τα συμμερίζεται μείζον τμήμα των διωκτικών αρχών. Αυτό είναι το θέμα.

Δεύτερο πεδίο της αντιναζιστικής στρατηγικής είναι η σοβαρή πολιτική διερεύνηση του προφίλ του ψηφοφόρου, ο οποίος διοχετεύει τον κοινωνικό και ιδεολογικό του αυτοεξευτελισμό του στη βίαια απαξίωση της αρχής της αντιπροσώπευσης. Τα στερεοτυπικά χαρακτηριστικά των «λεβεντόπαιδων με τις μαύρες μπλούζες και τα ξυρισμένα κεφάλια», που λέει και ο αρχηγός τους, δεν αφορούν παρά μια ισχνή μειοψηφία των τετρακοσίων χιλιάδων ψηφοφόρων. Η ανάδειξη του death metal βουλευτή πιθανώς να βοηθά επικοινωνιακά, αλλά μόνο πρόσκαιρα. Είναι επιτακτική ανάγκη να ερευνήσουμε συστηματικά το αδιόρατο εκλογικό σώμα, που βρίσκει στην επιβράβευση του ναζισμού την έκφραση της αποστροφής του για έναν κοινοβουλευτισμό που το απαξίωσε.

Τρίτο πεδίο είναι μια ευρύτατη αντιακροδεξιά πολιτική εκστρατεία. Μια καμπάνια η οποία όμως θα κάνει κάτι περισσότερο από το να συσπειρώνει τους εαυτούς μας απέναντι στον εφιάλτη μας, όπως συχνά βλέπω στις περισσότερες καλοπροαίρετες αριστερού χαρακτήρα αντιφασιστικές πρωτοβουλίες. Εδώ το ζητούμενο δεν είναι η συσπείρωση της Αριστεράς απέναντι στην Ακροδεξιά, αλλά η συσπείρωση όλων των δημοκρατικών-φιλελεύθερων δυνάμεων που αντιμετωπίζουν τον νεόκοπο ναζισμό ως απειλή για τις θεμελιώδεις αρχές της πολιτειακής μας συμβίωσης. Μια καμπάνια στιγματισμού του διάχυτου σε όλο το πολιτικό φάσμα ακροδεξιού λόγου που δρα απενοχοποιώντας τη Χρυσή Αυγή. Διότι, ας μην το ξεχνάμε, δεν υπήρξε καλύτερος προεκλογικός τροφοδότης αυτού του 7% από τον δύσοσμο λόγο για τα «στρατόπεδα συγκέντρωσης» και την «υγειονομική βόμβα» που αποτελούν οι παράνομοι μετανάστες. Εξάλλου, ο πρώην αρμόδιος υπουργός του ΠΑΣΟΚ –και επίδοξος ηγέτης του κεντροαριστερού χώρου, τρομάρα μας– δεν αρκέστηκε στην «υγειονομική βόμβα», αλλά πέταξε κι άλλη βόμβα, σχεδόν έναν χρόνο μετά: «Η Χρυσή Αυγή είναι η Χεζμπολάχ της Ελλάδας [...] το μόνο αυθεντικό κίνημα της μεταπολίτευσης».

Τέλος, στο κοινωνικό επίπεδο, εκεί δηλαδή που ο νεοναζισμός κινείται σχεδόν ανεμπόδιστος, είναι ζητούμενη η ανακατάληψη του δημόσιου χώρου με πρακτικές που δεν εκθέτουν και με δομές αλληλεγγύης. Όταν δέρνουν μετανάστες, η κοινή γνώμη αδιαφορεί. Όταν δέρνουν αριστερούς, η κοινή γνώμη ενοχλείται αλλά δεν πολυμιλά. Όταν όμως θα διαλύσουν ένα κοινωνικό φαρμακείο ή ιατρείο, τότε ο κόσμος θα τους απομονώσει εντελώς. Αυτή είναι η πολιτική υπεραξία των δομών αλληλεγγύης πέρα από την προφανή κοινωνική τους.

... και αντιφασιστικό μέτωπο³³

Απέναντι στην πολιτική αναγέννηση του νεοναζισμού, αυτό που πρέπει να υπερασπιστούμε δεν είναι απλώς οι μετανάστες, αλλά η δημοκρατία, η ίδια η πολιτική κοινότητα. Το ζητούμενο σήμερα για μια Αριστερά ενός πλειοψηφικού εθνικού ακροατηρίου είναι η συγκρότηση μιας πλατιάς αντιφασιστικής συμμαχίας. Αλλιώς, μίζερα, θα πρέπει να αναμετριάμαστε διαρκώς με θεωρίες για την «ανομία» και τα «δύο άκρα». Εδώ όμως έχουμε τέσσερα προβλήματα τα οποία θα προσπαθήσω να θέσω με συνοπτικό τρόπο, όχι για αναιρέσω τη λογική του μετώπου, αλλά για να την ενισχύσω: α) την καθοριστική τομή που επέφερε στον ελληνικό πολιτικό κόσμο το Μνημόνιο, β) τη «θεωρία των δύο άκρων», γ) την ηθική ανυποληψία του ελληνικού αστικού κόσμου, δ) την αγοραία αντιμνημονιακή ρητορεία εναντίον της υποτελείας και της κλεπτοκρατίας.

Η ΤΟΜΗ ΤΟΥ ΜΝΗΜΟΝΙΟΥ

Το Μνημόνιο επέφερε ή ενέτεινε μια βαθιά διαίρεση στην ελληνική κοινωνία, τόσο στο επίπεδο της υλικής της υπόστασης όσο, κυρίως, σε αυτό της ιδεολογικής της αναπαράστασης. Ένθεν και ένθεν. Εδώ χρειάζεται ψυχραιμία και δεξιότητες, διότι ένα αντιφασιστικό μέτωπο προϋποθέτει συμμαχίες μεταξύ αντιπάλων στην κατεξοχήν τομή της ελληνικής πολιτικής τα τελευταία χρόνια. Κι αυτό δεν είναι εύκολο. Για να επέλθει αυτή η συμμαχία πρέπει να

33. Το κείμενο βασίζεται σε ομιλία στην εκδήλωση «Αντιμέτωποι με το νεοφασισμό σήμερα», που οργάνωσαν τα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής* και το περιοδικό *Unfollow* στις 19.9.2012 στην Αθήνα. Δημοσιεύθηκε στα «Ενθέματα» (30.9.2012).

συμφωνήσουμε, και η μια και η άλλη πλευρά, σε ένα θέμα: στην ανάδειξη της αντιμετώπισης του νεοναζισμού σε αυτοτελές πολιτικό διακύβευμα, μη υποκείμενο σε συμψηφισμούς εξαιτίας της βαρύτατης πολιτειακής και γενικότερης απαξίας που έχει ως τέτοιο.

Εδώ ελλοχεύει ο κίνδυνος μιας υπέρμετρης ηθικοποίησης και αισθητικοποίησης του πολιτικού λόγου, καθώς η έως τώρα εμπειρία απομόνωσης του ναζισμού, κυρίως στη Γερμανία και την Αυστρία, κατέστη εφικτή διά της αναγωγής της ιδεολογίας αυτής στο απόλυτο κακό με όρους σχεδόν μεταφυσικούς· το κόστος δεν ήταν αμελητέο στον τομέα των εγγυήσεων και των δικαιωμάτων, καθώς η ποινικοποίηση του λόγου των εν λόγω κομμάτων προτάχθηκε ως συνταγματική επιταγή. Αν όμως στην περίπτωση των δύο παραπάνω κρατών, λόγω της ιστορίας και της πολιτικής τους κουλτούρας, κάτι τέτοιο κατέστη εφικτό, δεν είμαι διόλου βέβαιος ότι μπορεί να συμβεί και στην Ελλάδα. Την ίδια στιγμή, δεν είμαι καθόλου σίγουρος ότι η ποινικοποίηση της άρνησης του Ολοκαυτώματος στα καθ' ημάς δεν θα ολισθήσει στην ποινικοποίηση της άρνησης της γενοκτονίας των Ποντίων. Φυσικά, αυτό δεν μπορεί να δικαιολογεί ή να προσφέρει άλλοθι για το ότι το ελληνικό κράτος κοιμάται όταν η Χρυσή Αυγή δέρνει. Εδώ χρειάζεται οι θεσμοί να δουλέψουν και ο καθείς να λογοδοτήσει ενώπιον της δικαιοσύνης για τις πράξεις του. Χρειάζεται, εν ολίγοις, να ξηλώσουμε τις νησίδες παραεξουσίας που έχουν φωλιάσει στους διωκτικούς μηχανισμούς και τα σώματα Ασφαλείας.

Η «ΘΕΩΡΙΑ ΤΩΝ ΑΚΡΩΝ»

Για να μπορέσουμε όμως να συμφωνήσουμε ότι η νεοναζιστική αναγέννηση αποτελεί, όντως, μη συμψηφίσιμο πολιτικό μέγεθος πρέπει να απαλλαγούμε από τη «θεωρία των άκρων», η οποία, με ολέθρια αποτελέσματα, φαίνεται να κυριεύει τον mainstream πο-

λιτικό λόγο ενάντια στο νεοναζισμό. Η θεωρία αυτή, κατά την άποψή μου, είναι εγκληματική ως προς τις συνέπειές της –δεν με ενδιαφέρει η έμπνευσή της–, επειδή όχι απλώς εξομοιώνει ανόμοια μεγέθη, αλλά διότι *κατακερματίζει τη μοναδική πιθανότητα συγκρότησης ενός πλατιού αντιφασιστικού μετώπου*. Και το κάνει μέσω της ταύτισης της Αριστεράς με την Ακροδεξιά ή, ακόμη πιο γκροτέσκα, μέσω της θεώρησης της Αριστεράς ως υπεύθυνης για την άνοδο της Ακροδεξιάς, όπως ακούμε διαρκώς από «έγκυρες» γραφίδες σε συνέχεια όλων των «αναθεωρητικών» αναγνώσεων της ελληνικής πολιτικής Ιστορίας: για τον Εμφύλιο φταίει το ΚΚΕ, για τη χούντα ο Ανδρέας Παπανδρέου κ.ο.κ.

Η «θεωρία των άκρων», ωστόσο, δεν είναι απλώς ανόητη. Έχει, με έναν περίεργο τρόπο, κάποια βάση. Και η κυνική της βάση είναι, δυστυχώς, ότι ο μοναδικός χώρος που ιστορικά έχει διαμορφωθεί ως πόλος πολιτικοϊδεολογικής ανάσχεσης της Ακροδεξιάς ήταν, είναι –και μάλλον θα είναι– η Αριστερά: ούτε το Κέντρο ούτε η Δεξιά. Αυτό είναι το βασικό πρόβλημα που υπάρχει τούτη τη στιγμή στη Δεξιά. Και εδώ πρέπει λιγάκι να τους καταλάβουμε. Διότι η Ιστορία δείχνει ότι μόνο μια ισχυρή Αριστερά μπορεί να αναχαιτίσει την Ακροδεξιά. Και έχω την εντύπωση ότι αυτό το γνωρίζει η Δεξιά καλά. Για τον λόγο αυτό, στοιχίστηκε πίσω, δίπλα ή μπροστά από την Ακροδεξιά κάθε φορά που τέθηκε ζήτημα αριστερής εξουσίας, στην Ελλάδα και όχι μόνο. Άρα, πώς θα πειστεί να μετάσχει σε ένα τέτοιο μέτωπο, στο οποίο γνωρίζει ότι, ευθύς εξαρχής, στρατηγικά, υπονομεύει το πολιτικό της εκτόπισμα;

Αυτό, κατά την άποψή μου, είναι και το δυσκολότερο ζήτημα: να πειστεί τμήμα των συντηρητικών κοινοβουλευτικών δυνάμεων ότι η συμμετοχή τους σε ένα πλατύ αντιφασιστικό μέτωπο δεν θα τις υπονομεύσει. Ή, ειλικρινέστερα, θα τις υπονομεύσει λιγότερο από ό,τι η ίδια η Ακροδεξιά, καθώς θα συμβάλει στην αυτοσυντήρησή τους, ορθώνοντας ανάχωμα στον εκφασισμό τους. Η μόνη

απάντηση που μπορεί να δοθεί εδώ είναι πως η όλη αυτή πολιτική διεργασία έχει τα ρίσκα της, καθώς θέτει την Αριστερά σε τροχιά εξουσίας, από την άλλη όμως δίνει στην κοινοβουλευτική Δεξιά και το Κέντρο την ελπίδα ότι μπορούν με συντεταγμένο τρόπο να εκφέρουν τις διαφωνίες τους με την Αριστερά. Μέσα σε ένα πολιτειακό περιβάλλον κοινοβουλευτικής δημοκρατίας μπορούν να διεκδικούν ό,τι και ο πολιτικός αντίπαλος, δηλαδή την εξουσία, εφόσον θελήσει ο λαός. Το ίδιο και για την Αριστερά. Με λίγα λόγια, συζητάω για το πολίτευμα που θέλουν να καταργήσουν οι νεοναζιστές. Άρα, η Αριστερά βρίσκεται πάλι σε ρόλο θεματοφύλακα της δημοκρατίας, της διακυβέρνησης που μας διαιρεί *λιγότερο* όπως έλεγε ο συντηρητικός Θιέρσος στην επανάσταση του 1848.

Εδώ και πολλούς αιώνες, γνωρίζουμε πως οι διαιρέσεις στις ταξικές κοινωνίες είναι αναπόφευκτες. Εδώ και καμιά εικοσαριά χρόνια η σοσιαλδημοκρατία βάλθηκε να πείσει, κι εμάς και τον εαυτό της, ότι αυτά είναι ξεπερασμένα. Δεν πειράζει, ας το ξανασκεφτούν, έστω και λόγω του νεοναζιστικού σκιάχτρου.

Η ΗΘΙΚΗ ΑΝΥΠΟΛΗΨΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΣΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Το τρίτο πρόβλημα για τη συγκρότηση αντιφασιστικού μετώπου δεν είναι το αν μας θέλουν, αλλά *το αντίστροφο*: αν τους θέλουμε εμείς. Και *ποιους* θέλουμε. Διότι, όπως όλοι ξέρουμε, είναι τέτοια η ανυποληψία στην οποία έχει βυθιστεί ο ελληνικός αστικός κόσμος εξαιτίας των Μνημονίων (και όχι μόνο, καθώς εδώ και πολλά χρόνια έχει πάψει να αποτελεί αντικείμενο λατρείας), οπότε πλέον πρέπει να σταθμίσουμε σοβαρά μήπως η σύμπραξη με τμήματά του, αντί να διαμορφώσει συνθήκες μιας αντιφασιστικής ιδεολογικής ηγεμονίας, μας συμπαρασύρει στην απαξίωση. Πρόκειται για εξαιρετικά κρίσιμο ζήτημα, διότι καθιστά ορατό τον κίνδυνο της απομόνωσης και του κλασικού σεχταρισμού, από τον οποίον τόσο

έχουμε υποφέρει. Κατά την άποψή μου, παρότι το ζήτημα της ανυποληψίας που ανέφερα δεν μπορούμε να το προσπεράσουμε εύκολα, η απομόνωση είναι επιλογή ήττας. Είναι, βέβαια, η ευκολότερη επιλογή και, συνάμα, πιο ευχάριστη: πόσο πιο ωραίο και άνετο είναι να συνομιλείς με πολιτικούς συγγενείς, παρά με τον, άρτι διεξάγοντα αντιρατσιστικό αγώνα, πρόεδρο του ΠΑΣΟΚ...

Και όμως, οι καιροί είναι δύσκολοι, και οι εύκολοι δρόμοι δεν ενδείκνυνται. Πρέπει ad hoc να διαλέγουμε τακτικές συμμαχίες, να θέτουμε όρους που δημιουργούν προϋποθέσεις ιδεολογικής ηγεμονίας, ακόμη και αν δεν καταφέρνουμε να τους εκπληρώσουμε. Και πρέπει, επίσης, να προσπαθούμε να θέσουμε ενώπιον των ευθυνών του το τμήμα εκείνο του πολιτικού κόσμου αλλά και των ΜΜΕ που κατά καιρούς, στο όνομα των ευτελέστερων πολιτικών σκοπιμοτήτων, όχι απλώς έχουν κλείσει το μάτι στην Ακροδεξιά αλλά έχουν αποενοχοποιήσει τον πυρήνα της πολιτικής της κουλτούρας, κάνοντάς μας να διερωτόμαστε ποιος είναι τι σε αυτό τον τόπο. Δυστυχώς, σε αυτή την κατηγορία πολιτικών ανήκει και ο νυν έλληνας πρωθυπουργός, παρά την εργώδη προσπάθεια ακόμη και κάποιων παλιών πολιτικών του αντιπάλων να τον ξεπλύνουν και να μας τον παρουσιάζουν το 2012 ως το μοναδικό «άλογο» που τραβάει στη νεοφιλελεύθερη αηφόρα. Όπως το 2010 τον Γ. Παπανδρέου, το 2011 τον Λ. Παπαδήμο κ.ο.κ. Θυμάστε, αυτών των «ικανών διαπραγματευτών», των «ανθρώπων που καταλαβαίνουν και τους καταλαβαίνουν έξω», των οποίων την υστεροφημία αδυσώπητα αλέθει ακόμη ο μύλος της Ιστορίας. Την ίδια στιγμή, οι πιο απρόσεκτοι αυτών των «ικανών» αντιμετωπίζουν και ποινικές καταδίκες.

Η ΑΓΟΡΑΙΑ ΑΝΤΙΜΝΗΜΟΝΙΑΚΗ ΡΗΤΟΡΕΙΑ

Έρχομαι στο τέταρτο και τελευταίο σημείο, που αφορά κατεξοχήν τα καθ' ημάς. Η άτακτη υπόκλιση της Αριστεράς στην ευκο-

λοχώνευτη αγοραία ρητορική εναντίον της κλεπτοκρατίας είναι κάτι παραπάνω από εμπόδιο στη συγκρότηση ενός αντιφασιστικού μετώπου: αποτελεί δραστικό αντιπερισπασμό και εισχώρηση της κυρίαρχης ιδεολογίας στα κοινωνικά μετόπισθεν του αριστερού χώρου, και μάλιστα με την πιο επιθετική μορφή της. Το κυνήγι των σκανδάλων, της διαφθοράς και η πομπώδης ανάδειξη της σαπίλας του ελληνικού αστισμού αποδίδουν πρόσκαιρα μόνο πολιτικά οφέλη διότι, από μόνη της, τη σχετική ρητορική εύκολα μπορούν να την οικειοποιηθούν όλοι οι πολιτικοί χώροι, με πρώτο και καλύτερο την Ακροδεξιά. Η Ακροδεξιά ανέκαθεν στοχεύει στην εξάρθρωση της ευτελισμένης, «εκφυλισμένης» κυβερνώσας ελίτ, βρίσκοντας άφθονη πρώτη ύλη στα κακώς κείμενά της. Το φαινόμενο «Τζοχατζόπουλος» μπορεί να βοηθάει δημοσκοπικά (και) την Αριστερά, όσο όμως η τελευταία δεν δουλεύει πολιτικά για να το θέσει στο κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο που του αρμόζει, αναζητώντας ταυτόχρονα μηχανισμούς λογοδοσίας και συντεταγμένης παύσης της ατιμωρησίας, τότε το ίδιο φαινόμενο, με πολύ αποτελεσματικό τρόπο, οπλίζει το χέρι του αντιπάλου.

Το ίδιο ισχύει και για τη ρητορική εναντίον της εθνικής υποτέλειας. Ασφαλώς, δεν χρειάζεται να είναι κανείς εθνικιστής ή ευρωσκεπτικιστής για να ενοχλείται με το γεγονός πως οι υποδείξεις της Καγκελαρίου είναι ισχυρότερες από το ελληνικό Σύνταγμα. Όντως, με τα προηγούμενα θα μπορούσαν να αγανακτήσουν ακόμη και οι απολογητές του μνημονιακού νεοφιλελευθερισμού. Ωστόσο, εδώ είναι η παγίδα. Διότι ο αυθεντικότερος αυτόκλητος εκφραστής της εθνικιστικής ιδεολογίας δεν μπορεί να είναι η Αριστερά· και τούτο παρά το γεγονός ότι η ελληνική Αριστερά ανέκαθεν, στους μακρούς καιρούς της ιδεολογικής της ξηρασίας, είχε –και εν πολλοίς ακόμη έχει– ως προμετωπίδα την εθνική ρητορεία. Η παρούσα συγκυρία της απαξίωσης των εθνικών δημοκρατικών θεσμών διακυβέρνησης δυσκολεύει ακόμα

περισσότερο το κλείσιμο τέτοιων λογαριασμών. Το κλισέ της «εθνικής υποτέλειας» είναι το κατεξοχήν πρόσφορο όπλο στη φαρέτρα της Ακροδεξιάς αντιμνημονιακής ρητορείας και για τον λόγο τούτο η χρήση του, όσο και αν αποτελεί εύκολη διέξοδο, συνιστά ιδεολογική υποταγή και, μακροσκοπικά, ενίσχυση του εχθρού. Φυσικά, δεν εννοώ ότι πρέπει να αφήσουμε στην ακροδεξιά αντιμνημονιακή ρητορεία τον λόγο περί έθνους και σκανδάλων. Αυτό που υποστηρίζω είναι ότι αν δεν γίνουν σοβαρές επεξεργασίες, που (ενδεχομένως να μη φέρουν άμεσα αποτελέσματα άμεσα, αλλά) στρατηγικά συμβάλλουν στη σφυρηλάτηση ενός αριστερού συλλογικού υποκειμένου, τότε παίζουμε εκτός έδρας και μάλλον θα χάσουμε.

Η διακύβευση της μνημονιακής συγκυρίας δεν είναι γενικά και αφηρημένα ούτε η υποτέλεια ούτε το έθνος. Αυτό το φωνάζει πειστικά και ο Καμμένος και οι Χρυσανγίτες. Είναι η αποδιάρθρωση της εργασίας και ο εκφυλισμός του πολιτεύματος, ο κατακερματισμός της κοινωνίας και της δημοκρατίας: τα κατεξοχήν ζητήματά μας, δηλαδή, εκείνα που δεν μπορούμε να αφήσουμε στον αντίπαλο που προελαύνει.

Η νεοναζιστική στρατηγική της έντασης³⁴

Στην πιο ενδιαφέρουσα αποστροφή της συνέντευξης Παναγιώταρου στο BBC, στις 17 Οκτωβρίου 2012, ο βουλευτής της Χρυσής Αυγής λέει:

34. Το κείμενο αποτελεί απόδοση δύο εισηγήσεων. Η πρώτη έγινε στην εκδήλωση που διοργανώθηκε από το περιοδικό Asante και τους Ηλιόσπορους με θέμα «Απαντήσεις στη ρατσιστική-εθνικιστική βία» (18.10.2012). Η δεύτερη, σε εκδήλωση που οργάνωσε ο Όμιλος Προβληματισμού για τον Εκσυγχρονισμό της Κοινωνίας (ΟΠΕΚ) με θέμα «Βία, κράτος δικαίου και κοινωνική συνοχή»

Η ελληνική κοινωνία είναι έτοιμη για ένα νέο είδος Εμφυλίου. Από τη μία πλευρά θα υπάρχουν εθνικιστές, όπως εμείς, και Έλληνες που θέλουν η χώρα μας να είναι όπως ήταν, και από την άλλη πλευρά, οι παράνομοι μετανάστες, οι αναρχικοί και όλοι αυτοί που έχουν κατ' επανάληψη καταστρέψει την Αθήνα.

Αξιολογώ ως εξόχως αποκαλυπτικό το απόσπασμα αυτό. Τόσο αποκαλυπτικό, που ίσως ο περί ου να υπέπεσε σε ατόπημα. Ο προσεκτικός ακροατής ή αναγνώστης θα διαπίστωσε ότι ο πόλεμος δεν θα γίνει εναντίον της εκφυλισμένης πολιτικής τάξης του Μνημονίου ή έστω της Αριστεράς που εποφθαλμιά την εξουσία (μολονότι ο όρος «αναρχοαριστεροί» είναι πολύ διαδεδομένος στο λεξιλόγιο της Χρυσής Αυγής). Ο εχθρός δεν είναι αυτός. Ο εχθρός είναι οι αναρχικοί και οι μετανάστες, ένα μείγμα που ήδη έχει στοχοποιηθεί ως ανυπόφορο για όλη την ελληνική κοινωνία. Επίσης, μιας και για τη Χρυσή Αυγή όλοι οι μετανάστες πρέπει να γίνουν παράνομοι, η αναφορά αυτής της ιδιότητας συμπεριλαμβάνει εν δυνάμει όλο τον μεταναστευτικό πληθυσμό της Ελλάδας.

Στην τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα, ο Κ. Σμιτ, όταν δημιούργησε το ιδεολογικό λίπασμα του ναζισμού, έγραφε:

Εχθρός είναι μόνο μια [...] κατά πραγματική δυνατότητα, μαχόμενη ολότητα, η οποία βρίσκεται αντιμέτωπη με μια άλλη ακριβώς τέτοια ολότητα.³⁵

(24.10.2012)· δημοσιεύθηκε στο tvxs, με τίτλο «Η νεοναζιστική στρατηγική της έντασης» (29.10.2012).

35. Καρλ Σμιτ, *Η έννοια του πολιτικού*, μτφρ.-εισ. Αλίκη Λαβράνου, Κριτική, Αθήνα 1988, σ. 50.

Ο εχθρός λοιπόν δεν υποδεικνύεται στη βάση των προσωπικών αισθημάτων ή ηθικών αξιολογήσεων (*inimicus*), αλλά στο πρόσωπο μιας ολοκληρωτικά εχθρικής δύναμης (*hostis*), που απειλεί την ύπαρξη του κράτους. Αυτό διακρίνει τον εχθρό (έχει ενδιαφέρον ότι ο Σμιτ χρησιμοποιεί την αρχαιοελληνική λέξη *εχθρός* στο πρωτότυπο) από τον κάθε είδους άλλον αντίπαλο:

Η απόφαση για το ποιος είναι εχθρός έχει ως δυνατή συνέπεια της τον εμφύλιο πόλεμο και προφανώς την άσκηση φυσικής βίας.³⁶

Ενώ δηλαδή απέναντι στους αντιπάλους οι θεσμοί μπορούν να τιθασεύσουν τον ανταγωνισμό, απέναντι στον εχθρό μία είναι η διέξοδος: ο πόλεμος.

Η στρατηγική της έντασης την οποία έχει εγκαινιάσει μετακλογικά η Χρυσή Αυγή, διαψεύδοντας όλους όσους προέβλεπαν τον εξανθρωπισμό του κτήνους διά του κοινοβουλευτισμού—από το ΚΚΕ μέχρι τους κύκλους του κεντροδεξιού εκσυγχρονισμού—έχει δύο βασικούς στόχους, μεσοπρόθεσμο και μακροπρόθεσμο: ο πιο κοντινός είναι το ενισχυμένο εκλογικό ποσοστό στην επικείμενη αναμέτρηση. Κατά το σενάριο αυτό, η Χρυσή Αυγή εύχεται να αποτύχει παταγωδώς η παρούσα κυβέρνηση, να κυβερνήσει γρήγορα η Αριστερά, ώστε, όταν αποτύχει και αυτή πλέον, να ωριμάσουν περισσότερο οι προϋποθέσεις και να έρθει η ώρα της.

Ο μακροπρόθεσμος είναι ο διστορικός στόχος του ναζισμού: η ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος, το οποίο η Χρυσή Αυγή καταστατικά αποδοκιμάζει. Η πολιτική εδώ παραπέμπει στην ιστορικά δοκιμασμένη συνταγή του ακροδεξιού εξτρεμι-

36. Αλίκη Λαβράνου, «Εισαγωγή», στο Κ. Σμιτ, *ό.π.*, σ. 19.

σμού, τη στρατηγική της έντασης. Η στρατηγική που τροφοδοτεί το φόβο των ανθρώπων απέναντι σε μια συγκεκριμένη ομάδα, διαιρώντας και χειραγωγώντας την κοινή γνώμη μέσω του τρόμου, της προπαγάνδας και της προβοκάτσιας. Ας διευκρινίσουμε εδώ ότι η αναφορά σε «εμφύλιο πόλεμο» δεν πρέπει να δημιουργεί συνειρμούς με την ελληνική εμπειρία, ούτε συλλήβδην συσχετίσεις και ατελέσφορες ιστορικές αναλογίες, όπως έχει γίνει της μόδας, με τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Ορθά έχει επισημανθεί σχετικά ότι:

Οι σημερινές ελληνικές αναφορές στο τέλος της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης αφορμώνται από τη θέση ότι ευθύνονται τα πολιτικά άκρα. [...] Η θέση τώρα ότι η πτώση της Δημοκρατίας οφείλεται στη δράση των «άκρων», όχι μόνο αθώνει όλες τις μη ακραίες, τις αποκαλούμενες «μετριοπαθείς» πολιτικές δυνάμεις, παρουσιάζοντάς τες αναγκασμένες να αποδεχθούν την τελική παράδοση της εξουσίας στους Ναζί, αλλά επιπλέον συγκαλύπτει την πολιτική τους ευθύνη καθ' όλη τη διάρκεια της δημοκρατικής περιόδου.³⁷

Σε αντίθεση λοιπόν με τους κατά κανόνα άστοχους συνειρμούς με τη Βαϊμάρη, θεωρώ ότι άξια μελέτης είναι περισσότερο η ιταλική εμπειρία από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 ως τις αρχές του 1980, για την οποία οι όροι «εμφύλιος πόλεμος» ή έστω «χαμηλής έντασης εμφύλιος πόλεμος» και «βίαιη πολιτική σύγκρουση» αποτελούν, κατά τους σοβαρούς αναλυτές του ιταλικού νεοφασισμού, δόκιμες περιγραφές της κατάστασης στη χώρα. Να

37. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Η δημοκρατία της Βαϊμάρης και η απειλή των “άκρων”»: το ατελέσφορο των ιστορικών αναλογιών», στο *Η Δημοκρατία της Βαϊμάρης και οι σημερινές «αναβιώσεις» της*, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα 2012, σ. 14-15.

θυμίσουμε: 25 νεκροί κατά μέσο όρο ετησίως από το 1969 ως το 1982 και 11.000 βίαια επεισόδια, 47% των οποίων αποδίδονται στην ακροαριστερά και το 53% στους νεοφασίστες.³⁸

Σήμερα, με τις συστηματικές επιθέσεις κατά μεταναστών από τα ελληνικά νεοναζιστικά τάγματα εφόδου, επιχειρείται ο εξαναγκασμός των θυμάτων στη βίαιη απάντηση, αλλά και η ώθηση των αναρχικών και τμημάτων της ριζοσπαστικής Αριστεράς στην πολεμική κινητοποίηση. Ο χώρος αυτός –παραδόξως πως– δεν έχει δώσει ακόμα παρά σποραδικές απαντήσεις στη ναζιστική βία. Την ίδια στιγμή, βέβαια, κομμάτια του αναρχικού χώρου, υπό την αμηχανία ή και τη συγκατάβαση ενός πολύ ευρύτερου φάσματος, πρωτοστατούν στα συστηματικά «μπάχαλα», σε κάθε λαϊκή κινητοποίηση στο κέντρο της πρωτεύουσας.

Όταν λοιπόν ο εχθρός της Χρυσής Αυγής ολισθήσει στην αναμέτρηση, τότε οι συνθήκες θα είναι ώριμες για την υπαρξιακή απόφαση όλων των υπολοίπων, δηλαδή ημών, που δεν είμαστε ούτε με τον έναν ούτε με τον άλλον: Ποιος είναι ο εχθρός; Οι «εθνικιστές» ή οι εκτός ελέγχου «αναρχικοί που συμμαχούν με τους εισβολείς του έθνους, τους λαθρομετανάστες»; Σε αυτήν τη συνθήκη, αν η Αριστερά βρίσκεται στην εξουσία, τόσο το καλύτερο, καθώς όχι απλώς έχει λερωμένη τη φωλιά της γιατί ανέχθηκε τόσα χρόνια τα μπάχαλα αλλά, συν τοις άλλοις, οι προσβάσεις της στα σώματα ασφαλείας θα είναι τόσο περιορισμένες ώστε το ίδιο το κράτος θα διαιρεθεί μεταξύ «νομιμότητας» και «πάταξης του εχθρού με κάθε τίμημα», ακόμη δηλαδή και την κατάλυση των εγγυήσεων του Συντάγματος.

Έτσι λοιπόν, στη βάση της βίαιης πόλωσης και της ώθησης στον διχασμό, συγκροτούνται οι κοινωνικές συμμαχίες του νεο-

38. Anna Cento Bull, *Italian neofascism. The strategy of tension and the politics of non-reconciliation*, Berghahn Books, 2007, στον Πρόλογο και ιδίως στη σ. 15.

ναζισμού. Από τον στενό πυρήνα της συμμορίας που έχει ήδη κλείσει τριάντα χρόνια ζωής με δράσεις σχεδόν αποκλειστικά ποινικού ενδιαφέροντος, προχωράμε στον δεύτερο κύκλο που παραπέμπει στις παραδόσεις της ιστορικής ελληνικής Ακροδεξιίας και, τέλος, στον τρίτο και μεγαλύτερο κύκλο, η πολιτική επιρροή στον οποίο θα είναι καθοριστική για την έκβαση της πολιτικής εδραίωσης του νεοναζισμού στην Ελλάδα της κρίσης. Συζητούμε φυσικά για την αγανακτισμένη μικροαστική τάξη, η οποία, συμπιεζόμενη, και κατ' ουσίαν εξαφανιζόμενη, λόγω της πρωτοφανούς διαδικασίας αναδιανομής πλούτου στη χώρα, βρίσκει, όπως πολλές φορές ιστορικά, ένα ασφαλές απάγκιο στον ακροδεξιό εξτρεμισμό. Ο ελληνικός φυλετισμός –κυρίαρχη ιδεολογία, ούτως ή άλλως, και εκτός του ακροδεξιού άκρου– αποτελεί το κατεξοχήν πρόσφορο υπέδαφος για την ευόδωση της διεργασίας αυτής. Ο κάθε κύκλος, επειδή εκπροσωπεί ένα διαφορετικό στίγμα, χρειάζεται διαφορετική αντιμετώπιση. Το σίγουρο είναι ότι μια πολιτική στρατηγική ανάσχεσης του νεοναζισμού δεν μπορεί παρά να έχει ως στόχο την αποσύνδεση των τριών κύκλων, το σταμάτημα της επικοινωνίας τους: οι αφηνιασμένοι μικροαστοί να δώσουν άλλη διέξοδο στην αγανάκτησή τους, οι παραδοσιακοί ακροδεξιοί να νοσταλγούν τη χούντα στις συναγωγές τους μόνοι τους, και οι υπόλογοι εγκληματικών ενεργειών να αντιμετωπίσουν το κράτος δικαίου.

Η στρατηγική της έντασης που έχει υιοθετήσει λοιπόν η Χρυσή Αυγή αποσκοπεί στην εδραίωση των προσβάσεών της όχι μόνο στα μικροαστικά αλλά και σε μεσοαστικά στρώματα. Τμήματα των στρωμάτων αυτών, ενώ κατά τεκμήριο μπορούν να αντιληφθούν τον κίνδυνο του εκφασισμού τους, εντούτοις είναι πιθανό να μπουκν στον πειρασμό: από το χάος μιας κατάστασης απόλυτης ανομίας θα προτιμήσουν την «χώρα μας να είναι όπως ήταν»... Έτσι, η Χρυσή Αυγή, με διεργασίες που κονιορτοποιούν

τον πολιτικό χρόνο επιχειρεί να μεταλλαχθεί από τον «προστάτη» του βου διαμερίσματος της Αθήνας –της γειτονιάς δηλαδή– σε πειστικό πάροχο ασφάλειας για ένα υπολογίσιμο τμήμα του ελληνικού εκλογικού σώματος, με τελικό στόχο μια ολική αντιπαροχή προστασίας προς το ίδιο το κράτος: από την κοινότητα στην κοινωνία και δι’ αυτής στους πολιτειακούς θεσμούς. Διότι φυσικά η συνθήκη της σύρραξης ευνοεί τη σφιχτή και στρατιωτικά δομημένη ιεραρχία σε βάρος της πλαδαρής ιδεολογικής επιρροής των πολιτικών κομμάτων, και μάλιστα σε μια εποχή γενικευμένης απαξίωσης του πολιτικού προσωπικού στην Ελλάδα της κρίσης.

Υπάρχει μια κοινή και βολική δικαιολογία για τη βία που λέει ότι για όλα φταίει ο αντίπαλος. Οι γερμανοί απολογητές του ναζισμού υπερασπίζονται το Τρίτο Ράιχ, λέγοντας ότι το άρχισαν οι Μπολσεβίκοι. Είναι γεγονός φυσικά ότι η έφοδος του Λένιν ενάντια στους πολιτικούς του αντιπάλους ήταν και αυτή εξαιρετικά βίαιη, ωστόσο οι Ναζί ήταν απόλυτα ικανοί να σκοτώνουν ανθρώπους στο ξύλο και αργότερα να στέλνουν εκατομμύρια στα στρατόπεδα συγκέντρωσης χωρίς να χρειάζονται «δασκάλους» από την Αριστερά. Δεν πιστεύω λοιπόν ότι στην πραγματικότητα η αριστερή βία οδήγησε με τον οποιοδήποτε τρόπο στην ανάδυση της Άκρας Δεξιάς. [...] Αυτά δεν σημαίνουν ότι αρνείται κανείς πως η Άκρα Αριστερά έκανε πάντα τα στραβά μάτια στη δική της βία, είτε αυτή κατευθυνόταν εναντίον αστυνομικών είτε εναντίον τρομπεζών. Αλλά για πολλές δεκαετίες η Άκρα Αριστερά δεν ήταν κανένας ισχυρός παράγοντας της ελληνικής πολιτικής.³⁹

39. Μαρκ Μαζάουερ, «Δεν οδήγησε η αριστερή βία στην ανάδυση της Άκρας Δεξιάς», συνέντευξη στη Μικέλα Χαρτουλάρη, *Τα Νέα*, 13-14.10.2012.

Το γεγονός ότι τα προηγούμενα τα λέει αυτός που τα λέει, και όχι κάποιος «ακραίος αριστερός» ιστορικός νομίζω ότι στέλνει ένα μήνυμα. Ένα μήνυμα επείγουσας ανάγκης ορθού προσδιορισμού του προβλήματος, χωρίς πολιτικές υπεκφυγές, άστοχες ιστορικές αναλογίες, και συλλήβδην γενικεύσεις θεολογικού τύπου σχετικά με την «καταδίκη της βίας» μέσα από τη «θεωρία των δύο άκρων», η οποία στην προσπάθειά της να απονομιμοποιήσει την αριστερή βία τελικώς νομιμοποιεί το ναζισμό καθώς τον καθιστά συμψηφίσιμο πολιτικοϊδεολογικό μέγεθος.

Είναι αυτονόητο πως οποιοσδήποτε νοήμων άνθρωπος ανθίσταται στη βία. Μας κάνει το ίδιο το να διαλύσει το σπίτι μας ένας χούλιγκαν, ένας φασίστας ή ένας αναρχικός, και είναι αυτονόητο πως η ποινική έννομη τάξη δεν θα διακρίνει με βάση τα κίνητρα του καθενός τους. Από αυτό όμως το αυτονόητο, ο ίδιος νοήμων άνθρωπος ξεκινά να σκέφτεται. Σε ένα εξαιρετικό βιβλίο, ένας από τους σημαντικότερους ιταλούς ιστορικούς των καιρών μας, ο Κάρλο Γκίνζμπουργκ μελετά, με αφορμή την καταδίκη Σόφρι για την δολοφονία του αστυνομικού διοικητή του Μιλάνου, τις σχέσεις του δικαστή και του ιστορικού, συγκλίσεις και αποκλίσεις στο «πώς επιμερίζει ο ένας την υπαιτιότητα και πού αναζητά ο άλλος την αιτία».⁴⁰

Ένας ιστορικός έχει το δικαίωμα να διακρίνει ένα πρόβλημα εκεί όπου ένας δικαστής θα αποφάσιζε το «πέρασ της διαδικασίας».⁴¹

Κοινώς, σε ό,τι αφορά την ποινική διαδικασία η βία δεν έχει χρώ-

40. Αντώνης Λιάκος, Οπισθόφυλλο στο Κάρλο Γκίνζμπουργκ, *Ο δικαστής και ο ιστορικός. Σκέψεις στο περιθώριο της δίκης Σόφρι*, μτφρ. Χαρά Σαρλικιώτου, Νεφέλη, Αθήνα 2003.

41. Κάρλο Γκίνζμπουργκ, *ό.π.*, σ. 27.

μα, αλλά σε ό,τι αφορά όλα τα άλλα επίπεδα έχει (και μάλιστα παραέχει). Αυτό σημαίνει ιεραρχήσεις, προτεραιότητες και αξιολογήσεις διαφορετικής έντασης για την απαξία της βίας πράξης, τόσο εξαιτίας του στόχου της όσο και της συστηματικής ή περιστασιακής εκφοράς της. Εδώ λοιπόν δεν μπορεί κανείς, πίσω από την καραμέλα της συλλήβδην «καταδίκης της βίας απ' όπου και αν προέρχεται» να μη βλέπει τα εξής απλά:

Πρώτον, για κάποιους η βία είναι το μέσο, ενώ για άλλους είναι το καθεαυτό μήνυμα.

Δεύτερον, για κάποιους η προσφυγή στη βία είναι αναγκαίο κακό, για άλλους συνήθεια, και για άλλους ηθική επιταγή μιας διεστραμμένης αίσθησης καθήκοντος.

Τρίτον, για κάποιους η χρήση της βίας είναι περιστασιακή, για άλλους συστηματική και για άλλους υπαρξιακή ανάγκη.

Με απλά λόγια: το γεγονός ότι «καταδικάζουμε τη βία» δεν μπορεί να σημαίνει ότι «καταδικάζουμε με τον ίδιο τρόπο την κάθε βία». Αυτό θα οδηγούσε σε παραλογισμό και έναν ολοκληρωτισμό, τον οποίο το φιλελεύθερο ποινικό δίκαιο αποστρέφεται. Είναι άλλο να λέει κανείς ότι «επανάσταση χωρίς βία δεν γίνεται», άλλο να απωθεί αστυνομικούς που τον χτυπάνε, άλλο να σπάει μαγαζιά και κεφάλια στις διαδηλώσεις περιστασιακά, άλλο κατά συρροή (υπαινίσσομαι υπαρκτές, ούτως ή άλλως, διαβαθμίσεις του Ποινικού Κώδικα), άλλο μια ένοπλη ομάδα τύπου 17 Νοέμβρη, και άλλο τα κρεματόρια του Χίτλερ. Εδώ λοιπόν δεν πρέπει να αφήνουμε περιθώρια παρερμηνειών: Η βία συνιστά το αναγκαίο αξιακό παρακολούθημα της ναζιστικής ιδεολογίας, αποτελεί το καθεαυτό μήνυμα της ιδεολογίας αυτής, καθώς ο στόχος της είναι να απαλλάξει την ανθρωπότητα από αυτούς που θεωρεί «υπανθρώπους», όπως δήλωσε η σύζυγος του αρχηγού στη Βουλή, δηλαδή πρόσωπα χωρίς εύλογη αξίωση να ζουν: μη πρόσωπα.

Ο ρατσισμός είναι συστατικό του ναζισμού, εξ ου κάνουμε λόγο ειδικά για ναζισμό και όχι «φασισμό» ή ότιδήποτε σχετικό. Ο ναζιστικός φυλετισμός θεωρεί ότι κάποιιοι δεν είναι άνθρωποι, οπότε όχι απλώς δικαιούμαστε, αλλά υποχρεούμεθα να τους εξολοθρεύσουμε, διότι έτσι γίνεται καλύτερη η ανθρωπότητα στην οποία αυτοί –οι υπάνθρωποι– δεν ανήκουν. Εδώ λοιπόν πρέπει να τελειώνει, προτού καν αρχίσει, η συζήτηση περί συμψηφισμού της βίας ως εργαλείου πολιτικής επικράτησης ή –ακόμη χειρότερα– κοινωνικής διαμαρτυρίας με το ναζισμό.

Αξιολογώ πως τα προηγούμενα είναι προαπαιτούμενα για την οποιαδήποτε προσπάθεια σύγκλισης ενάντια στον εκφασισμό της πολιτικής ζωής. Αν συμφωνούμε πως στόχος μας είναι η θωράκιση του δημοκρατικού και φιλελεύθερου χαρακτήρα του πολιτεύματος απέναντι στη ναζιστική απειλή, τότε η σίγουρη συνταγή αποτυχίας είναι αφενός η «θεωρία των δύο άκρων» και αφετέρου η αγοραία αντιμνημονιακή ρητορεία περί «προδοτών» και «δωσίλογων»: και οι δύο αυτές απόψεις δείχνουν να μην έχουν λάβει σοβαρά υπόψη τους τη διάκριση μεταξύ «εχθρού» και «αντιπάλου», με την οποία πορεύεται ανέκαθεν ο ναζισμός.

Οι διαφορές των πολιτικών αντιπάλων δεν κρύβονται, ούτε πρέπει εξάλλου να κρύβονται. Ωστόσο, αν υπάρχει ένα πεδίο στο οποίο δεν λύνονται αυτό είναι κατεξοχήν ο αντιναζιστικός αγώνας. Διότι η επικράτηση σε αυτό τον αγώνα θα μας επιτρέψει να συνεχίσουμε να διαφωνούμε ελεύθερα και συντεταγμένα. Σαν πραγματικοί αντίπαλοι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Ασφάλεια ή δικαιώματα και ελευθερία: το ρίσκο στο κράτος δικαίου

*Πόσο αυτόνομος μπορεί να είναι ο αγώνας για
τα δικαιώματα σε συνθήκες κρίσης;⁴²*

Ξεκινάω με δύο θέσεις. Η πρώτη είναι ότι κανένας επιμέρους αγώνας που διεξάγεται μέσα σε μια κοινωνία, είτε ο δικαιωματικός είτε ο οικολογικός είτε οποιοσδήποτε άλλος, δεν μπορεί να διεκδικήσει έκβαση ανεξάρτητη από τον κεντρικό κοινωνικό ανταγωνισμό, ο οποίος, *σε τελευταία ανάλυση*, όπως έλεγε ο μεγάλος γάλλος φιλόσοφος, παραπέμπει στις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας. Η δεύτερη είναι ότι αυτό που ισχύει σε συνθήκες κρίσης δεν μπορεί να είναι εντελώς διαφορετικό από τον γενικό κανόνα.

Με έναν λόγο, ο αγώνας για τα δικαιώματα δεν μπορεί να είναι στεγανός, είτε διάγουμε περίοδο κρίσης είτε όχι· δεν νοείται δηλαδή αγώνας που λέει: «Εμένα δεν με ενδιαφέρει τίποτε άλλο, παρά τα δικαιώματα του Ανθρώπου». Μιλώντας έτσι για τον «Άνθρωπο» (με κεφαλαίο Α), μια ουσία υπεράνω όλων, αδιαφο-

42. Δημοσιεύθηκε στα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής* (25.9.2011).

ρούμε για τους ανθρώπους στην καθημερινότητά τους. Αυτή είναι, ας μου επιτραπεί σχηματικά, η νόσος των human rights, η οποία όμως θα μας απασχολήσει στις τελευταίες σελίδες του βιβλίου. Σε αδρές γραμμές λοιπόν, εκείνο που ισχύει εκτός κρίσης ισχύει και εντός, με τη διαφορά βέβαια ότι σε συνθήκες όπως αυτές που ζούμε σήμερα τα ερωτήματα τίθενται με τρόπο οξύτερο και οριακό. Η οριακότητα αυτή απασχολεί το παρόν κείμενο.

Υπάρχει κάτι στην ατζέντα των δικαιωμάτων που δύναται να θεθεί έξω από συσχετισμούς κοινωνικών δυνάμεων; Υπάρχει σκληρός πυρήνας υπεράνω διαπραγματεύσεων, είτε σε καιρό κρίσης είτε εκτός; Ή, αντιθέτως, εφόσον το κανονιστικό περιεχόμενο των δικαιωμάτων συμπυκνώνει την κατά καιρούς έκβαση των κοινωνικών ανταγωνισμών, τότε δεν έχει και μεγάλο νόημα να συζητάμε για σκληρό πυρήνα κανονιστικότητας, καθώς όλα τίθενται υπό κοινωνική αναδιαπραγμάτευση; Σε συνθήκες μάλιστα όπου «η πίτα μικραίνει» δραστικά και, αν μη τι άλλο, μια σειρά από κοινωνικές παροχές και κεκτημένα αίρονται, τότε το αδιαίρετο όλων των κοινωνικών, ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων ακυρώνεται, καθώς τα κοινωνικά δικαιώματα οπισθοχωρούν άτακτα, όπως κατεξοχήν συμβαίνει σήμερα.

Μπορεί, τέλος, η συζήτηση αυτή, στις οριακές συνθήκες της κρίσης, να διεξαχθεί με όρους δικαιωμάτων, δηλαδή νομιμοποιημένων και νομικά κατοχυρωμένων αξιώσεων στην απολαβή ενός αγαθού, ή μήπως αυτή η ελπίδα είναι φρούδα και, σε τελευταία ανάλυση, στρατηγικά λάθος; Διότι αν σε όλα τα κοινωνικά κεκτημένα φορέσουμε το μανδύα του δικαιώματος, τότε η ίδια η έννοια του δικαιώματος υποβαθμίζεται στο περιεχόμενο μιας οποιασδήποτε συνδικαλιστικής διεκδίκησης, αλλά και καθίσταται αλυσιτελής, καθώς η απόλαυσή του εξαρτάται άμεσα από οικονομικά μεγέθη τα οποία δεν επαρκούν. Άρα, μήπως στην προσπάθειά μας να κατοχυρώσουμε νομικά το περιεχόμενο των κοι-

νωνικών δικαιωμάτων συμπαράσφρουμε στην απαξίωση και τα συμπαγώς κεκτημένα ατομικά; Για να προχωρήσουμε ακόμη περισσότερο αυτήν τη συλλογιστική, θα μπορούσε να γίνει μια διάκριση. Το ελαστικό, υπό διαρκή κοινωνική διαπραγμάτευση, κανονιστικό περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων δεν ταυτίζεται με τον πυρήνα των ατομικών δικαιωμάτων, ο οποίος επιβιώνει ανεξάρτητα από οικονομικές πολιτικές. Και όμως, η συνεχής υποβάθμιση των κοινωνικών δικαιωμάτων οδηγεί αναπόδραστα στην συρρίκνωση και των ατομικών δικαιωμάτων, τα οποία ενέχουν αγωγιμες αξιώσεις, που υπάρχουν ανεξάρτητα από το αν ένα κράτος έχει ή δεν έχει να πληρώσει. Δεν μπορεί, λ.χ., να προσποιείται κανείς ότι η ελευθερία του λόγου έχει συγκρίσιμο κανονιστικό περιεχόμενο με το δικαίωμα στην υγεία, καθώς οι παραβιάσεις της ελευθερίας της έκφρασης οδηγούν σε δικαστικές καταδικές των κρατικών πολιτικών, ενώ οι παραβιάσεις του δικαιώματος στην υγεία οδηγούν (στην καλύτερη περίπτωση) σε πολιτικές αντιμετώπισης του προβλήματος.

Από την άλλη, δεν χρειάζεται πτυχίο Νομικής για να καταλάβει κανείς ότι η συρρίκνωση κοινωνικών κεκτημένων τροφοδοτεί κοινωνικές εντάσεις, αυτές με τη σειρά τους αυταρχισμό και κατάχρηση αστυνομικής βίας κ.λπ. Η βία αυτή μακροπρόθεσμα αδρανοποιεί και το ίδιο το κανονιστικό περιεχόμενο της συνάθροισης (σε αγαστή φυσικά συμμαχία με τον άναρχο τρόπο με τον οποίο η ελευθερία αυτή γίνεται αντιληπτή στην Ελλάδα της μεταπολίτευσης). Το ελληνικό πολιτικό σκηνικό βρίθει από τέτοια στιγμιότυπα, με αποκορύφωμα όσα ζήσαμε επ' ευκαιρία της ψήφησης του Μεσοπρόθεσμου, στα τέλη Ιουνίου του 2011. Αυτό το απλό παράδειγμα νομίζω πως δείχνει την ολισθηρότητα της άνευ όρων συμπερίληψης των αξιώσεων κοινωνικών παροχών στη ατζέντα των δικαιωμάτων, αλλά και την ταυτόχρονη ανάγκη για κατανόηση του θέματος στη σύνθετη ολότητά του.

ΠΟΣΟ ΕΛΑΣΤΙΚΟ ΕΙΝΑΙ ΤΟ ΚΑΝΟΝΙΣΤΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ
ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ;

Το γεγονός ότι το περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι ρευστό και απολύτως υπαγόμενο σε ταξικούς συσχετισμούς δυνάμεων δεν πρέπει να μας κάνει να ξεχνάμε ότι, σε τελευταία ανάλυση, το ίδιο συμβαίνει και με τα ατομικά ή και τα πολιτικά δικαιώματα. Το δικαίωμα να μιλάμε, να συναθροιζόμαστε και να ψηφίζουμε ελεύθερα δεν το έχουμε επειδή το προοίμιο της Γαλλικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη λέει ότι «οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι»: το έχουμε επειδή έγιναν και γίνονται αγώνες, η έκβαση των οποίων αποκρυσταλλώνεται με ιστορικά ανακαθοριζόμενο τρόπο στη συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων αυτών και την κατά καιρούς διαφοροποιούμενη ερμηνεία τους από τις εθνικές και διεθνείς δικαιοδοτικές αρχές. Άρα, ναι μεν το περιεχόμενο των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι ρευστό, υπό διαρκή διαπραγματεύση, αλλά ταυτόχρονα και το περιεχόμενο των ατομικών δικαιωμάτων κάθε άλλο παρά υπεράνω διαπραγματεύσεων βρίσκεται, είτε θεωρούμε ότι τα δικαιώματα αυτά τα έχουμε από τη φύση μας είτε θεωρούμε ότι τα έχουμε επειδή μας τα παραχώρησε το κράτος.

Το γεγονός ότι η απόλαυσή τους εξαρτάται δευτερευόντως ή και καθόλου από υλικά αποτιμητές κρατικές υπηρεσίες δίνει ωστόσο μια διαφορετική διάσταση σε αυτό που ονομάζουμε «σκληρό πυρήνα» τους. Για την ακρίβεια, θεωρείται (από τα δικαστήρια πρωτίστως) ότι υπάρχει μια κόκκινη γραμμή αξιοπρέπειας, ένθεν της οποίας καμία διαπραγματεύση ή περιορισμός δεν μπορεί να γίνει δεκτός στα δικαιώματα αυτά. Αυτή εγγράφεται στον σκληρό πυρήνα εκείνου που μας κάνει ανθρώπους, θα έλεγαν κάποιοι. Αντίστροφα, το γεγονός ότι η αποτελεσματική απόλαυση κοινωνικών δικαιωμάτων εξαρτάται άμεσα από υλικές

παροχές, οι οποίες εξ αντικειμένου σε συνθήκες κρίσης περιορίζονται δραστικά, καθιστά πιο ελαστικό αυτό τον κανονιστικό πυρήνα, κατά κάποιους δε ουσιαστικά τον ακυρώνει. Η θέση αυτή, απαύγασμα πολιτικού ρεαλισμού και (νεο)φιλελευθερισμού, φαίνεται να κυριαρχεί στην άλλη όχθη του Ατλαντικού και ολόενα και περισσότερο στα καθ' ημάς. Κατά ιστορικά παράδοξο τρόπο, φαίνεται ότι επί των ημερών μας η αντίληψη αυτή κυριαρχεί πλέον περισσότερο στην Ευρώπη παρά στην Αμερική.

Η άποψη που εκφράζεται εδώ είναι πως κατά κανόνα η απροϋπόθετη υπαγωγή τέτοιων διεκδικήσεων στη φαρέτρα των δικαιωμάτων ενέχει σοβαρούς κινδύνους απονομιμοποίησης του λόγου των δικαιωμάτων, κυρίως δε σε μια ιστορική συνθήκη απόλυτης απαξίωσης του χώρου κοινωνικής ευθύνης του κράτους και δραστηκής του συρρίκνωσης. Το γεγονός αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι ο χώρος των δικαιωμάτων –χώρος διαφορετικών στοχεύσεων από αυτόν της εργασίας– μπορεί να είναι αδιάφορος στις κρίσιμες εξελίξεις που αφορούν στις σχέσεις κεφαλαίου-εργασίας σε μια δεδομένη συγκυρία. Με άλλα λόγια, ο χώρος των δικαιωμάτων δεν είναι συνδικαλιστικός, και δεν πρέπει να είναι, διότι έχει άλλη ατζέντα, η οποία αφορά όλους, ακόμη και τους «ταξικούς αντιπάλους» ή αυτούς των οποίων τα ταξικά συμφέροντα συγκρούονται. Κυρίως δε αυτούς: ο χώρος των δικαιωμάτων είναι πειστικός και σύμφωνος με τις αρχές ενός ελάχιστου αποθέματος πολιτικού φιλελευθερισμού όταν, σύμφωνα με μια οικουμενική αντίληψη για το υποκείμενο δικαίον, υπερασπίζεται τα δικαιώματα όλων, ανεξαρτήτως κοινωνικής θέσης, καταγωγής, φύλου κλπ. Άρα, εξ ορισμού, έχει μια ατζέντα που αφορά τον «καθένα», που λέει και το Σύνταγμά μας, ανεξάρτητα αν οι πολιτικές του στοχεύσεις μας βρίσκουν σύμφωνους ή αν είναι αστός ή προλετάριος, «μαζί μας» ή «μαζί τους».

Το γεγονός λοιπόν ότι κανένας επιμέρους αγώνας που λαμβά-

νει χώρα σε μια κοινωνία δεν είναι κοινωνικά στεγανός δεν μπορεί να οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι δεν έχει αξία να διεξάγεται ως τέτοιος. Αυτή είναι η θέση που εκφράζεται εδώ, προκαταβάλλοντας τα συμπεράσματα του κειμένου.

ΕΝΑ ΟΡΙΟ ΑΥΤΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΠΡΕΠΕΙΑΣ ΠΟΥ ΔΕΝ ΑΙΡΕΤΑΙ ΚΑΙ Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΑΝΑΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

Πάντως, εφόσον κάνουμε δεκτό ότι ένα όριο αυτονομίας και αξιοπρέπειας επιβάλλει ένα στοιχειώδες επίπεδο εγγυήσεων στον χώρο των ατομικών δικαιωμάτων, που δεν αίρεται ακόμη και σε εξαιρετικές συνθήκες, τότε ένα αντίστοιχο όριο εξ αντικειμένου υπάρχει υπό καθεστώς συνθηκών δημοσιονομικής «έκτακτης ανάγκης». Το ζητούμενο είναι το πού βρίσκεται και με ποια τεχνικά μέσα καθορίζεται. Και όταν αυτό το όριο δεν ανιχνεύεται, υπάρχει ακόμη η δυνατότητα να συμφωνήσουμε ή να διαφωνήσουμε αν τα προτεινόμενα κοινωνικά μέτρα είναι τα λιγότερο επαχθή για να υπηρετήσουν το σκοπό τους ή να σκεφτούμε αν, σε τελευταία ανάλυση, ο σκοπός καθ'αυτός είναι θεμιτός. Αυτό επιτάσσει η αρχή της αναλογικότητας: κρίσιμες σταθμίσεις.

Το ότι τα δικαιώματα αλληλεξαρτώνται και δεν διαιρούνται, παρά το ότι είναι διαφορετικά, σημαίνει ότι η απόλαυση του οποιουδήποτε δικαιώματος ή ομάδας δικαιωμάτων συνεπάγεται την απόλαυση άλλων και, αντιστρόφως, η συρρίκνωση του πεδίου άσκησης ενός δικαιώματος οδηγεί στην αντίστοιχη συρρίκνωση ή ακόμη και ακύρωση άλλων. Η ελευθερία κίνησης είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την άσκηση οποιουδήποτε άλλου ατομικού, πολιτικού ή κοινωνικού δικαιώματος. Αν μας έχουν κλεισμένους σε καθεστώς απαγόρευσης μετακίνησης, ούτε να ψηφίσουμε μπορούμε ούτε να δουλέψουμε ούτε να συναθροιστούμε. Μόνο να προσευχηθούμε γίνεται.

Είναι δεδομένο ότι το προϊόν του συσχετισμού κοινωνικών δυνάμεων εξ αντικειμένου φορά το μανδύα των δικαιωμάτων. Το γεγονός ότι ο αγώνας για τα δικαιώματα δεν μπορεί να διεξαχθεί ανεξάρτητα από την έκβαση των κοινωνικών ανταγωνισμών που τον περιβάλλουν σε συνθήκες κρίσης δεν σημαίνει ότι χάνει τη δική του αυτονομία. Εξάλλου, είπαμε πως είναι ο μόνος αγώνας που από τη φύση του μπορεί να διεξαχθεί για τον καθένα, από τον απελπισμένο άνεργο που εξαθλιώνεται ως τον μεγαλογιατρό που φοροδιαφεύγει – και διασύρεται βλέποντας το όνομα του δημοσιευμένο σε εφημερίδες πριν την έκδοση (κατα)δικαστικής απόφασης.

Από ποιο σημείο όμως η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους αφορά αυτόνομα την ατζέντα των δικαιωμάτων;

Ο χώρος των δικαιωμάτων μπορεί να έχει ατζέντα σχετικά ανεξάρτητη από τους κοινωνικούς συσχετισμούς που υπάρχουν σε μια πολιτική κοινότητα, γνωρίζοντας ωστόσο ταυτόχρονα και τα όρια αυτής της ατζέντας. Τα όρια της «στρατηγικής των δικαιωμάτων» αφορούν προτεραιότητες και ιεραρχήσεις που είναι το ίδιο κάθε πολιτικής δράσης. Από τη μία δεν μπορεί να «σφυρίζει αδιάφορα» για τις δραστικές κοινωνικές ανακατατάξεις που προέρχονται από περικοπές, από την άλλη όμως δεν μπορεί να μιλά για αυτές τις ανακατατάξεις σαν να ήταν συνδικάτο. Αν το κάνει, χάνει την ταυτότητά του και, σε τελευταία ανάλυση, την ίδια του τη νομιμοποίηση και πειστικότητα.

Το κρίσιμο λοιπόν ερώτημα είναι το εξής: *Πού τοποθετείται το όριο πέρα από το οποίο η συρρίκνωση του κοινωνικού κράτους αφορά αυτόνομα την ατζέντα των δικαιωμάτων.* Το κρίσιμο δεδομένο αφορά ένα ελάχιστο περιεχόμενο κοινωνικής προστασίας, το οποίο αποτελεί το κατώφλι αναγνώρισης της ατομικής-πολιτικής αυτονομίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας αλλά και ταυτόχρονα μια σοβαρή επεξεργασία πολιτικών ελαχιστοποίησης της

κοινωνικής οδύνης και αναλογικού επιμερισμού του βάρους. Αυτό ακριβώς που δεν γίνεται στην Ελλάδα των Μνημονίων όπου ο (νεοφιλελεύθερος) χρόνος πιέζει συντριπτικά και ριψοκίνδυνα.

Εν κατακλείδι, ο αγώνας για τα δικαιώματα δεν μπορεί να αυτόνομος, ακόμη και σε συνθήκες κρίσης, ίσως ιδίως σε συνθήκες κρίσης. Το γεγονός αυτό όμως δεν πρέπει να οδηγεί σε επικίνδυνα συμπεράσματα που υπαγορεύουν είτε τη συμπερίληψη μεγαλύτερου τμήματος κοινωνικής ύλης από εκείνη που μπορεί να αντέξει η ατζέντα των δικαιωμάτων (δηλαδή, «όλες οι κοινωνικές κατακτήσεις είναι δικαιώματα») είτε την απαξίωση της ατζέντας καθαυτής («τα δικαιώματα δεν είναι τίποτε»), εφόσον άλλη είναι η μείζων αντίθεση της κοινωνίας. Εξάλλου, αυτή η αντίθεση διαπερνά και το χώρο των δικαιωμάτων, στο πλαίσιο του οποίου συνομολογούνται συμμαχίες, γίνονται ιεραρχήσεις, αξιολογούνται στρατηγικές και τίθενται προτεραιότητες. Όπως σε κάθε χώρο όπου ασκείται πολιτική.

*Πόσο ασφαλείς είναι οι πολιτικές ασφάλειας;*⁴³

Μια διαδεδομένη άποψη στον χώρο των δικαιωμάτων υπαγορεύει ότι η απάντηση στο δίλημμα «ασφάλεια ή ελευθερία» είναι a priori η δεύτερη. Η αντίληψη αυτή, μολονότι εκφέρεται κατά κύριο λόγο από την Αριστερά, δεν είναι μια αριστερή αλλά μια ουσιωδώς φιλελεύθερη θέση, η οποία αντιλαμβάνεται το κράτος ως μηχανισμό καταναγκασμού και τα δικαιώματα ως αμυντικό ανάχωμα στον καταναγκασμό αυτόν. Η ελληνική πολιτειακή ιστορία και οι βαθιά χαραγμένες εμπειρίες κρατικής αυθαιρεσίας των ελ-

43. Το πρώτο μέρος του κειμένου δημοσιεύθηκε στην *Αυγή* (1.1.2013) και το δεύτερο στα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής* (20.9.2009).

ληνικών κυβερνήσεων, με αποκορύφωμα τη Χούντα, συνέβαλαν στη δημιουργία μιας ισχυρής εγγυητικής κουλτούρας, στο πλαίσιο της οποίας η ελευθερία από την κρατική ασυδοσία και αυθαιρεσία αποτελεί το πιο ζωτικό αγαθό. Έτσι, παραμελήθηκε η ασφάλεια και όλες οι αναγκαίες πολιτικές επεξεργασίες που θα κατέληγαν στον μόνο λογικά ορθό συλλογισμό: δεν νοείται ασφάλεια χωρίς ελευθερία και, αντίστροφα, ελευθερία χωρίς μια κατάσταση ασφάλειας.

Είναι λοιπόν γεγονός ότι η μεταπολιτευτική αδράνεια, ιστορικά εξηγήσιμη φυσικά, έχει αφήσει ακατέργαστη από τον χώρο μας, τον χώρο των δικαιωμάτων, την έννοια της ασφάλειας. Το αποτέλεσμα είναι λοιπόν αναμενόμενο και προδικασμένο. Για χρόνια τώρα, σχεδόν αποκλειστικό κριτήριο αξιολόγησης μιας δημόσιας πολιτικής, από τη δική μας πλευρά, ήταν η αναμέτρησή της με την ελευθερία χωρίς να σκεφτόμαστε όσο πρέπει και την άλλη διάσταση, σαν η «ασφάλεια» να ήταν κάτι που δε μας νοιάζει. Το αντίθετο κάνει η κυρίαρχη πολιτική: αφού εμείς «καπαρώσαμε» την ελευθερία, δεν τους πειράζει· αυτοί κρατούν την ασφάλεια. Έτσι, γύρω από μια τιμωρητική έννοια συγκροτείται ένα συμπαγές εποικοδόμημα θεσμών και πολιτικών ταγμένων στην υπηρεσία του υποτιθέμενου ευ ζην του φοβισμένου έθνους: «Ξένιος Δίας», φράχτης του Έβρου, αστυνομική βία, απάνθρωπες συνθήκες κράτησης και απανωτές καταδίκες από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για παραβίαση του δικαιώματος στη ζωή και την αξιοπρέπεια. Όλα αυτά εγγράφονται σε μια ενιαία κρατική στρατηγική απαξίωσης των συνταγματικών εγγυήσεων και υποκατάστασής τους από αποφάσεις και νομοθετήματα εκτάκτου ανάγκης, με στόχευση την ασφάλεια.

Έτσι, η «ασφάλεια» κατέστη με χαρακτηριστική άνεση ο ζωτικός προνομιακός χώρος του νεοσυντηρητισμού και της αυταρ-

χικοποίησης των δημόσιων πολιτικών που βιώνουμε στην Ελλάδα της κρίσης. Κατά τα λοιπά, ζούμε σε μια κοινωνία ανασφαλής όσο ποτέ άλλοτε, με την κοινωνική διάσταση της έννοιας «ασφάλεια» εξορισμένη από τον δημόσιο λόγο σαν να μην υπήρξε ποτέ. Όμως, ασφάλεια δεν είναι μόνο οι φυλακές και η αστυνομία. Είναι οι παιδικοί σταθμοί, τα σχολεία, τα νοσοκομεία, είναι τα πεζοδρόμια και οι δρόμοι, με δυο λόγια, όλα εκείνα που ρημάζουν στην Ελλάδα σήμερα. Σε μια κοινωνία που, κατά τα άλλα, έχει ανάγει την «ασφάλεια» σε μονόδρομο της αυτοσυντήρησής της.

Είναι ώρα να επαναπατρίσουμε και να επανανοηματοδοτήσουμε την ασφάλεια. Τότε θα είμαστε πιο πειστικοί στον σκληρό αγώνα που καλούμαστε να διεξάγουμε απέναντι στο νεοφιλελεύθερο λόγο που έχει οδηγήσει τη βιοτική ανασφάλεια των ανθρώπων στα ιστορικά χαμηλά της. Τότε μόνο θα είμαστε πιο πειστικοί απέναντι στον αντίπαλο, ο οποίος κατά βάθος επιθυμεί την ανασφάλεια του κόσμου, παρά το ότι υποτίθεται ότι μάχεται για την ασφάλεια του. Αυτή η ανασφάλεια θρέφει το ναζιστικό κτήνος, τον μεγαλύτερο εχθρό της ασφάλειάς μας.

Τα τελευταία χρόνια, λοιπόν, βιώνουμε μια οικουμενική μακρόσυρτη συγκυρία εκφυλισμού κομβικών εννοιών της δικαιοκρατικής ιδέας: οι έννοιες αυτές αφορούν τον πυρήνα των εγγυητικών λειτουργιών του πολιτεύματος, με πρώτη και καλύτερη την έννοια της ασφάλειας.

Ας το δούμε. Η ασφάλεια είναι βασική προϋπόθεση του ευζην, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Χωρίς μια στοιχειώδη αίσθηση ασφάλειας, δεν νοείται ανθρώπινη κοινότητα, καθώς ακυρώνονται οι σχέσεις μεταξύ των προσώπων. Χωρίς ασφάλεια, δεν νοείται ουσιαστική ύπαρξη και αποτελεσματική άσκηση δικαιωμάτων από ανθρώπους. Ο άνθρωπος που είτε κινδυνεύει είτε νομίζει ότι κινδυνεύει περιορίζει, εξ ορισμού, και το χώρο άσκησης της ελευθερίας του, υπό την προφανή έννοια ότι

δεσμεύει τις επιλογές του. Περαιτέρω, στη διάσταση αυτή, η ίδια η αρχή του κράτους δικαίου –κράτους κανόνων, και όχι αποφάσεων– είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιδέα της ασφάλειας δικαίου, δηλαδή τη μόνιμη ανάγκη για προβλεψιμότητα των έννομων επιπτώσεων των πράξεων και των παραλείψεων των ανθρώπων. Είμαστε ασφαλείς όταν ξέρουμε τι πρόκειται να μας συμβεί εάν κάνουμε ή δεν κάνουμε κάτι.

Αυτή η αυτονόητη εκδοχή της ασφάλειας σήμερα απαξιώθηκε, αδρανοποιήθηκε και έδωσε τη θέση σε μια γενικόλογη αφαίρεση ασφάλειας ποινικού-τιμωρητικού χαρακτήρα. Εμβληματικό ρόλο σε αυτή την εννοιολογική εκτροπή παίζει ο τρόπος με τον οποίο προσλαμβάνεται η μετανάστευση. Η αντιμετώπιση της μετανάστευσης με όρους άμυνας που παραπέμπουν σε υπηρεσίες δίωξης ενισχύει την ανασφάλεια δικαίου, τοποθετώντας κρίσιμα πληθυσμιακά μεγέθη –όχι μόνο μεταναστών– σε ένα μόνιμο καθεστώς ομηρίας και ατελέσφορης μετάβασης από τη νομιμότητα στην παρανομία όσον αφορά την παραμονή και την εργασία. Οι άνθρωποι παρανομούν διότι αδυνατούν να είναι νόμιμοι, προκειμένου να επιτελέσουν στοιχειώδεις κοινωνικές λειτουργίες. Η διαρκής αναζήτηση της ασφάλειας με όρους τιμωρίας και δίωξης ενισχύει την ανασφάλεια:

- α) σε επίπεδο *πραγματικής διακινδύνευσης*, εφόσον το καθεστώς παρανομίας εκτρέφει δεδομένα παραβατικές συμπεριφορές, εκθέτοντας τους ανθρώπους σε δίκτυα προστασίας που υποκαθιστούν το κράτος
- β) τροφοδοτεί το *αίσθημα ανασφάλειας*, μεταναστών και μη, καθώς αμφότεροι νιώθουν απειλούμενοι
- γ) ενισχύει κατεξοχήν την *ανασφάλεια δικαίου*, καθώς η διαρκής αναζήτηση της ασφάλειας με όρους δίωξης παραπέμπει σε διοικητικές συμπεριφορές που παραβιάζουν συνταγματικές εγγυήσεις.

«ΕΜΕΙΣ ΕΙΜΑΣΤΕ ΜΕ ΤΗΝ ΑΣΦΑΛΕΙΑ»

Με αφορμή λοιπόν τη μετανάστευση, η οποία ωστόσο δεν είναι το μόνο παράδειγμα ούτε αποσυνδέεται από ευρύτερες εξελίξεις στην κοινωνία, μπορούμε να διαπιστώσουμε τη συστηματική εκτροπή των συλλογικών συνειρμών σχετικά με την έννοια και το περιεχόμενο της ασφάλειας. Η έννοια αυτή συρρικνώνεται πλέον στην αστυνομική της διάσταση, αν δεν ταυτίζεται πλέον με αυτήν. Παράλληλα, η κοινωνική πρόσληψη της ασφάλειας εξορίζεται, τόσο από το συλλογικό συνειρμικό της κοινής γνώμης όσο και από τον δημόσιο λόγο. Η εξέλιξη αυτή προϋποθέτει αλλά και συνεπάγεται μια γενικότερη μεταλλαγή της έννοιας της ασφάλειας, με άμεσα θύματα τους κοινωνικά αδύναμους ή εν δυνάμει ύποπτους, και πρώτα απ' όλα τους μετανάστες. Η εν λόγω συρρίκνωση συνοδεύεται επίσης και από μια σταδιακή απαλλαγή της πολιτείας από την ανάληψη ευθυνών για την κοινωνική προστασία των μελών της, πολιτών ή μη.

Το παράδοξο εδώ είναι ότι, δυστυχώς, θύματα αυτής της εννοιολογικής εκτροπής της ασφάλειας δεν είναι μόνο οι εν δυνάμει «διώκτες», αλλά και ο πολιτικός χώρος που τρέφει ειλικρινή αισθήματα αλληλεγγύης προς τον μεταναστευτικό πληθυσμό και αγωνίζεται για τα δίκαιά του. Η ασφάλεια εννοιολογείται σχεδόν αποκλειστικά κατ' αντιπαράθεση εφ' όλης της ύλης με την ελευθερία, σαν τα δύο μεγέθη να τελούν σε διαρκή εγγενή αλληλεξουδετέρωση.

Ασφαλώς, είναι αλήθεια ότι διλήμματα μεταξύ ελευθερίας και ασφάλειας δεν είναι ανύπαρκτα, αλλά η εξ ολοκλήρου αντιθετική συμβίωση των δύο είναι πρόσληψη μονομερής και εντελώς παραπλανητική, καθώς αφορά μόνο αυτή την εκφυλισμένη, απαξιωόμενη έννοια της ασφάλειας που εξομοιώνεται με τη δίωξη και τιμωρία. Η έννοια όμως της ασφάλειας, όπως είδαμε, είναι εξ ορισμού πιο περιεκτική, καθώς παραπέμπει σε ένα πεδίο

ευθύνης, πρόνοιας και προστασίας των ανθρώπων μέσα από τη φροντίδα κοινωνικής ενσωμάτωσης και αποτελεσματικής απολαβής δικαιωμάτων για όλα τα μέλη του κοινωνικού συνόλου.

Ενώ λοιπόν θα περίμενε κανείς από την Αριστερά να αναδείξει σε κεντρικό προγραμματικό λόγο τον περιεκτικό κοινωνικό προσανατολισμό της έννοιας της ασφάλειας, ο χώρος αυτός πέφτει συχνά στην παγίδα της εννοιολογικής εκτροπής που περιγράψαμε, αναπαράγοντας το γνωστό δίλημμα «ασφάλεια ή ελευθερία» – με δεδομένη εκ των προτέρων την ελευθερία ως απάντηση. Διότι, όταν το ερώτημα τίθεται με αυτούς τους όρους, ποια άλλη απάντηση θα μπορούσε να δώσει; Το καλύτερο δώρο στην Ακροδεξιά και τις νεοσυντηρητικές πολιτικές, στις οποίες κληρονομείται αυτομάτως η αποκλειστική νομή, τα πνευματικά δικαιώματα επί της ασφάλειας.

Είναι επιτακτική ανάγκη λοιπόν να αναλάβουμε την πολιτική ευθύνη του επαναπατρισμού της έννοιας της ασφάλειας μέσω της επανενοιολόγησής της και της απαγκίστρωσής της από την «ασφαλίτικη», πολιτικά μονοδιάστατη και μεθοδολογικά παραπλανητική εκδοχή της. Κι αυτό πλέον μπορεί να γίνει μόνο με όρους επιθετικής πολιτικής ρητορικής και όχι απολογητικά. Ας μην ξεχνάμε ότι Ακροδεξιά καιροφυλακτεί, όχι απλώς ενισχύοντας την εκλογική της δύναμη, αλλά κυρίως εισάγοντας την πολιτική της ατζέντα στον αμήχανο αστικό συνασπισμό εξουσίας, όπως έχουμε δει το τελευταίο διάστημα στην Ελλάδα.

Μια απάντηση που μπορούμε και πρέπει να σκεφτούμε είναι: «Εμείς είμαστε με την ασφάλεια. Εμείς, που παλεύουμε για ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών και όλων των ανθρώπων, και όχι εσείς που υποδουλίζετε με τη ρητορεία σας τη μισαλλοδοξία και τον φόβο μεταξύ των ανθρώπων στο όνομα της ασφάλειάς τους: διότι εσείς απειλείτε έτσι την ασφάλεια των κοινοτήτων μας».

Θα πρόσεξε κανείς ότι λίγο μίλησα για ελευθερία. Όχι προφανώς επειδή είμαι εχθρός της. Απλώς, η ασφάλεια είναι η μοναδική κατάσταση στην οποία μπορούμε να είμαστε ελεύθεροι.

Ένα εισαγγελικό παιχνίδι χωρίς κανόνες: ο Σάββας Ξηρός και η λίστα Λαγκάρντ⁴⁴

Στις 29 Ιουνίου 2002 καταγράφεται η έκρηξη πυροκροτητή στα χέρια αγνώστου στην Ακτή Μιαούλη. Στον Ευαγγελισμό, όπου μεταφέρθηκε ο άγνωστος, οργανώθηκε ένας αγώνας δρόμου για να σωθεί. Με τίτλο «Μη χάσετε το δώρο» αποδίδονταν στα Νέα (1.7.2002) οι συστάσεις του τότε πρωθυπουργού προς την Αντιτρομοκρατική. Το «δώρο», βέβαια, δεν χάθηκε...

Από το σημείωμα νοσηλείας του Ευαγγελισμού προκύπτει η κατάσταση του πολυτραυματία:

1. Τραυματικός ακρωτηριασμός δεξιάς άκρας χειρός με σημαντική αιμορραγία, κάταγμα ωλένης, 2. Θλάσεις πνευμόνων με πνευμονορραγία, 3. Θερμικά χημικά εγκαύματα προσώπου, θώρακος, άνω κοιλίας, μασχάλης, μηρών και κνήμης και θλαστικά τραύματα προσώπου, 4. Κακώσεις οφθαλμών. 5. Κάταγμα σπλαχνικού κρανίου ρινικών οστών, δ. ιγμόρειου και αρ. ζυγωματικού, ρινορραγία, 6. Υφολική ρήξη τυμπάνου άμφω.

Στην κατάσταση αυτή, ο ταυτοποιημένος πλέον Σάββας Ξηρός αποσωληνώθηκε πρόωρα στις 4 Ιουλίου, με αιτιολογία τα σοβαρά αναπνευστικά προβλήματα (πήγματα ξερού αίματος στους πνεύμονες) που θα έθεταν σε κίνδυνο τη ζωή του.

44. Δημοσιεύθηκε στα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής* (14.10.2012).

Όπως προκύπτει από αφιέρωμα του ΒΗΜΑΖΙΝΟ στον εισαγγελέα Ι. Διώτη,⁴⁵ όπου η δημοσιογράφος Ι. Μάνδρου φαίνεται να αναπαράγει σε τρίτο πρόσωπο συνέντευξη μαζί του, ο εισαγγελέας εξηγεί ότι οι γιατροί ενεργούσαν με δική του παρέμβαση. Το ίδιο επιβεβαιώθηκε και από τις καταθέσεις των γιατρών στο ακροατήριο. Επί πέντε μέρες ο Ξηρός ανακρίνεται. Στις 11 Ιουλίου 2002 αρχίζει να απολογείται χωρίς συνήγορο. Στις 8 Αυγούστου, έπειτα από σαράντα ημέρες κράτησης, εκδίδεται ένταλμα σύλληψης και ανατίθεται η υπόθεση στον ανακριτή, όπου και παίρνει το δρόμο μιας κανονικής ποινικής διαδικασίας. Μέχρι τότε οι αρχές δηλώνουν ότι δεν είναι κρατούμενος «με την έννοια του νόμου», όπως λέει ο κυβερνητικός εκπρόσωπος και ο εκπρόσωπος Τύπου της Ελληνικής Αστυνομίας.

Ο ανακριτής Λεωνίας Ζερβομπεάκος ανακοίνωσε στον κρατούμενο το κατηγορητήριο στις 8 Αυγούστου και τον κάλεσε να απολογηθεί. Για πρώτη φορά επιτράπηκε παρουσία συνηγόρου. Η δικογραφία άλλωστε αριθμούσε πλέον δεκάδες χιλιάδες σελίδες. Στις 11 Αυγούστου ο Σάββας Ξηρός απολογήθηκε στον ανακριτή, παρουσία ενόπλων. Στη δίκη, που ξεκίνησε στις 3 Σεπτεμβρίου 2003, ο Ξηρός με συνοπτική προδικασία ανακάλεσε τις απολογίες του και κάλεσε το δικαστήριο να εξετάσει το «έγκλημα του Ευαγγελισμού». Το δικαστήριο απέρριψε τις σχετικές ενστάσεις.

Από τα προηγούμενα, και χωρίς να προχωρήσει κανείς σε εμβριθείς νομικές αναλύσεις, προκύπτει πως ο Σάββας Ξηρός κρατήθηκε παράνομα χωρίς ένταλμα σύλληψης επί 40 ημέρες, τέθηκε σε καθεστώς απόλυτης απομόνωσης παρότι βαριά τραυματίας, εμποδίστηκε παράνομα να έχει δικηγόρο, υποβλήθηκε σε ολονύκτιες συνεχείς ανακρίσεις παρότι ετοιμοθάνατος και υπο-

45. ΒΗΜΑΖΙΝΟ, ένθετο στο *Βήμα της Κυριακής*, 2.3.2003.

χρεώθηκε να απολογηθεί χωρίς καν γνώση της δικογραφίας. Η παραπάνω ιστορία δεν είναι η πρώτη ούτε η τελευταία παραβίαση δικονομικών εγγυήσεων στην Ελλάδα, μολονότι σαράντα μέρες κράτηση χωρίς κατηγορία αποτελούν σίγουρα μοναδικό γεγονός στα ποινικά χρονικά της μεταπολίτευσης.

Γιατί όμως ξαναφέρνω όλα αυτά στη μνήμη μας; Ο αναγνώστης μάλλον έχει καταλάβει. Ο ίδιος εισαγγελέας, με αφορμή τη μη χρήση της λίστας Λαγκάρντ ως αποδεικτικού μέσου, δηλώνει ευθαρσώς σήμερα πως «στη δημοκρατία δεν αρμόζουν οι ρουφιανολίστες» και πως «η εξιχνίαση των εγκλημάτων [...] θα πρέπει να γίνεται με φανατική προσήλωση στη νομιμότητα».⁴⁶

Αυτό που μάθαμε από τους παλιότερους, και μαθαίνουμε ακόμη στους νεότερους, είναι ότι «το κράτος δικαίου είναι το κράτος κανόνων». Οι κανόνες αυτοί μπορεί να είναι ακόμα και άδικοι. Με δύο λόγια, το κράτος δικαίου μπορεί να μην είναι το δίκαιο κράτος, αλλά το προβλέψιμο. Κατά τη γνωστή ρήση, που αρεσκόταν να επαναλαμβάνει ο Αριστόβουλος Μάνεσης, «όταν αυτός που σου χτυπά την πόρτα χαράματα είναι ο γαλατάς, και όχι ο αστυνόμος». Το κράτος στο οποίο ξέρεις «τι θα γίνει αν...» και «τι θα γίνει αν δεν...». Οι κανόνες, εδώ, ισχύουν ανεξάρτητα από πολιτικές αντιπάθειες, κοινωνικές γνωριμίες και ιδεολογικές συγγένειες. Κοινώς, η νομιμότητα υπεράνω της σκοπιμότητας. Αν για κάποιους ισχύουν και για άλλους όχι, τότε το κράτος δικαίου υφίσταται πλήγματα. Και αυτό προκύπτει από την παραπάνω αντιπαραβολή. Διότι, εδώ φαίνεται, κύριε Διώτη, πως παίζουμε δίχως κανόνες. Αφόρητος –ουσιωδώς επιλήψιμος– νομικός σχολαστικισμός και «δημοκρατικές ευαισθησίες» για τη λίστα των φοροφυγάδων, ενώ «ο σκοπός αγιάζει τα μέσα» για την τρομοκρατία. Φάουλ και στα δύο...

46. *Τα Νέα*, 6-7.10.2012.

Όμως, παιχνίδι χωρίς κανόνες δεν υπάρχει. Είναι ωμός καταναγκασμός. Ας μην εκπλησσόμεθα λοιπόν όταν η κοινωνία παίζει χωρίς κανόνες, όταν σ' αυτό το παιχνίδι επιδίδεται το κράτος (δικαίον;)...

Τα «εθνικά»: ονόματα και πράγματα

Πώς μπορούν να λυθούν τα μειονοτικά ζητήματα⁴⁷

Στις 21 Φεβρουαρίου 2008 το Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων (ΚΕΜΟ) οργάνωσε εκδήλωση με θέμα «Ιστορία και επικαιρότητα του ζητήματος των Τσάμηδων στις ελληνοαλβανικές σχέσεις». Στην εκδήλωση αυτή μετείχαν σχεδόν όλοι (μετρημένοι στα δάχτυλα του ενός χεριού, εννοείται) οι έλληνες ερευνητές που έχουν ασχοληθεί με το ζήτημα, με διστάμενες ιστορικές και νομικές προσεγγίσεις. Οι ομιλητές (Γιάννης Κτιστάκης, Ελευθερία Μαντά, Λάμπρος Μπαλτσιώτης, Ηλίας Σκουλίδας, Τάσος Τέλλογλου, Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, και ο υπογράφων) κάπου συμφωνούσαν, αλλού διαφωνούσαν, όπως άλλωστε συμβαίνει στις περισσότερες τέτοιου είδους εκδηλώσεις.

Η παρουσία της κάμερας του Alpha στο αμφιθέατρο «Σάκης Καράγιωργας» του Παντείου Πανεπιστημίου, η προβολή της απλής τηλεοπτικής εικόνας κάποιων από τους ομιλητές με τη λεζάντα «Έλληνες πανεπιστημιακοί υπέρ των Τσάμηδων» στην εκπο-

47. Θέλω να ευχαριστήσω τον Γιάννη Χάρη για την επιμέλεια και τον Γιώργο Διακόπουλο για τη συμβολή του στην έμπνευση αυτού του κειμένου.

μπή του Λάκη Λαζόπουλου τη μεθεπομένη της εκδήλωσης, μαζί με την ανάγνωση φλογερής επιστολής του εθνικού συνθέτη και αναλυτή Μίκη Θεοδωράκη (με ειδική μνεία στους «προδότες» που επεξεργάζονται σχέδια διαμελισμού της Ελλάδας) ήταν η αρχή μιας εκστρατείας σπύλωσης και συκοφαντίας εις βάρος των διοργανωτών. Η εκστρατεία αυτή έφτασε ακόμα και σε ερώτηση στο Ελληνικό Κοινοβούλιο από τους επαγγελματίες επερωτώντες περί των εθνικών θεμάτων, κκ. Πλεύρη και Γεωργιάδη –νυν comme il faut δεξιό– οι οποίοι θα επιθυμούσαν σε κάθε συγκυρία να ζητάμε την άδειά τους για να ασκήσουμε την ακαδημαϊκή μας ελευθερία.

Γιατί τα γράφουμε όλα αυτά (πολλά από τα οποία είναι γνωστά σε όσους θυμούνται την ιστορία); Διότι πουθενά δεν ακούστηκε ο *ήχος*, το περιεχόμενο των εισηγήσεων στην εκδήλωση αυτή. Στην κυριολεξία, οι ομιλητές σαν να μην είχαν *λόγο*. Και φυσικά λίγοι μπήκαν στον κόπο να ρωτήσουν ή να διερωτηθούν τι πραγματικά ακούστηκε. Αρκεί ότι κάτι ακούστηκε. Αρκεί δηλαδή ότι παραβιάστηκε ο μεγάλος άρρητος κανόνας του ελληνικού πολιτικού και ακαδημαϊκού κώδικα που λέει ότι για μερικά πράγματα απλώς δεν μιλάμε. Σε αυτά για τα οποία δεν μιλάμε, σε «εκείνα που δεν λέγονται», τα μειονοτικά, πολλώ δε μάλλον το συγκεκριμένο ζήτημα, έχουν περίοπτη θέση. Ευτυχώς λοιπόν για τον φιλελεύθερο-δημοκρατικό χαρακτήρα του ελληνικού πολιτεύματος, ο άρρητος αυτός κανόνας παραβιάζεται ολοένα και περισσότερο, σε πείσμα των αυταρχικών ιδεολογικών επιλογών που, σε τελευταία ανάλυση, δικαιώνουν εκείνους που έχουν καταλάβει την πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα.

Παρά τον ηθικό πανικό που δημιουργούν στην ελληνική κοινή γνώμη, την ελληνική διοίκηση και τμήμα των πολιτικών ελίτ της χώρας μας, έχω τελικώς αποκομίσει την πεποίθηση ότι τα μειονοτικά ζητήματα που έχει η Ελλάδα δεν είναι πλέον ιδιαίτερα σημαντικά. Ή, μάλλον, είμαι βέβαιος πως όλοι οι Έλληνες,

και οι μειονοτικοί, έχουν πιο σημαντικά θέματα να ασχοληθούνε. Τα μειονοτικά λοιπόν θέματα είναι, κατά τη γνώμη μου, πολιτικώς διαχειρίσιμα μεγέθη, και στις μέρες μας υπάρχει η δυνατότητα να λυθούν με ανθρώπινο τρόπο, που συνάδει με αυτό που ονομάζουμε κράτος δικαίου –κράτος κανόνων δηλαδή–, αρκεί να υπάρχει μια απλή προϋπόθεση: να αναγνωριστεί ότι υπάρχουν, να μπορούν δηλαδή όσοι επιθυμούν, μειονοτικοί και μη, ερευνητές και μη, να μιλάνε για αυτά με όποιον τρόπο επιθυμούν, χωρίς να μπαίνουν στο κάδρο της «εθνικής προδοσίας».

Αν γίνει αυτό, αν δηλαδή το ελληνικό κράτος αναγνωρίσει (με τρόπο που θα αναπτυχθεί ακολούθως) ότι τα ζητήματα αυτά υφίστανται όσο υφίστανται, τότε τα προβλήματα που η έχει χώρα με τη μειονοτική ετερότητα είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα μπουν σε διαδικασία επίλυσης, και μάλιστα πολύ πιο γρήγορης από ό,τι γενικά θεωρείται. Τα σημεία τριβής του παρελθόντος θα αμβλυνθούν, θα γίνουν δηλαδή ελέγξιμες πολιτικές και ιδεολογικές διακυβεύσεις, ενώ ο ο οποίος θυμός μένει από τις εντάσεις και τις διακρίσεις του παρελθόντος θα δώσει τη θέση του στον ρεαλισμό της οικονομικής και κοινωνικής συνύπαρξης όλων των πολιτών. Στην πράξη, αυτή η διαδικασία έχει ξεκινήσει από τη Μακεδονία έως και τη Θράκη. Με δυο λόγια, οι μειονοτικοί στην Ελλάδα θα ολοκληρώσουν μια διαδικασία ιδεολογικής αποφόρτισης του βάρους που είχαν ακριβώς ως μειονοτικοί, εδραιώνοντας στις προτεραιότητές τους τα προβλήματα που έχουν όλοι οι Έλληνες πολίτες, ανεξαρτήτως καταγωγής ή συνείδησης. Και όπως ξέρουμε, βέβαια, τα προβλήματα αυτά όσο πάνε και πληθαίνουν. Ουσιαστικά, δηλαδή, το ζητούμενο είναι να εξορθολογιστεί η μειονοτική διακύβευση.

Με τον τρόπο αυτό, οι γειτονικοί εθνικισμοί και αλυτρωτισμοί θα συνεχίσουν ασφαλώς να αρθρώνουν το λόγο τους, αλλά θα είναι πολύ λιγότεροι αυτοί που θα κάθονται να τους ακούσουν και ακόμη λιγότεροι αυτοί που θα πείθονται. Ποιον πείθει περισ-

σότερο το τουρκικό προξενείο της Κομοτηνής; Τον κατατρεγμένο μειονοτικό της δεκαετίας του '80 που παλεύει να πάρει το δίπλωμα για το τρακτέρ του και το καταφέρνει μόνο προεκλογικά ή τον σημερινό καλλιεργητή που αντιμετωπίζει περίπου τα ίδια προβλήματα με τον μη μειονοτικό αγρότη; Το παράδειγμα της Θράκης είναι, νομίζω, ενδεικτικό.

Δεν πρόκειται όμως για μια γραμμική πορεία θετικών επιτεύξεων. Υπάρχουν και αρκετά προβλήματα που παραμένουν. Το ελληνικό κράτος καλείται, με καθυστέρηση δεκαετιών, να λύσει συγκεκριμένα και ειδικά προσδιορισμένα θέματα που μας έχει κληροδοτήσει το τέλος της Κατοχής και του Εμφυλίου, με τον έναν και μοναδικό τρόπο που φαντάζομαι ότι έχει ένα κράτος δικαίου για να λύσει νομικά προβλήματα που επιβιώνουν από τότε. Εδώ, λοιπόν, η πολλάκις δοκιμασμένη συνταγή του «ανύπαρκτου ζητήματος» δεν πιάνει. Η Ελλάδα είναι υποχρεωμένη να εγκαταλείψει τη λογική του «δεν συζητάω για κάτι που δεν υπάρχει». Τα θέματα αυτά είναι γνωστά στους παροικούντες την Ιερουσαλήμ: είναι το ζήτημα κάποιων περιουσιών των σλαβομακεδόνων πολιτικών προσφύγων που δεν στερήθηκαν την ελληνική ιθαγένεια, το ζήτημα των υπό μεσεγγύηση αλβανικών περιουσιών στην ελληνική επικράτεια, καθώς και τμήματος περιουσιών αλβανών μουσουλμάνων, που και αυτοί ενδεχομένως δεν στερήθηκαν την ιθαγένειά τους με την έξωσή τους το 1944.

Το μεν πρώτο αφορά μόνο τους πρόσφυγες ή «φυγάδες», κατά την τότε επίσημη ορολογία, που μέσα στον γενικό χαμό της δεκαετίας του '40 δεν τους αφαιρέθηκε η ιθαγένεια και δεν δημεύτηκε η περιουσία τους. Το δεύτερο αφορά τις αλβανικές περιουσίες στην Ελλάδα, οι οποίες λόγω του εμπολέμου με τη γείτονα ετέθησαν υπό την προστασία της μεσεγγύησης, αλλά τώρα, παρότι δεν υπάρχει πλέον εμπόλεμη κατάσταση, οι περιουσίες δεν έχουν επιστραφεί στους ιδιοκτήτες. Είτε αρέσει είτε δεν αρέ-

σει, το ελληνικό κράτος πρέπει κάποια στιγμή να ασχοληθεί με τα ζητήματα αυτά, πολύ απλά διότι είναι νομικώς υπαρκτά. Η ενασχόληση με τα δύσκολα αυτά θέματα θα δημιουργήσει κάποιους κραδασμούς, η απόσβεση των οποίων θέλει στρατηγική-επικοινωνιακή προσπάθεια και πολιτικό θάρρος από την ελληνική διοίκηση, η οποία καταλαμβάνεται από πανικό κάθε φορά που τα ζητήματα αυτά μπαίνουν (κάτω από ή πάνω) στο τραπέζι. Ωστόσο, δύσκολα μπορώ να φανταστώ τι άλλο είναι δυνατόν να γίνει. Είναι πάντως πολύ πιθανό τέτοιου είδους θέματα να παραπεμφθούν απλώς σε μερικές ακόμη μελλοντικές καταδικές της Ελλάδας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ώστε να μπορέσει η ελληνική κυβέρνηση να πείσει τον εαυτό της και την κοινή γνώμη ότι «το κακό μάς το κάνανε οι Ευρωπαίοι, δεν το αποφασίσαμε εμείς». Είτε έτσι, πάντως, είτε αλλιώς, το ζήτημα με αυτό τον τρόπο θα *τελειώσει*. Εφεξής θα πάνε να έχουν νομικό έρεισμα στο ευρωπαϊκό νομικό εποικοδόμημα οι εθνικιστικές φωνές των γειτόνων μας, και μαζί τους θα ηττηθούν και οι εθνικιστικές φωνές της Ελλάδας.

Αυτό λοιπόν, από μόνο του, θα αποτελέσει μια στρατηγική νίκη των δυνάμεων που ανθίστανται στον αλτρωτισμό και τον εθνικισμό σε κάθε μεριά των συνόρων. Επισημαίνω και υπογραμμίζω ότι τα ζητήματα της επιστροφής περιουσιών δεν αφορούν τις περιουσίες που δημεύθηκαν (ενδεχομένως και άδικα), αλλά μόνο αυτές που κατ' ουσίαν αφέθηκαν σε ξένα χέρια, χωρίς νομικό έρεισμα. Η τύχη των υπόλοιπων περιουσιών κρίθηκε από τα ελληνικά δικαστήρια, και, ευτυχώς, η σφύρων γραμμή σε όλη την Ευρώπη για τα θέματα αυτά είναι «ό,τι έγινε, έγινε, ας μην ξύνουμε τις πληγές του Πολέμου». Αυτό είναι λοιπόν και το κολλοσιαίο κέρδος που θα έχει αυτή η στρατηγική επιλογή για την Ελλάδα του 21ου αιώνα. Οι απώλειες είναι συγκριτικά ασήμαντες και δεν πρέπει να τρομάζουν κανέναν.

Για τα λοιπά μειονοτικά θέματα, αυτό της Θράκης και δευτερευόντως ό,τι απέμεινε από τη μειονοτική εκφορά του μακεδονισμού στην ελληνική Μακεδονία, δύσκολα μπορεί κανείς να σκεφτεί άλλη στρατηγική από αυτήν που μπορούμε να ονομάσουμε *de facto ανοχή ή άτυπη αναγνώριση και καλόβουλη αδιαφορία*. Σε κράτη που δεν αντέχουν να μιλούν για μειονότητες ή με μειονότητες, όπως η χώρα μας, η αναγνώριση των μειονοτήτων δημιουργεί ανατακλαστικά απόλυτου πολιτικού σοκ. Θεωρείται δηλαδή ότι, αν αναγνωριστούν οι μειονότητες, το κράτος θα πρέπει να δημιουργήσει νέες νομικές δομές για τις ομάδες αυτές, όπως περίπου υπάρχουν στη Θράκη. Πρωτίστως, όμως, θεωρείται ότι έτσι ανοίγει ο ασκός του Αιόλου των γειτονικών εθνικισμών, οι οποίοι θα ολοκληρώσουν αλυτρωτικά σχέδια τα οποία, εξαιτίας της βίας που άσκησε το ελληνικό κράτος στις μειονότητές «τους», καθ' όλη σχεδόν τη διάρκεια του 20ού αιώνα, δεν μπόρεσαν να υλοποιηθούν.

Η άποψη που θέλει την αναγνώριση πράξη τυπική με άμεσα έννομα αποτελέσματα, δεν μπορεί να υλοποιηθεί, διότι παραγνωρίζει ότι το ελληνικό κράτος θα παραβιάσει μια ζωτική πολιτειακή του αρχή, που εκφράζεται μέσα από μη αναθεωρητέες διατάξεις του ελληνικού Συντάγματος οι οποίες έχουν να κάνουν με την ταύτιση λαού και έθνους. Με άλλα λόγια, για το ελληνικό πολίτευμα, η απόλυτη συνάρθρωση του συνόλου των ελλήνων πολιτών με τους φορείς της ελληνικής εθνικής ιδέας είναι ιδέα σύμφυτη με την ύπαρξή του. Δεν παρέλκει να θυμηθούμε ότι, κάθε φορά που η ταύτιση λαού και έθνους τέθηκε εν αμφιβόλω στην ελληνική πολιτική ιστορία του 20ού αιώνα, αυτό δεν έγινε για να μπορέσει να συμπεριληφθεί στον ελληνικό λαό μια μειονοτική εθνική συνείδηση, αλλά αντιθέτως για να αποκλειστούν από αυτόν οι γνωστοί «αντιφρονούντες», μειονοτικοί και μη. Με τον ίδιο τρόπο, που, όπως είδαμε προηγουμένως, το Συμβούλιο

της Επικρατείας, χωρίζει εκ νέου λαό και έθνος για να πείσει εαυτό ότι δεν πρέπει να αποκτά την ιθαγένεια η δεύτερη μεταναστευτική γενιά.

Άρα, παρά τις επιθυμίες μερικών, *στην Ελλάδα μειονότητες νομικά δεν αναγνωρίζονται*. Τι μπορεί να αναγνωριστεί όμως; Μπορεί επιτέλους να αναγνωριστεί η δυνατότητα των ανθρώπων να προσδιορίζουν όπως επιθυμούν τον εαυτό τους, να κάνουν σωματεία με το όνομα ή τον επιθετικό προσδιορισμό που θέλουν και, γενικώς, να μην παραβιάζεται, όπως σήμερα, το δικαίωμα των ανθρώπων να λένε ότι είναι Τούρκοι, Μακεδόνες ή Εσκιμώοι. Ας μην ξεχνάμε ότι πυλώνας του φιλελεύθερου πολιτεύματος –και αυτό ανεξάρτητα αν αναγνωρίζει ή όχι νομικά μειονότητες– εξέχον παράδειγμα για τη δεύτερη περίπτωση η Γαλλία– είναι η ελευθερία του λόγου, στην οποία περιλαμβάνεται η ελευθερία του ανθρώπου να λέει ό,τι φρονεί για τον εαυτό του, ανεξάρτητα αν είναι ιστορικά ή εθνολογικά ορθό ή λάθος. Αυτό δεν είναι διόλου μειονοτικό, αλλά απολύτως οικουμενικό δικαίωμα.

Ειδικότερα για τη Θράκη, είναι αυτονήτως απαραίτητη η συνέχιση της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στην κατεύθυνση ενός σύγχρονου δίγλωσσου προγράμματος σπουδών, ο περιορισμός των δικαιοδοτικών αρμοδιοτήτων του μουφτή σε συνδυασμό με την εκλογή του, το ζήτημα των σωματείων που η ελληνική έννομη τάξη δεν αναγνωρίζει επειδή θέλουν να λέγονται τούρκικα και, τέλος, το ζήτημα της διαχείρισης των βακουφικών περιουσιών από την ίδια τη μειονότητα. Πάντως, και για τα τέσσερα αυτά θέματα, συγκεκριμένες λύσεις έχουν ήδη τύχει επεξεργασίας, ενώ οι προτεινόμενες λύσεις είναι κατά κανόνα εντός του ρεαλιστικού ορίζοντα του τι (δεν) μπορεί να κάνει η ελληνική πολιτεία. Συγκεκριμένες προτάσεις, απλά και κατανοητά διατυπωμένες, έχει ήδη επεξεργαστεί και καταθέσει ο Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, σε μια πρόσφατη ομιλία του στη κοινοβουλευτική ομάδα του ΣΥΡΙΖΑ.

Τις μεταφέρω αυτούσιες, διότι συμπυκνώνουν άψογα τα πολιτειακάς αυτονότητα, πλην όμως ακόμη ζητούμενα:

1. *Η μειονοτική εκπαίδευση πάσχει* από πλήθος νομικών και εκπαιδευτικών αγκυλώσεων, με αποτέλεσμα τη χαμηλή ποιότητά της. *Πρόταση:* α) το ζήτημα του διδασκαλικού προσωπικού των μειονοτικών σχολείων να ρυθμιστεί με πάγιο τρόπο, με γνώμονα την ποιότητα της εκπαίδευσης, ύστερα από την ορθή κατάργηση της Ειδικής Παιδαγωγικής Ακαδημίας Θεσσαλονίκης, β) αναμόρφωση του ειδικού εποπτικού μηχανισμού (Συντονιστής Μειονοτικών Σχολείων), γ) κατάργηση αντισυνταγματικών εξαιρέσεων από την κανονικότητα (προσλήψεις βάσει θρησκείας κ.λπ.), δ) υιοθέτηση νέου νόμου για τα μειονοτικά σχολεία.
2. *Τα βακουφία* (κοινοτικά ιδρύματα-κοινοτική περιουσία) διέπονται από θεσμική αταξία, η οποία ακροβατεί σε πολιτικές ισορροπίες. Κύριο ζήτημα, η μη ανάδειξη διαχειριστικών επιτροπών με εκλογές από το 1967. *Πρόταση:* Επαναδιατύπωση του σχετικού νόμου του 2008, διαβούλευση με τη μειονότητα, καταγραφή των βακουφίων και διενέργεια εκλογών.
3. *Ο μουφτής, ως θρησκευτικός αρχηγός,* συνεχίζει να διορίζεται με δεκαετή θητεία από την κυβέρνηση. Υπάρχει θέμα θρησκευτικής ελευθερίας και πολιτική εμπλοκή με τη δράση των δύο εκλεγμένων μουφτήδων, φορέων έντονου εθνικιστικού τουρκικού λόγου. *Πρόταση:* Θεσμοθέτηση της ανάδειξης του μουφτή ως θρησκευτικού αξιωματούχου με εκλογές και διάκριση (καταρχάς) του προσώπου του από τον ιεροδίκη.
4. *Ο μουφτής ως ιεροδίκης* δικάζει υποθέσεις οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου, σύμφωνα με διατάξεις του

ισλαμικού δικαίου, συχνά σε βάρος των δικαιωμάτων της γυναίκας και του παιδιού. *Πρόταση:* Αναμόρφωση της διαδικασίας και του περιεχομένου του εφαρμοστέου δικαίου μέσα από διάλογο με τη μειονότητα, με στόχο την ωρίμανση των κοινωνικών αιτημάτων για ουσιαστική ισότητα. Δεν προτείνεται η άμεση κατάργηση του ιεροδικείου, καθώς θα οδηγήσει στο αντίθετο αποτέλεσμα. Ο ιεροδίκης (άλλο πρόσωπο από τον μουφτή) να διορίζεται από την κυβέρνηση. Στόχος, η εξάλειψη των διακρισικών διατάξεων.

5. *Τίτλοι ιδιοκτησίας.* Μεγάλος αριθμός μουσουλμάνων, κυρίως στον ορεινό όγκο, δεν διαθέτει τίτλους ιδιοκτησίας, γεγονός που δημιουργεί μείζον ζήτημα οικονομικής και κοινωνικής ανασφάλειας. *Πρόταση:* Τακτοποίηση των τίτλων με ειδικές διαδικασίες κατά την κατοχύρωση ιδιοκτησιών με το Κτηματολόγιο ή με μαζικές «τακτοποιήσεις», πέραν του σχετικού νόμου του 2011.
6. *Σωματεία.* Τα δικαστήρια της Θράκης δεν επιτρέπουν την εγγραφή του καταστατικού τριών μειονοτικών σωματείων, παρόλο που το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) διαπίστωσε παραβίαση του ευρωπαϊκού δικαίου από τα ελληνικά δικαστήρια. Η παραβίαση εκθέτει την Ελλάδα διεθνώς και τρέφει την τουρκική επιρροή. *Πρόταση:* Άμεση εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ.⁴⁸

Αυτή η de facto ανοχή ή άτυπη αναγνώριση είναι το κλειδί για τη λύση των μειονοτικών θεμάτων στην ελλαδική περιφέρεια, στη Θράκη πρωτίστως και τη Μακεδονία δευτερευόντως. Οι άνθρω-

48. Κωνσταντίνος Τσιτσελίκης, «Η μεταπολίτευση δεν έφτασε στη Θράκη», «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής*, 20.1.2013.

ποι θα λένε ό,τι πιστεύουν πως είναι και θα χαίρονται για (το γεγονός ότι δεν διώκονται για) αυτό, ενώ σταδιακά οι ιδεοληπτικές και αυταρχικές κρατικές πολιτικές, που ιστορικά έχουν δώσει μοναδικές παραστάσεις της ελληνικής διοίκησης στις περιοχές αυτές, θα δώσουν τη θέση τους στην καλόβουλη αδιαφορία: όχι αδιαφορία για το ευ ζην των Ελλήνων, αλλά αδιαφορία για το τι πιστεύουν σχετικά με την ταυτότητά τους. Έτσι θα ζήσουν αυτοί καλά και εμείς καλύτερα. Το σενάριο μπορεί να φαντάζει για κάποιους ανάμεσα μας υπεραισιόδοξο, αλλά στη συγκυρία που ζούμε είναι από τα λίγα που μπορούν να έχουν happy end.

Οι λέξεις και τα πράγματα: σχετικά με το «όνομα» των γειτόνων⁴⁹

Ένα μικρό κράτος κηρύσσει την ανεξαρτησία του με το όνομα που επιλέγει η συντριπτική πλειοψηφία του λαού του και γνωρίζει ως δικό της για δύο με τρεις γενιές. Ένα γειτονικό, μεγαλύτερο και ισχυρότερο κράτος θίγεται από το όνομα αυτό και εμποδίζει την αναγνώρισή του από την Ευρωπαϊκή Ένωση και τα Ηνωμένα Έθνη. Για μια πενταετία περίπου, οι αντιδράσεις του μεγαλύτερου κράτους στοχεύουν και εν μέρει επιτυγχάνουν και την οικονομική απομόνωση του μικρού γείτονα.

Στη συνέχεια, μια ενδιάμεση συμφωνία εκφράζει μια προσωρινά αποδεκτή λύση ανάμεσα στους δύο γείτονες, μην καταφέροντας ωστόσο να εμποδίσει το συνταγματικό όνομα του μικρού κράτους να χρησιμοποιείται άτυπα και προφορικά από τους διεθνείς παράγοντες, καθώς και διεθνώς στον επιστημονικό, δημοσιογραφικό, κ.ο.κ., λόγο. Επίσης, δεν καταφέρνει να εμποδίσει

49. Ένα τμήμα του κειμένου δημοσιεύθηκε στο tvxs (19.12.2012).

και την τυπική αναγνώριση του κράτους με το όνομα αυτό από ένα όχι ευκαταφρόνητο αριθμό άλλων κρατών. Για οχτώ περίπου χρόνια, η κατάσταση επιβεβαιώνει πως «ουδέν μονιμότερο του προσωρινού». Φαίνεται πως το ισχυρό κράτος, το οποίο στο μεταξύ έχει μετανιώσει για την αρχική άκαμπτη στάση του, διεκδικεί όχι απλώς φιλικές σχέσεις με τον μικρό γείτονα, αλλά αυτοσυστήνεται ως μείζων παράγοντας γεωπολιτικής σταθερότητας στην εύθραυστη περιοχή. Εντέλει, με αξιοσημείωτη καθυστέρηση βέβαια, αντιλαμβάνεται ότι τα ίδια τα συμφέροντά του τού υπαγορεύουν κάτι τέτοιο. Ωστόσο, η μεγαλοψυχία του ισχυρού κράτους δεν φτάνει στο σημείο να αναθεωρήσει την αρχική του θέση, φρονώντας πως η λήθη θα σβήσει τις πληγές της αλαζονείας του τόσο στο διεθνές όσο και στο εσωτερικό περιβάλλον. Το ισχυρό όμως κράτος, για ακόμη μια φορά, δεν έκρινε με σωφροσύνη. Την ίδια περίοδο, η πολιτική κουλτούρα της πλειοψηφίας στο μικρό κράτος ολισθαίνει στον πιο γκροτέσκο εθνικισμό, ο οποίος τροφοδοτείται και νομιμοποιείται από τη διαμάχη για το «όνομα». Ταυτόχρονα, οι ελάχιστες υγιείς πολιτικές δυνάμεις της εθνοτικής μειοψηφίας και πλειοψηφίας περιθωριοποιούνται γοργά.

Δεκατρία σχεδόν χρόνια μετά τη διακήρυξη της ανεξαρτησίας του μικρού γείτονα, ένα πολύ ισχυρότερο κράτος –το πιο ισχυρό στον κόσμο, οι ΗΠΑ– με εξαιρετικά απότομο τρόπο, όπως συνηθίζει εξάλλου, και χωρίς να υπακούει στις αβρότητες της διεθνούς διπλωματίας, αποφασίζει μονομερώς να αναγνωρίσει το συνταγματικό όνομα της μικρής πολιτείας, στέλνοντας ένα ισχυρό μήνυμα υπέρ της εύθραυστης εδαφικής της μακροήμερευσης. Το μήνυμά του έχει ως βασικό αποδέκτη μια συμπαγή μειονότητα στην μικρή πολιτεία που την τελευταία δεκαετία έχει αναπτύξει έναν αχαλίνωτο εθνικισμό, με την υποστήριξη του ίδιου αυτού, του ισχυρότερου κράτους στον κόσμο, και με απώτερο στόχο τον εδαφικό διαμελισμό του μικρού κράτους. Το μεσαίο κρά-

τος αγανακτεί και φωνασκεί πως θα εξαντλήσει όλες τις διπλωματικές δυνατότητες, προκειμένου να εμποδίσει την ένταξη του μικρού κράτους στους διεθνείς οργανισμούς στους οποίους αυτό στοχεύει να ενταχθεί, μήπως και βρει την ησυχία του. Εν μέρει το καταφέρνει. Το μεσαίο κράτος, αδυνατώντας να τιμωρήσει τα ισχυρότερα κράτη που αναγνώρισαν τον μικρό γείτονα με το όνομα που εκείνος θέλει, ουσιαστικά στρέφεται εναντίον του αδύναμου κράτους, τη γεωπολιτική σταθερότητα του οποίου ευαγγελίζεται πως επιθυμεί από την αρχή.

Εάν η προηγούμενη ιστορία δεν είχε όνομα ή αν συνέβαινε κάπου μακριά, τότε οι περισσότεροι Έλληνες, που πιστεύουν πως είναι πάντα με το μέρος του αδικημένου, θα είχαν ταχθεί υπέρ του ανίσχυρου κράτους το οποίο για μια δεκαπενταετία αγωνίζεται να ορθώσει το πολιτειακό του ανάστημα σε ένα εξόχως προβληματικό διεθνές περιβάλλον και μια ακόμη πιο δύσκολη εσωτερική συγκυρία, η οποία έχει συμβάλει να ολισθήσει στον πιο γκροτέσκο και ακατέργαστο εθνικισμό. Όμως, η ιστορία έχει το όνομα που ξέρουμε, για το λόγο αυτό δυσκολευόμαστε να τη δούμε στην παραπάνω εκδοχή.

Το ύστερο Μακεδονικό ζήτημα είναι ένα εξαιρετικά πολύπλοκο γεωπολιτικό διακύβευμα της Βαλκανικής, στο οποίο η Ελλάδα πήρε εξ αρχής λάθος θέση: εσφαλμένη σε επίπεδο αρχών και αδιέξοδη για τα ίδια τα συμφέροντά της. Η θέση αυτή στη συνέχεια υπέστη κάποιες διορθωτικές κινήσεις, χωρίς ωστόσο οι αυτές να οδηγήσουν σε μια λύση. Σήμερα, η διαίωνιση της υποκρισίας και του τέλματος έχει πολύ μεγαλύτερο πολιτικό κόστος από την αντιμετώπιση της πραγματικότητας.

Στο τέλος του 2012, μια βουλευτής του ΣΥΡΙΖΑ εξέφρασε την άποψη ότι η γειτονική χώρα δεν πρέπει να αποκαλείται με το όνομα της πρωτεύουσάς της αλλά με το συνταγματικό της όνομα. Η Γιάννα Γαϊτάνη με παρρησία εξέφρασε μια θέση που συνε-

χίζει, για πάνω από είκοσι χρόνια πια, να θεωρείται ο απόλυτος εφιάλτης της ελληνικής εξωτερικής στα Βαλκάνια. Μιας πολιτικής απολύτως αποτυχημένης ως προς τα αποτελέσματά της, εθνικιστικής και αυταρχικής ως προς την έμπνευσή της, της οποίας ο πρωταγωνιστής έχει όνομα και συμβαίνει να τον έχουμε σήμερα και πρωθυπουργό. Καλό είναι να μη τα ξεχνάμε αυτά.

Η ελληνική πολιτική για το «όνομα» εξέθρεψε τον ελληνικό και τον μακεδονικό εθνικισμό όσο καμία άλλη, απομόνωσε διεθνώς τη χώρα καθιστώντας τη μέρος του βαλκανικού προβλήματος, κατανάλωσε απίστευτο πολιτικό κεφάλαιο σε στιγμές που η ελληνική εξωτερική πολιτική είχε πολύ σοβαρά θέματα να αντιμετωπίσει. Και φυσικά, ακόμη και σήμερα, μια κατ' ουσίαν χρεοκοπημένη χώρα, αντί να κλείνει μέτωπα ώστε να ασχοληθεί με διεθνείς συμμαχίες για να σωθεί, έχει και τους ανοιχτούς μακεδονικούς λογαριασμούς που μας κληροδότησε ο κ. Σαμαράς. Έτσι έχουν τα πράγματα.

Προσωπικά, πιστεύω ότι σήμερα η εξωτερική πολιτική για το «όνομα» πρέπει να σταθεί αυτοκριτικά απέναντι στον εαυτό της (εν μέρει ήδη το κάνει) και να συμβάλει ώστε να οδηγηθούμε σε έναν τίμιο συμβιβασμό ο οποίος θα περιλαμβάνει μεν μια σύνθετη ονομασία με κάποιον επιθετικό προσδιορισμό για το κράτος, αλλά δεν θα αμφισβητεί την ύπαρξη του μακεδονικού έθνους. Ας γίνει κατανοητό λοιπόν, ένθεν και ένθεν, ότι τη στιγμή που η Ελλάδα δεν μπορεί να υποστεί μια απόλυτη διπλωματική ήττα, οι γείτονές μας δεν μπορούν να αρνηθούν την ταυτότητά τους επειδή εμάς (η ταυτότητα αυτή) δε μας αρέσει. Εξάλλου, ο μακεδονικός εθνικισμός είναι εθνικισμός και θα παραμείνει υπαρκτός, ακόμη και αν του στερήσουμε το όνομα. Και μάλλον αυξάνεται, επειδή του το στερούμε.

Τα παραπάνω τα θεωρώ αυτονόητα, ελάχιστο παρανομαστή ενός καλώς νοούμενου ρεαλισμού και αίσθησης δικαιοσύνης

στις διεθνείς σχέσεις. Σε κάποιο απόσπασμα των δηλώσεων της Γ. Γαϊτάνη διάβασα κάτι με το οποίο θέλω να διατυπώσω τη διαφωνία μου: «Το όνομα συνιστά απλώς άλλοθι και χρησιμοποιείται ως προκάλυμμα προκειμένου να καλυφθούν άλλα πράγματα που συμβαίνουν. Αιτία για αυτό που συμβαίνει με το όνομα είναι τα συμφέροντα των ελλήνων καπιταλιστών στη Μακεδονία». Εδώ σφάλει πολλαπλώς, θύμα ενός ευρέως διαδεδομένου οικονομισμού και αναγωγισμού στην ελληνική Αριστερά.

Πηγαινοέρχομαι χρόνια τώρα στη γειτονική χώρα, έχω μιλήσει με πολλούς έλληνες καπιταλιστές που επένδυσαν εκεί και κανείς, μα κανείς, δεν μου έχει πει «Τι καλή πολιτική ακολούθησε η Ελλάδα στο θέμα του ονόματος!». Αντιθέτως, όλοι λένε πόσο λάθος (για να μην επαναλάβω τη λέξη που κατά κανόνα άκουγα) ήταν αυτή η πολιτική.

Αιτία της ελληνικής μεταψυχροπολεμικής πολιτικής στο Μακεδονικό είναι η αγοραία επένδυση στον εθνικιστικό λόγο. Το Μακεδονικό ήταν η αρχή της μεταπολιτευτικής αναβίωσης του ελληνικού εθνικισμού που, μέσα από τις διάφορες διαδρομές του στο λόγο της πολιτείας και της Εκκλησίας, κατέληξε στο νεοναζιστικό κτήνος που βλέπουμε σήμερα. Οι έλληνες καπιταλιστές ευθύνονται για πολλά. Όχι όμως και γι' αυτό.

Στρατηγικές της Αριστεράς των δικαιωμάτων (II)

Το ρίσκο, η επίγνωση και το συλλογικό υποκείμενο⁵⁰

Πριν από τις δυο εκλογικές αναμετρήσεις του 2012, καθώς και στο μεσοδιάστημα, ακουγόταν όλο και πιο συχνά το επιχείρημα ότι η έξοδος της χώρας από το ευρώ θα αποτραπεί διότι κανένας δεν έχει συμφέρον να αρχίσει να ζηλώνει, από την Ελλάδα, το πουλόβερ της νομισματικής ένωσης. Το επιχείρημα ήταν σωστό, και σίγουρα σωστότερο από αυτό της «γερμανικής μπλόφας», το οποίο δέσποζε στον λόγο μείζονος τμήματος της Αριστεράς πριν από την 6η Μαΐου, καθώς ήδη από την επαύριο των πρώτων εκλογών φάνηκε ότι μάλλον δεν υπήρχε καμία μπλόφα. Η γερμανική Δεξιά έδειξε για τα καλά τα δόντια της – δεν είναι άλλωστε η πρώτη φορά. Η νέα γραμμή άμυνας είναι πλέον η διαπίστωση, που εξάλλου συμμαρτίζεται μείζον τμήμα των νεοκλασικών οικονομολόγων και των πολιτικών στελεχών που πλαισίωσαν τη νεοφιλελεύθερη διαχείριση της κρίσης, πως η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν μπορεί να απορροφήσει τους κραδασμούς που θα προκαλέσει τυχόν έξοδος της χώρας από το ενιαίο νόμισμα. Με βάση αυτή την

50. Δημοσιεύθηκε στα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής* (10.6.2012).

παραδοχή, συνάγεται πως η Ευρώπη δεν μπορεί προφανώς να πράξει ενάντια στο ίδιο το ρεαλιστικά υπαγορευμένο συμφέρον της και δεν θα τολμήσει να ωθήσει τη χώρα μας στην έξοδο.

Είναι όμως σωστή η επίκληση του «συμφέροντος των εταίρων» ως βάση του επιχειρήματος περί εξασφάλισης της μη εξόδου της Ελλάδας από την ευρωζώνη; Κατά τη γνώμη μου, υπάρχουν προβλήματα. Όχι επειδή τέτοιο συμφέρον δεν υπάρχει, αλλά επειδή η ύπαρξή του δεν σημαίνει και ότι η Ευρώπη θα το εγγυηθεί – άλλωστε πολλές φορές στο παρελθόν δεν έχει εξασφαλίσει το κοινό της συμφέρον. Ο αδύναμος κρίκος της «θεωρίας της μόλυνσης» (contamination) έγκειται στην παραδοχή ότι η Ευρώπη θα δράσει, σε κάθε περίπτωση, σύμφωνα με το συμφέρον της ως ένας ορθολογικός παίκτης στη θεωρία των παιγνίων. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η πολιτική γίνεται αντιληπτή ως ένα παίγνιο όπου οι παίκτες αποφασίζουν τις κινήσεις τους με βάση την αντίληψή τους για τις κινήσεις των άλλων παικτών σε συγκρουσιακές καταστάσεις. Η θεωρία των παιγνίων⁵¹ βασίζεται στην παραδοχή ότι ο κάθε παίκτης έχει τέλεια γνώση του παιχνιδιού και των κανόνων του. Με την έννοια αυτή, ο κάθε παίκτης είναι a priori ορθολογικός, καθώς σε μια δεδομένη στιγμή, που υπάρχουν εναλλακτικές κινήσεις, θα επιλέξει εκείνη που του αποδίδει μεγαλύτερο όφελος. Έτσι, λέει η θεωρία των παιγνίων, φτάνουμε στη λεγόμενη κατάσταση του μηδενικού αθροίσματος, όπου ο ένας παίκτης κερδίζει ακριβώς αυτό που χάνει ο άλλος.

Φαίνεται λοιπόν πως η προηγούμενη προεκλογική στρατηγική έχει πολλά στοιχεία που παραπέμπουν στη θεωρία των παιγνίων. Όμως, η θεωρία αυτή δεν μπορεί να παρέχει ασφαλή συ-

51. Στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία δεσπόζει η μονογραφία του Κώστα Φιλίνη, *Θεωρία των παιγνίων και πολιτική στρατηγική*, Κείμενα, Αθήνα 1972 (επα- νέκδοση: Θεμέλιο, Αθήνα 2008).

μπεράσματα στον χώρο της διαχείρισης των πολιτικών συγκρούσεων. Διότι στην πολιτική, πέραν της ορθολογικής διαχείρισης του συμφέροντος, υπάρχουν ιδεολογίες, πάθη και θυμικά τα οποία γιγαντώνονται από το βάρος της Ιστορίας. Ειδικά στην Ευρώπη. Πόσο μπορεί να τεκμηριώσει κανείς υπεύθυνα την άποψη ότι η Ευρώπη λειτουργεί *a priori* ως ορθολογικός παίκτης με αίσθηση του κινδύνου, και μάλιστα σε συνθήκες κρίσης; Μια τέτοια διαπίστωση είναι επιεικώς ανιστόρητη, και για το λόγο αυτό συνιστά επισφαλές θεμέλιο συγκρότησης μιας πολιτικής στρατηγικής. Η ορθή στρατηγική, εδώ, δεν μπορεί να θέτει ως βάση του όλου επιχειρήματος το ότι «η Ευρώπη ξέρει το συμφέρον της». Διότι η Ευρώπη, όπως έχει αποδείξει με όλους τους τρόπους στο βαρύ της ιστορικό παρελθόν, που στην κρίση λειτουργεί περισσότερο ως βαρίδι παρά ως πυξίδα, άνετα μπορεί να λειτουργήσει αυτοκαταστροφικά, και αντί για μηδενικό άθροισμα να φτάσει, με περισσή ευκολία, στο απολύτως αρνητικό άθροισμα.

Αν μη τι άλλο, η νεοφιλελεύθερη διαχείριση της κρίσης, που προτάχθηκε ως μονόδρομος από τις ευρωπαϊκές ελίτ, το δείχνει περίτρανα: λιτότητα, χρεοκοπία, φτωχοποίηση, ακύρωση του κοινωνικού κράτους, εκφυλισμός της ιδέας της πολιτικής ευρωπαϊκής ενοποίησης. Ο συνδυασμός λιτότητας και ύφεσης που έφεραν τα Μνημόνια οδήγησαν σε σημάδια διάλυσης της κοινωνίας και εκφυλισμού της δημοκρατίας. Αυτό, με αφοπλιστική υποκρισία, το ομολογούν πλέον και αρκετοί από τους εμπνευστές ή έστω τους απολογητές αυτής της πολιτικής.

Απέναντι στον πιστοποιημένα καταστροφικό μονόδρομο του μνημονιακού χάους, το ελληνικό εκλογικό σώμα αποφάσισε, στις εκλογές του 2012 ότι είναι διατεθειμένο να αναζητήσει μια άλλη προοπτική, δίνοντας στην Αριστερά ποσοστά πρωτοφανή για τη σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία. Μια προοπτική που σίγουρα έχει ρίσκα, καθώς ο δείκτης της πολιτικής προβλεψιμότητας

επί των ημερών μας είναι στα ιστορικά χαμηλά του. Όποιος προβλέπει το μέλλον, όπως με προκλητική και εκνευριστική ευκολία κανοναρχούσαν στελέχη κυρίως των πρώτων κυβερνήσεων επί Μνημονίου κουνώντας το δάχτυλο, δεν ξέρει τίποτε. Δεν ξέρει ότι δεν ξέρει. Ένα όμως είναι σίγουρο: το ρίσκο είναι προτιμότερο από την καταστροφή, διότι η κατάσταση η οποία θέτει ένα ποσοστό απειλής ενέχει και το ενδεχόμενο της ελπίδας. Σε τελευταία ανά-λυση, αν δεν ρισκάρεις ποτέ τότε ρισκάρεις ακόμη περισσότερο.

Έχω απόλυτη συναίσθηση πως τα προηγούμενα δεν είναι εύκολο να κοινωνηθούν, καθώς, εστιαζόμενα σε ένα περιορισμένο πολιτικό ακροατήριο, μοιάζουν να μην ανταποκρίνονται στις ελπίδες που έχουν γεννηθεί σε μείζον τμήμα του εκλογικού σώματος. Κανείς δεν θέλει να ακούει για «ρίσκο», τη στιγμή μάλιστα που οι πολιτικοί αντίπαλοι κινδυνολογούν ασύστολα. Και όμως, άλλο κινδυνολογία και άλλο επίγνωση. Μια θέση επίγνωσης, όχι μόνο δεν αντιστρατεύεται την ελπίδα, αλλά σφυρηλατεί μακροπρόθεσμα ένα συμπαγές σώμα πολιτών με αίσθηση των πραγμάτων: χωρίς τέτοια αίσθηση, τα πράγματα δεν αλλάζουν. Έτσι δημιουργείται το αριστερό συλλογικό υποκείμενο με μακροπρόθεσμες αντοχές στη διαχείριση της πολιτικής προσδοκίας. Έτσι συγκροτείται, όπως θα λέγαμε παλιότερα, υποκειμενικός παράγοντας, όχι απλώς για την εκλογική ανατροπή, αλλά για την εδραίωση ενός νέου status πραγμάτων στη νέα εποχή, όπου πλέον θα τεθούν τα μεγάλα ερωτήματα για το πώς θα ανασυγκροτηθεί ο τόπος.

Ειδάλλως, υπάρχει ο μεγαλύτερος κίνδυνος, μετά από μια ενδεχόμενη εκλογική επικράτηση της Αριστεράς, να επέλθει μια σαρωτική ανατροπή, η οποία μπορεί να οδηγήσει αδυσώπητα στη μη θεραπεύσιμη πολιτική ανυποληψία και την Αριστερά, όπως ακριβώς συνέβη με τους έως σήμερα κυβερνήτες της χώρας. Αυτό είναι πιο εύκολο απ' όσο φαίνεται. Η συνεχής επεξερ-

γασία μιας πρότασης αριστερής διακυβέρνησης και της πλέον κατάλληλης στρατηγικής δεν μπορεί να βγάλει από τον ορίζοντα το ίδιο πάντα ερώτημα, που συχνά λόγω της ανυπέβλητης δυσκολίας του απωθούμε: Τελικά, η Αριστερά είναι κομμάτι του παλιού κόσμου που καταρρέει ή του νέου που έρχεται; Η ελπίδα ότι η απάντηση βρίσκεται στο δεύτερο σκέλος είναι ένας επιπλέον λόγος να τίθεται το ερώτημα.

Εκλογικές διαστροφές και αναλογικές προσδοκίες⁵²

Η κατάρρευση του ελληνικού δικομματισμού στις εκλογές του 2012 έφερε με ορμητικό τρόπο στην πρώτη σελίδα της πολιτικής ατζέντας τα τραγικά αδιέξοδα του εκλογικού συστήματος. Είναι κοινός τόπος ότι ο εκλογικός νόμος δημιουργεί μια προφανή και πρωτοφανή αλλοίωση της βούλησης του εκλογικού σώματος, δηλαδή του ίδιου του θεμελίου του πολιτεύματος. Αυτό εντοπίζεται σε δύο επίπεδα.

Πρώτον, στις εκλογές του Μάη οι επιλογές του 1/5 του εκλογικού σώματος τέθηκαν εκτός κοινοβουλίου λόγω του ορίου του 3%. Έχει σημασία να θυμηθούμε ότι το όριο επεβλήθη το 1990, για να εμποδιστεί η ανεξάρτητη πολιτική εκπροσώπηση της μειονότητας της Θράκης, και όχι για λόγους αποτροπής της πολυδιάσπασης της κοινοβουλευτικής έκφρασης του εκλογικού σώ-

52. Εδώ παρουσιάζονται, επεξεργασμένα, αποσπάσματα από δύο άρθρα που δημοσιεύθηκαν στα «Ενθέματα» της κυριακάτικης *Αυγής*: «Πολιτειακά ζητήματα μετά τις πρώτες εκλογές» (13.5.2012) και «Μετεκλογικοί τίτλοι στο νέο πολιτικό τοπίο» (2.9.2012). Οι σκέψεις που διατυπώνονται σε αυτά αναπτύχθηκαν σε δύο εκδηλώσεις που οργάνωσαν τα «Ενθέματα» και το RedNotebook μετά την πρώτη και τη δεύτερη εκλογική αναμέτρηση, με θέμα «Οι εκλογές και ο ρόλος της Αριστεράς (11.5.2012 και 22.6.2012).

ματος. Αν έχει κάποια σημασία η πρόταξη του σκοπού του νομοθέτη στην ερμηνεία του νόμου, το προηγούμενο πρέπει να αναδειχθεί, ιδίως σε μια συγκυρία όπου το όριο αυτό καθιστά απαγορευτική την κοινοβουλευτική έκφραση της βούλησης ενός τόσο μεγάλου ποσοστού του εκλογικού σώματος.

Δεύτερο, και πιο σημαντικό, είναι προφανώς το μπόνους των 50 εδρών, για το οποίο έχει ήδη γίνει συζήτηση, κυρίως κατόπιν εορτής. Εδώ η αλλοίωση της έκφρασης της λαϊκής κυριαρχίας καθίσταται εξόφθαλμη: η πριμοδότηση του πρώτου κόμματος με 50 έδρες ουσιαστικά διπλασιάζει τα ποσοστά της κοινοβουλευτικής του εκπροσώπησης και δημιουργεί πρωτοφανείς προϋποθέσεις ανισότητας της ψήφου στο επίπεδο της κάθε εκλογικής περιφέρειας. Αν δηλαδή υπήρχε ένα σύστημα όπου όλη η χώρα θεωρείται μια εκλογική περιφέρεια (όπως γίνεται στις ευρωεκλογές), θα μπορούσε να πει κανείς ότι αυτή η ανισότητα οριακά εξομαλύνεται. Ωστόσο, στο επίπεδο κάθε ξεχωριστής περιφέρειας, όπου μιλάμε ακόμη και για μονοψήφιους αριθμούς βουλευτών, η πριμοδότηση αυτή δημιουργεί εξαμβλωματικές καταστάσεις, που ταράσσουν συθέμελα την αρχή της ισοτιμίας του ψήφου ως μηχανισμού ισόποσης κατανομής κυριαρχίας ανά πολίτη. Το πιο σαρκαστικό είναι ότι η προκλητική ενίσχυση του πλειοψηφικού χαρακτήρα του συστήματος, αντί να υπηρετεί τον σκοπό εφ' ω ετάχθη, δηλαδή την ύπαρξη μιας βιώσιμης κυβέρνησης, με τα αποτελέσματα των εκλογών της 6ης Μαΐου λειτουργεί ως ένας ακόμη παράγοντας πολιτική αστάθειας.

Ο Γιώργος Σωτηρέλης⁵³ αλλά και άλλοι ειδήμονες είχαν εγκαίρως επισημάνει τις διεστραμμένες καταστάσεις που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν –και δημιουργήθηκαν–, δίνοντας

53. Γιώργος Σωτηρέλης, «Τα συνταγματικά προβλήματα του εκλογικού νόμου», tvxs, 23.3.2012.

τη χαριστική βολή στο μισογκρεμισμένο πολιτικό σύστημα της Ελλάδας. Ωστόσο, τέτοιες φωνές δεν εισακούστηκαν σοβαρά ούτε και από τις εκτός δικομματισμού δυνάμεις. Είναι αργά, αλλά ήρθε η ώρα: η αλλαγή του εκλογικού νόμου αποτελεί θεμελιώδες πρόταγμα που εγγράφεται υπαρξιακά στον πυρήνα του δημοκρατικού χαρακτήρα του πολιτεύματος.

Αναφερθήκαμε σε πολιτειακά ζητήματα: εκείνα που αφορούν τους κανόνες τους παιχνιδιού. Χωρίς κανόνες δεν υπάρχει παιχνίδι. Ούτε το πιο απλό...

Στο επίπεδο της κοινοβουλευτικής κουλτούρας, η Αριστερά ανέκαθεν προέβαλλε την απλή αναλογική ως το μόνο εκλογικό σύστημα που ανταποκρίνεται στο αξιακό σύστημα και τις πολιτικές της προτεραιότητες. Έτσι, η απλή αναλογική έχει ιστορικά περίοπτη θέση στην ατζέντα όλων των αριστερών αποχρώσεων, αποτελώντας ένα από τα ελάχιστα αιτήματα που ενώνει την όλη Αριστερά, από το ΚΚΕ και τον ΣΥΡΙΖΑ ως τη ΔΗΜΑΡ, την ΑΝΤΑΡΣΥΑ και τους λοιπούς μικρούς σχηματισμούς. Όντως, η απλή αναλογική είναι το δικαιότερο εκλογικό σύστημα. Πάρα ταύτα, κατά την άποψή μου, το ζητούμενο μιας βιώσιμης κυβέρνησης επιβάλλει (ή επιτρέπει), υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις, ένα «πλειοψηφικό μπόλιασμα», δηλαδή την ενίσχυση του πρώτου κόμματος. Προϋπόθεση γι' αυτό είναι η συγκέντρωση ενός εκλογικού ποσοστού πάνω από τουλάχιστον 40% και ταυτόχρονα η ύπαρξη μιας ικανής απόστασης (της τάξης του 5%) από το δεύτερο κόμμα. Η σώρευση αυτών των συνθηκών δείχνει με σαφήνεια ότι ένα μείζον πλειοψηφικό ρεύμα του λαού θέλει να κυβερνηθεί με τον α' ή β' τρόπο. Συνεπώς, το μέγεθός του επιτρέπει ή καθιστά ενδεδειγμένη την κοινοβουλευτική του ενίσχυση, προκειμένου να μπορέσει να κυβερνήσει. Ταυτόχρονα, απαραίτητο είναι να μειωθεί και το όριο του 3%, το οποίο αλλοιώνει τη βούληση ενός τμήματος του λαού που δεν κατευθύνει την ψήφο του

στο κόμμα της επιλογής του, εξαιτίας της πρόβλεψης ότι αυτό δεν θα μπορέσει να εκφραστεί κοινοβουλευτικά.

Πάντως, τα προηγούμενα, κατά την άποψή μου, επιθυμητά στοιχεία πλειοψηφικής ενίσχυσης ενός αναλογικού εκλογικού συστήματος, δεν θα μπορούσαν, ούτως ή άλλως, να επηρεάσουν ένα εκλογικό αποτέλεσμα όπως αυτό της 17ης Ιουνίου 2012, από το οποίο δεν πιστοποιείται η ύπαρξη ενός ρεύματος άξιου πλειοψηφικής ενίσχυσης διά του εκλογικού νόμου. Αν υποθέσουμε λοιπόν ότι αυτές οι εκλογές γίνονταν με ένα αναλογικό σύστημα (και διατήρηση του ορίου του 3%), το αποτέλεσμα θα ήταν η ΝΔ να έχανε περίπου 30 έδρες, ο ΣΥΡΙΖΑ να κέρδιζε περίπου 15, το ΠΑΣΟΚ 5 ή 6, ενώ τα υπόλοιπα τρία κόμματα θα αύξαναν την δύναμη τους με 3 ή 4 βουλευτές το καθένα. Οι προηγούμενοι υπολογισμοί μόνο κατά προσέγγιση μπορούν να γίνουν, καθώς εξ ορισμού υπάρχει μια μικρή απόκλιση στην εκλογική συμπεριφορά εξαιτίας του αναλογικού εκλογικού συστήματος.

Γιατί γράφω τα προηγούμενα; Διότι σήμερα, περισσότερο από ποτέ, καλούμαστε να σκεφτούμε τι θα κάναμε αν είχε εφαρμοστεί η απλή αναλογική, για να δούμε τι πραγματικά θα κάνουμε όταν και αν έρθει η ώρα ενός αναλογικού εκλογικού συστήματος. Εκτός αν το ενδεχόμενο αυτό δεν μας απασχολεί, οπότε η απλή αναλογική, αντί για ένα πράγματι δύσκολο στοίχημα για την εδραίωση μιας κουλτούρας συνεργασίας μέσα στην Αριστερά, είναι μια (ακόμη) καραμέλα της.

Αναζητώντας τον ορθό διττό λόγο

Μια πετυχημένη στρατηγική επικοινωνίας στον χώρο της Ακροδεξιάς – και όχι μόνο– είναι ο διττός λόγος. Ένας λόγος για τους «δικούς μας», και ένας για ψηφοφόρους που έχουν αναστολές να

μας προτιμήσουν, διότι είμαστε εξτρεμιστές. Το πείραμα του διττού λόγου υλοποιούσε με επιτυχία ο Γ. Καρατζαφέρης μέχρι τη στιγμή της επίτευξης του απώτατου εδώ και χρόνια στόχου του, που δεν ήταν άλλος από τη συμμετοχή στην κυβέρνηση. Όμως, κάπου εκεί διαπιστώσαμε πως αυτή η άκρως πετυχημένη στρατηγική, οδήγησε, μέσα στη μακρά νύχτα του μνημονιακού χειμώνα του '12, στον πολιτικό του αφανισμό. Διότι, όσο ακροβάτης και να θέλει να είναι κανείς, ο διττός λόγος έχει κι αυτός τα όριά του, που ο πρόεδρος του ΛΑΟΣ παραβίασε. Είναι πιθανό πως αν είχε προλάβει να υλοποιήσει το σχέδιο της συμμετοχής του σε κυβέρνηση εκτός Μνημονίου (πράγμα δύσκολο, βέβαια) να τα είχε καταφέρει. Αλλά ο ακροδεξιός καιροσκόπος –υποτιθέμενος μάστορας των ελιγμών– βούτηξε στα πολύ βαθιά και πνίγηκε. Διότι οι όποιοι ελιγμοί δεν μπορούν να ανακόψουν αυτό που φέρνει η βαρύτητα: την πτώση. Και τα Μνημόνια ήταν πολύ βαριά.

Η ιστορία του πολιτικού αφανισμού που αναφέραμε έχει διδακτική σημασία. Δείχνει το δυστυχές τέλος ενός success story του τροχονόμου της οικουμενικής κυβέρνησης από αιφνίδια ανακοπή. Θυμίζει έτσι, σαν καμιά φορά ξεχνιόμαστε, την πανουργία της Ιστορίας. Απέναντι στην πανουργία αυτή όμως, δεν αρκεί να στεκόμαστε χαμογελώντας σκωπτικά όταν ισοπεδώνει τον αντίπαλο. Πρέπει να επαγρυπνούμε αυτοκριτικά, για να μαθαίνουμε.

Υπό μια έννοια λοιπόν, διττό λόγο έχουν όλα τα πολιτικά κόμματα, ακόμη και αν δεν δομούν τη στρατηγική της επικοινωνίας τους σε αυτόν. Ακόμα και τα κόμματα του Κέντρου, τα πιο «καθώς πρέπει» δηλαδή, πάντα οφείλουν να εκπέμπουν σε δύο συχνότητες: και στην πράξη αυτό γίνεται, ακόμη και αν δεν το επεξεργάζονται. Μόνο ένα ιδανικά ζυγοσταθμισμένο –και ιστορικά ανέφικτο– Κέντρο θα μπορούσε να μην έχει την ανάγκη του διττού λόγου. Όσο διατρέχουμε την κλίμακα από αριστερά προς τα δεξιά και αντίστροφα, εγκαταλείποντας το ανέφικτο κέντρο,

τόσο περισσότερο εμφανίζεται ο διττός λόγος ο οποίος μειώνεται, θεωρητικά τουλάχιστον, όσο πλησιάζουμε προς το απόλυτο άκρο ένθεν και ένθεν. Στο ιδανικό –ουτοπικό με την προηγούμενη έννοια– άκρο λοιπόν, ο διττός λόγος δεν χρειάζεται. Οι πολιτικοί σχηματισμοί του απόλυτου εξτρεμισμού συγκροτούν την πολιτική τους στρατηγική σε μία συχνότητα. Μονόπατα. Αυτό, ως ένα βαθμό, είδαμε π.χ. μετεκλογικά με τη Χρυσή Αυγή που ματαίωσε εκκωφαντικά τις προσδοκίες όσων νόμιζαν ότι ο κοινοβουλευτισμός θα εξανθρωπίσει το κτήνος. Φυσικά, ακόμη και εκεί εξ αντικειμένου υπάρχει κάποια μορφή διττού λόγου, εξ ου και εντοπίζονται αποσκιρτήσεις θυλάκων ακόμη οξύτερου εξτρεμισμού που φοβούνται μήπως και η Χρυσή Αυγή «ενσωματωθεί στο σύστημα». Ταυτόχρονα, βλέπει κανείς πως καλλιεργείται επιμελημένα το προφίλ μερικών που απλώς δέρνουν, άλλων που δέρνουν και μιλάνε κιόλας, ενώ άλλες πιο αδιόρατες διαβαθμίσεις φαντάζομαι θα είναι πιο εμφανείς σε όσους διεξάγουν ειδικές πολιτικές έρευνες. Αλλά ακόμα και στις δυνάμεις του αντιεξουσιαστικού χώρου θα βρει κανείς χρήσεις του διττού λόγου – και δεν αναφέρομαι εδώ στις υπαρκτές διαφοροποιήσεις του χώρου αυτού, στο πλαίσιο του οποίου κάποιοι αντιλαμβάνονται τη βία ως μέσο και σκοπό, κάποιοι ως μέσο, ενώ άλλοι, πλέον, ούτε καν ως μέσο, έχοντας πάρει οριστικά διαζύγιο μαζί της.

Ο διττός λόγος, λοιπόν, διατρέχει ολόκληρο το πολιτικό φάσμα, από τη μια ως την άλλη άκρη του. Και αυτό πρέπει να το αναγνωρίζουμε, ανεξάρτητα από το πού τοποθετούμαστε στο φάσμα αυτό ή σε ποια άκρη να νιώθουμε πιθανώς εγγύτερα.

Ο διττός λόγος είναι λοιπόν αναπόσπαστο τμήμα της εφαρμοσμένης πολιτικής και όχι κατ' ανάγκη «λαϊκιστική παθογένεια της κομματοκρατίας», όπως είναι έτοιμοι να αναφωνήσουν κάποιοι, έχοντας έτοιμη τη διάγνωση για το τι πήγε λάθος στην «τελευταία Σοβιετική Ένωση της Ευρώπης». Το θέμα λοιπόν είναι

οι προϋποθέσεις της συγκρότησης, οι συγκλίσεις και αποκλίσεις στο περιεχόμενο ανάμεσα στις δύο όχθες του διττού λόγου και, σε τελευταία ανάλυση, η πολιτική εντιμότητα, μαζί με την αποφασιστικότητα της υλοποίησης των δύο προτεινόμενων διαδρομών του λόγου αυτού. Το πιο κρίσιμο θέμα, βέβαια, είναι το ποια διαδρομή αναδεικνύεις ως προτεραιότητα με λόγο σαφή, ψυχραιμο, πειστικό και προπάντων πολιτικά έντιμο – εκείνο δηλαδή που κατεξοχήν δεν διέθετε ο αρχηγός του ΛΑΟΣ.

Αυτό, κατά την άποψή μου, είναι το ζητούμενο σήμερα για την Αριστερά, καθώς τα σύννεφα της έντασης φαίνεται να πυκνώνουν και η αντιπαράθεση με τη Δεξιά να λαμβάνει διαστάσεις οικείου στη νεότερη ελληνική ιστορία κινδύνου. Ο αντίπαλος λοιπόν ποντάρει στην ένταση, για να αφοπλίσει τον αριστερό διττό λόγο. Να τον ωθήσει στην απώλεια της μιας όχθης, στην προβλέψιμη αντιπαράθεση. Γι' αυτό σήμερα, περισσότερο ίσως από άλλοτε, ο αριστερός διττός λόγος καλείται emphaticά να σφυρηλατηθεί ανάμεσα στη κινηματική λογική των διεκδικήσεων που έχει ως στόχο την ανάσχεση της αντίπαλης επίθεσης και τη θεσμική λογική των κοινωνικών και πολιτικών μεταρρυθμίσεων που έχει ως στόχο τη δημιουργία. Το πολιτικό σχέδιο αντιπαράθεσης είναι αναγκαίο, διότι οι ταξικές αντιθέσεις και η πολιτική πόλωση σήμερα αγγίζουν καινοφανή επίπεδα, τη στιγμή που η κοινωνική οδύνη είναι στα ιστορικά υψηλά της. Όμως, επειδή είναι προφανές ότι ο αντίπαλος θέλει την ένταση, χρειάζεται προσοχή ώστε η Αριστερά να μην παγιδευτεί, όπως εξάλλου έχει συμβεί ουκ ολίγες φορές, δίνοντας έτσι στην πολιτική αντίθεση χαρακτηριστικά κοκορομαχίας, εντός μάλιστα της έδρας του αντιπάλου.

Ο διττός λόγος είναι ένα, τρόπον τινά, δεδομένο. Διαρκώς ζητούμενο είναι ένας προσεγμένος, καθαρός διττός λόγος που ενσωματώνει διαλεκτικά τις οξείες αντιφάσεις μιας κοινωνίας σε κρίση, εκπέμποντας ένα σχέδιο, ένα όραμα για το «μετά». Η

αντιπαράθεση στην ένταση θα μείνει ανάπηρη αν δεν συνοδεύεται από προτάσεις που όχι απλώς πείθουν, άλλα και αξίζουν συνάμα. Αυτό που σε προηγούμενες σελίδες ονομάσαμε «θεσμική λογική» απέναντι στον σφετερισμό του μεταρρυθμιστικού λόγου από το νεοφιλελεύθερο μπλοκ εξουσίας.

Με δυο λόγια: Αν δεν παιδευτούμε επεξεργαζόμενοι δικές μας προτάσεις αλλαγών στις δημόσιες πολιτικές, φρονώντας ότι τα πάντα «παίζονται στο δρόμο», τότε διευκολύνουμε τον αγώνα τους να μας πάρουν το σπίτι.

Η στρατηγική της υλοποίησης και οι Θέσεις για τον Φόουερμπαχ

Οι σελίδες που προηγήθηκαν εγγράφονται σε αυτό που θα μπορούσα να αποκαλέσω *στρατηγική της υλοποίησης*: ένα σχέδιο μετουσίωσης των ιδεών, που ενώνουν και σφυρηλατούν συλλογικότητες, σε δράσεις με πολιτικό περιεχόμενο και κοινωνικό εκτόπισμα. Με κάθε ειλικρίνεια, δεν βρίσκω πολλούς άλλους λόγους στοχασμού εκτός από αυτόν. Οι κοινωνικοί αγώνες, οι πολιτικές αντιθέσεις, έχουν κατ' ανάγκη μια ιδεολογική διάσταση. Αντίστροφα, οι θεωρίες έχουν και αυτές μια υλική υπόσταση, μια κοινωνική φύση. Η θεωρία συνομιλεί με την πράξη, δοκιμάζεται από αυτήν και έτσι προσγειώνεται στο πεδίο των πολιτικών δράσεων. Πιστεύω πως η εσωστρέφεια του πνευματικού κόσμου είναι συνταγή περιχαράκωσης και ιδιότευσης. Κυρίως δε σε αυτές τις δύσκολες στιγμές, οι διανοούμενοι έχουν πρόσθετο χρέος να θέσουν τη συμβολή τους στην υπηρεσία της κοινωνικής πρακτικής, όντας μέλη μιας «ανθρώπινης κοινωνίας» όπως λέει ο Μαρξ.

Η όγδοη θέση του για τον Φόουερμπαχ έχει μείνει, μάλλον άδικα, στον ίσκιο της διάσημης ενδέκατης, η οποία οδήγησε πολλούς,

με ολέθρια αποτελέσματα, να προσπαθήσουν να αλλάξουν τον κόσμο πριν καλά-καλά τον εξηγήσουν ή νομίζοντας επηρμένα ότι τον κατάλαβαν. Εκεί, με αφοπλιστική συμπίκνωση, ο Μαρξ γράφει:

Η κοινωνική ζωή ουσιαστικά είναι πρακτική. Όλα τα μυστήρια που ωθούν τη θεωρία προς το μυστικισμό, βρίσκουν τη λογική τους λύση στην ανθρώπινη πράξη και στην κατανόηση αυτής της πράξης.⁵⁴

Όταν ο Μαρξ μιλάει για «μυστικισμό» δεν αναφέρεται σε μεταφυσικές αναζητήσεις και θρησκευτικές δοξασίες. Χρησιμοποιεί τον όρο για να αποδώσει τη συνήθεια της υπερβολικής διανοητικής ενατένισης. Αντί λοιπόν για την υπόκλιση στον ακραίο διανοουμενισμό –εξαιρετικά οικείο και στα καθ' ημάς– προτείνει την καθημερινή δράση των ανθρώπων ως επαρκή απάντηση στα κεφαλαιώδη φιλοσοφικά ερωτήματα της ανθρωπότητας. Αντί λοιπόν να προωθεί αυτά τα ερωτήματα σε διαδοχικά πιο απόμακρες αφαιρέσεις, ο Μαρξ τα προσγειώνει στην επιδίωξη της κατανόησης της πρακτικής των ανθρώπων. Και αυτό όμως είναι βαθιά πολύπλοκο, διότι περιέχει και τον μόχθο της εκλαΐκευσης σύνθετων εννοιών, δείγμα διανοητικής ωριμότητας. Αυτό λοιπόν κάνει με δραστικό τρόπο λίγο πιο πριν, στην έκτη θέση του, όπου εξίσου αφοπλιστικά λέει πως

[...] η ανθρώπινη ουσία δεν είναι μια αφαίρεση που υπάρχει στο απομονωμένο άτομο. Στην πραγματικότητα της είναι το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων.

54. Το παράθεμα, όπως και τα επόμενο από: Καρλ Μαρξ, «Θέσεις για τον Φόουερμαχ», που περιλαμβάνεται στον τόμο Φρήντριχ Ένγκελς, *Λουδοβίκος Φόουερμαχ και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας*, μτφρ. Φ. Φωτίου, Θεμέλιο, Αθήνα 1967.

Δεν είναι στις προθέσεις μου βέβαια εδώ η περαιτέρω ανάλυση της έκτης θέσης, μολονότι ομολογώ πως ειδικά σε αυτή πρέπει να αφιερώσουν περισσότερο στοχασμό όσοι ασχολούνται με το ζήτημα των δικαιωμάτων στις κοινωνίες του ύστερου καπιταλισμού. Για τον πολιτικό φιλελευθερισμό, ο «Άνθρωπος» αυτοθεμελιώνεται στην παραδοχή της εγγενούς αξιοπρέπειάς του, γεννιέται δηλαδή με αυτό το φυσικό χάρισμα. Την έχει αναπαλλοτρίωτα, και για το λόγο αυτό κανείς δεν μπορεί να του την αφαιρέσει. Ο άνθρωπος επέκεινα είναι ιδανικά άδειος. Η χρήση του ενικού προσώπου και του κεφαλαίου «Α» –τα δικαιώματα του Ανθρώπου– επιβεβαιώνει τη σχεδόν μυθική μοναδικότητα του: την απόλυτη αφαίρεση. Αυτό είναι το μεγάλο κεκτημένο της φιλελεύθερης διακήρυξης των δικαιωμάτων, αλλά και το εγγενές της πρόβλημα.

Έτσι λοιπόν ο φιλελεύθερος χώρος των δικαιωμάτων, τμήμα του οποίου φυσικά υποκλίθηκε στην επίθεση του νεοφιλελευθερισμού όπως παλιότερα καλωσόρισε άλλες (στρατιωτικές) επιθέσεις στο όνομα των δικαιωμάτων, συνειδητά αδιαφορεί για τους όρους ύπαρξης του «Ανθρώπου». Είναι ανιστόρητος, αλλά, παρά την ουδετερότητα που διακηρύσσει, μένει απολύτως ταγμένος, ιστορικά προσδιορισμένος. Είναι «απολίτικος», καθώς πιστεύει ότι η προστασία των δικαιωμάτων είναι υπεράνω πολιτικών· ωστόσο, πολιτικά, σε τελευταία ανάλυση, είναι στρατευμένος στην υπηρεσία της διατήρησης των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, διότι είναι πεπεισμένος ότι μόνο αυτές εγγυώνται την προστασία των δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Πιστεύει ότι είτε δεν υπάρχουν ιστορικά πιθανές εκδοχές διαδοχής του καπιταλισμού είτε, αν υπάρχουν, είναι ολοκληρωτικές. Το θεμελιώδες λοιπόν χαρακτηριστικό του είναι αυτή η αφαίρεση: ο «Άνθρωπος». Μιλώντας για τον «Άνθρωπο», με όρους που παραπέμπουν στη θεολογία και όχι στην κοινωνική ή την πολιτική ανάλυση,

απωθεί τα προβλήματα των ανθρώπων, κυρίως δε σε συνθήκες όπου φαίνεται ότι η διαχείριση της κρίσης οδηγεί στην εξάτμιση και του ελαχίστου ορίου αξιοπρέπειας που μπορεί να οδηγήσει σε αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων.

Επίσης, ο νεοφιλελεύθερος χώρος των δικαιωμάτων, τυφλωμένος από την ατομική ελευθερία επιλογής απωθεί από τον ορίζοντα της νόησης τους κοινωνικούς καταναγκασμούς που περιορίζουν δραστικά τις επιλογές αυτές για μείζονα τμήματα του πληθυσμού. Συχνά, η περιστολή δικαιωμάτων αντιμετωπίζεται κυρίως ως θεμιτός περιορισμός ανήθικων συντεχνιακών κεκτημένων τα οποία καθιστούν την Ελλάδα «τελευταία σοβιετική δημοκρατία», κατά προσφιλή ταξινόμηση των νεοφιλελεύθερων ριζοσπαστών των καιρών μας.

Όπως όμως προσπάθησα να δείξω στο βιβλίο, και η άλλη πλευρά πάσχει από μια αδυναμία διάκρισης «καλώς νοούμενων δικαιωμάτων» και «κακώς νοούμενων κεκτημένων». Δεν είναι όλα τα ίδια. Άλλο «κεκτημένο» κι άλλο «δικαίωμα». Το αποτέλεσμα είναι πως ένας ελάχιστος κανονιστικός πυρήνας για τα κοινωνικά δικαιώματα, ο οποίος θα έπρεπε να παραμείνει άθικτος από τα δημοσιονομικά μέτρα, παραμένει ζητούμενος. Βέβαια, μπορεί να αντιτείνει κανείς ότι «η Αριστερά δεν νομοθετούσε» – και θα έχει δίκιο. Ωστόσο, αυτό δεν αρκεί για να την εξαγνίσει. Το σύστημα είχε βρει δικλίδες ασφαλείας, χωρίς η Αριστερά να είναι αμέτοχη, βέβαια. Το ότι η λέξη «συντεχνίες» χρησιμοποιείται, όπως χρησιμοποιείται, από τους κυβερνώντες για να καταργηθεί το εργατικό δίκαιο δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε ή δεν επιβιώνει συντεχνιακή λογική σε μείζονα τμήματα του ελληνικού συνδικαλισμού – και όχι μόνο. Τη διάκριση αυτή πρέπει να την κάνουμε με σαφήνεια, και όχι να μασάμε τα λόγια μας. Πρέπει να το φωνάζουμε, όχι να το ομολογούμε. Διότι αλλιώς παρέχουμε κακές υπηρεσίες στην Αριστερά σε μια πολύ κρίσιμη ώρα: τη

στιγμή που οι δικλείδες τρίζουν ή χαλάσανε και μας θέτουν ενώπιον νέων δεδομένων και μη προβλέψιμων εκβάσεων.

Τέτοιου είδους σκέψεις περιλαμβάνω στη στρατηγική του *αναγκάιου αναστοχασμού*. Σκέψεις που στοχεύουν διττά: και στην εδραίωση μιας πολιτικής στρατηγικής κοινωνικών μεταρρυθμίσεων μέσα και μετά την καταστροφή, αλλά και στον αφοπλισμό της αντίπαλης ρητορείας της διάλυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, σε αγαστή συχνά συνεργασία με τμήματα κιάλας της λεγόμενης «κοινωνίας των πολιτών». Αυτή η «κοινωνία» αυτοθαυμάζεται σε τέτοιο βαθμό, που υπαγορεύει στον εαυτό της ότι μια «ανθρώπινη κοινωνία» δεν είναι εφικτή.

Γράφει λοιπόν ο Μαρξ στη δέκατη θέση για τον Φόουερμπαχ:

Η άποψη του παλιού υλισμού είναι η κοινωνία «των πολιτών». Η άποψη του καινούργιου υλισμού είναι *ανθρώπινη* κοινωνία ή η κοινωνικοποιημένη ανθρωπότητα.

Νομίζω ότι η θέση αυτή θέτει αφοπλιστικά τα όρια της –ενίοτε φλύαρης– συζήτησης περί της «κοινωνίας των πολιτών». Ακόμη και μια ισχυρή, μια υγιής λοιπόν, «κοινωνία των πολιτών» δεν μπορεί να προσφέρει πειστικές αντιστάσεις στις εγγενείς δυναμικές αλλοτρίωσης των αστικών κοινωνιών. Η συνειδητή α-πολιτικότητα της «κοινωνίας των πολιτών», σε μια εποχή μάλιστα που μείζον τμήμα της πολιτικής ύλης έχει αφεθεί στην αρμοδιότητα μιας υπερτροφικής μη κυβερνητικής δράσης, δεν είναι πειστική. Η λογική των αποστάσεων από την πολιτική είναι απλώς στιγμιότυπο ενός κυρίαρχου πολιτικού λόγου. Είναι, δηλαδή, καθωυτή πολιτική.

Η ίδια η «κοινωνία των πολιτών» καθίσταται λοιπόν συνεργός, όχι μόνο στον έλεγχο αλλά και στη νομή της πολιτικής εξουσίας, ακόμη και εάν η ίδια επιθυμεί να πιστεύει, εθελοτυφλώ-

ντας, πως ο ρόλος της δεν βρίσκεται εκεί. Οι μη κυβερνητικές οργανώσεις, άλλωστε, δεν παίρνουν τίποτε με το «έτσι θέλω»· παίρνουν μόνο όταν το κράτος δίνει. Οι αρμοδιότητές τους είναι παραχωρημένες από ένα σύστημα διακυβέρνησης αρκετά σίγουρο για τον εαυτό του, ώστε να μπορεί να είναι αντίστοιχα γενναιοόδωρο. *Όσο πιο ασφαλής είναι η εξουσία του κράτους τόσο δυνατώτερη και η κοινωνία των πολιτών.* Η λεγόμενη υστέρηση της «κοινωνίας των πολιτών» στην Ελλάδα πρέπει να αποδοθεί στην έλλειψη αυτοπεποίθησης των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους που ιστορικά κέρδισαν κυρίως με τη βία και τον πειθαναγκασμό παρά με τη συναίνεση, και όχι σε μια λογική αρνητικού αθροίσματος που βλέπει αποκλειστικά ένα εγγενή ανταγωνισμό ενταγμένο σε σχέσεις ατροφίας (της κοινωνίας των πολιτών) και υπερτροφίας (του κράτους).

Η συζήτηση αυτή αποκαλύπτει επίσης, κατά την εκτίμησή μου, ποιο είναι το μείζον πρόβλημα του χώρου ο οποίος παρουσιάζει την «ασθενή κοινωνία των πολιτών» ως ολική αιτία κοινωνικής παθογένειας στην Ελλάδα. Ακόμη και μια «ισχυρή» κοινωνία των πολιτών στερεί από τον λόγο των δικαιωμάτων την προοπτική χειραφέτησης που εγγενώς έχει, εφόσον τον έχει αποσυνδέσει πλήρως από ένα αξιακό σύστημα κοινωνικής δικαιοσύνης, το καθαυτό πολιτικό ζητούμενο. Ωστόσο, δικαιώματα χωρίς δικαιοσύνη είναι σχεδόν δώρο-άδωρο. Ας μου συγχωρέσουν κάποιοι (φίλοι) τη σχηματική διατύπωση. Γνωρίζω ότι είναι ολισθηρή. Και ξέρω πως, ακριβολογώντας, τα δικαιώματα ακόμη και χωρίς στοιχειώδη δικαιοσύνη κομίζουν κάτι, έστω απλώς ως διακήρυξη. Αλλά ζούμε στον 21ο αιώνα· όχι στην εποχή του *habeas corpus*...

Αν δεν οριοθετήσουμε έναν εγγενή πυρήνα αξιοπρέπειας, μια «κόκκινη γραμμή» η παραβίαση της οποίας δεν σημαίνει απλώς «καταστρατήγηση κεκτημένων» αλλά παραβίαση θεμελιωδών

κανόνων επιβίωσης μιας πολιτικής κοινότητας, τότε έχουμε χάσει και τους κανόνες μιας ασφαλούς συμβίωσης μέσα στην κοινότητα αυτήν. Για τον λόγο αυτό, το 2011, με αφορμή το δεύτερο Μνημόνιο, η Ελληνική Ένωση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου έλεγε:

Το ελάχιστο όριο ουσιαστικής αυτονομίας και αξιοπρέπειας των πολιτών αποτελεί την αντίστροφη, πλην όμως σύμμετρη, όψη του ελάχιστου ορίου νομιμοποίησης της πολιτείας.⁵⁵

Αν το καλοσκεφτούμε, αυτό διακυβεύεται στην Ελλάδα σήμερα, και κατ' επέκταση στην Ευρώπη: ο κρίσιμος κρίκος που συνδέει το λόγο της νομιμοποίησης της κρατικής εξουσίας με το λόγο της κοινωνικής δικαιοσύνης, διά των δικαιωμάτων των ανθρώπων.

Το πρόβλημα, σε τελευταία ανάλυση, που έχει μείζον τμήμα της «κοινωνίας των πολιτών» είναι η πίστη ότι δεν υπάρχει ζωτικός χώρος για κάτι μετα-φιλελεύθερο, το οποίο ενσωματώνει τα φιλελεύθερα κεκτημένα χωρίς να τα ακυρώνει. Για το λόγο τούτο, αυτή η «κοινωνία των πολιτών» οδηγείται σε έναν αποστεωμένο λόγο νομικού φορμαλισμού και αμηχανίας όταν ο αχαλίνωτος καπιταλισμός διαλύει τα δικαιώματα. Το «δικαίωμα» όμως δεν είναι κάτι που διάγει βίο οπτασίας στα κεφάλια των θεωρητικών. Είναι το «διά ταύτα» διεκδικήσεων και αντιθέσεων. Με μία φράση, η έκβαση κοινωνικών συσχετισμών. Με αυτό τον τρόπο υπάρχει. Εάν ο φιλελευθερισμός χρεώνεται –με την καλή έννοια– ιστορικά την οικονομική συγκυρία *διακήρυξης* των δικαιωμάτων του ανθρώπου, τέκνων του πρώιμου συνταγματισμού, στις μέρες μας ο νεοφιλελευθερισμός χρεώνεται πλέον την αδυναμία *υλοποίησης* αυτών των δικαιωμάτων. Η, ώριμη πλέον, εν-

55. Βλ. στην ιστοσελίδα της ΕΕΔΑ, www.hlhr.gr/details.php?id=577

δογενής αντίφαση ανάμεσα σε πολιτικό και οικονομικό φιλελευθερισμό, η αντίφαση ανάμεσα σε *δικαιώματα* και *καπιταλισμό* μάς κατακλύζει σε τέτοιο βαθμό σήμερα, ώστε μερικοί να κάνουν πως δεν διακρίνεται κιόλας. Συχνά, όταν με τα πολλά, η αντίφαση αυτή γίνεται αισθητή, μάλλον θα αποδοθεί σε «λάθος», επιβεβαιώνοντας τις –κατεξοχήν πρακτικές (με την παραπάνω μαρξιστική έννοια)– *Φιλοσοφικές αναζητήσεις* του Λούντβιχ Βιτγκενστάιν:

Οι απόψεις των πραγμάτων που για μας είναι οι πιο σπουδαίες, κρύβονται από την ίδια την απλότητα και την καθημερινότητά τους. Αυτό δεν μπορεί κανείς να το προσέξει – γιατί το έχει συνέχεια μπροστά του.⁵⁶

56. Ludwig Wittgenstein, *Φιλοσοφικές έρευνες*, εισ.-μτφρ. Παύλος Χριστοδουλίδης, Παπαζήσης, Αθήνα 1977, § 129, σ. 78.

ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΑ

Η ιδέα που εκφράστηκε και ελπίζω να αποδόθηκε ευσύνοπτα, τεκμηριωμένα και πειστικά, είναι ότι η διαχείριση της κρίσης που βιώνουμε ωθεί τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις σε πολιτικές υψηλού ρίσκου. Επομένως, και όσους αντιστέκονται, είτε διά του διανοητικού εκτοπίσματος του επιχειρήματος είτε διά της υλικής του δύναμης, τους ωθεί και αυτούς στο ρίσκο, εφόσον οι όροι του πολιτικού παιγνίου τίθενται από τον ισχυρό.

Ο κίνδυνος εγκυμονεί σε όλους τους τομείς άσκησης δημοσίων πολιτικών που επεξεργάζεται το βιβλίο, και μάλιστα με οξύτατο τρόπο: στις πολιτικές της μετανάστευσης, στα πεδία των μεταρρυθμίσεων, του κράτους δικαίου, των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Η κρίση λοιπόν επαναφέρει στα καθ' ημάς το ξεχασμένο ή μάλλον απωθημένο μάθημα της αδιαιρετότητας των δικαιωμάτων. Όταν παραβιάζονται, και μάλιστα τόσο απροκάλυπτα, τα κοινωνικά δικαιώματα, αμέσως έρχεται η σειρά όλων των άλλων δικαιωμάτων, από τα παραδοσιακά ατομικά μέχρι την ίδια την ιδέα της πολιτικής συμμετοχής. Αυτός ο κίνδυνος διαγράφεται, με τον πιο αποφασιστικό τρόπο, από τη νεοναζιστική εφόρμηση στο κεντρικό πολιτικό στερέωμα στην Ελλάδα της κρίσης. Δι' αυτής, απροσχημάτιστα πλέον, απειλείται το πολίτευμα.

Το ρίσκο οφείλουν να το αναλάβουν όσοι διακονούν την ανατροπή των πολιτικών που έχουν οδηγήσει την κοινωνία σε αποδιάρθρωση και τη δημοκρατία σε εκφυλισμό. Ούτε να υποκλι-

θούν στην εξουσία της νεοφιλελεύθερης βίας ψοφοδεείς, συνεργαζόμενοι μαζί της, τάχα για να την αμβλύνουν, ούτε να οδηγηθούν απερίσκεπτα σε καταστροφικές στρατηγικές, πεπεισμένοι πως ο «αντίπαλος μπλοφάρει». Διότι, και στις δύο αυτές κατευθύνσεις, η κατάληξη (θα) είναι τραγική. Υπάρχουν παραδείγματα, ένθεν και ένθεν. Το πρώτο πάντως το βιώνει αδιάψευστα η ελληνική κοινωνία. Και η εικόνα είναι τόσο εύγλωττη που δεν χρειάζεται λεζάντα.

Το εχθρικό πολιτικό περιβάλλον, κυρίως στο επίπεδο των κατ' ευφημισμό «ευρωπαϊών εταίρων» του Βορρά γνωρίζει καλά ότι μια ρωγμή της νεοφιλελεύθερης ηγεμονίας στην Ελλάδα, και όπου αλλού, μπορεί να αποβεί εξόχως προβληματική, βυθίζοντας την ηγεμονία αυτή στην αμφισβήτηση συνολικά. Και, για το λόγο αυτό, (θα) κάνουν ό,τι περνάει από το χέρι τους για να την αποτρέψουν. Άρα, με έναν ιστορικά σαρκαστικό τρόπο, πάλι στη χώρα τούτη πέφτει πιο μεγάλο τροχιοδεικτικό βάρος από αυτό που αναλογεί στα κυβικά της.

Η επιλογή είναι λοιπόν μεταξύ της ολοκλήρωσης της διάλυσης με τις πολιτικές που υλοποιούνται σήμερα και του ρίσκου υπέρβασης της συγκυρίας της οδύνης, μέσω εναλλακτικών προτάσεων. Ουσιαστικά λοιπόν, αν το καλοσκεφτούμε, πρόκειται για ένα δίλημμα μεταξύ καταστροφής και κινδύνου· μεταξύ της βέβαιης και της πιθανής ήττας. Θα μπορούσε κανείς να πει, αν είναι πιο αισιόδοξος: μεταξύ της βέβαιης ήττας και της πιθανής ανατροπής. Πάντως, ένα είναι σίγουρο: ότι μεταξύ της βεβαιότητας και της πιθανότητας διαλέγουμε, εκ των πραγμάτων, την πιθανότητα. Διότι αυτή εγκλείει και την προσδοκία της λύτρωσης· τη δυνατότητά της. Αντιθέτως, η καταστροφή που βιώνουμε σήμερα συνεπάγεται την απόλυτη ματαίωση: συλλογικά και ατομικά, πνευματικά και σωματικά.

Διαλέγουμε το δρόμο του ρίσκου διά της στράτευσης. Σε τέ-

τοιου είδους υπαρξιακά διλήμματα για το μέλλον της κοινωνίας και της δημοκρατίας, ουδετερότητα δεν νοείται. Στρατεύομαστε όμως με επίγνωση, με συναίσθηση της αφόρητης δυσκολίας και του ανελέητου βάρους. Με σοβαρότητα και στρατηγικές, χωρίς συναισθηματισμούς και ανέξοδες ρητορείες. Με πίστη στο περιεχόμενο της αξιακής αποσκευής της αλληλεγγύης, αλλά πάντα ανήσυχοι για το νέο που πρέπει να επεξεργαστούμε στην terra incognita την οποία μας επιφυλάσσει η μετάβαση που βιώνουμε. Με αυτοπεποίθηση που δεν ολισθαίνει στο ναρκισσισμό. Τέλος, με ανυπέρθετη αγωνία για τις δυνατότητες της Αριστεράς να μπορέσει να αντεπεξέλθει σε αυτόν τον αγώνα με το βαθμό πολιτικής δυσκολίας στο απόλυτο. Και λέω της «Αριστεράς», διότι φαίνεται πως τελικά πρέπει να θυμίζουμε, προς όλες τις κατευθύνσεις, ότι η τομή Αριστεράς-Δεξιάς αποτελεί καταστατική διαίρεση του πολιτικού φάσματος, και όχι απλώς ρητορική ή πρόσκαιρη, όπως πιθανώς άλλες.

Το ότι βρισκόμαστε αντιμέτωποι με αυτό το δίλημμα είναι γεγονός που δεν προσφέρεται για αισιόδοξες αναγνώσεις. Φοβόμαστε, ωστόσο, πως η χειρότερη υπηρεσία που μπορούμε να προσφέρουμε στην πολιτική κοινότητα είναι ο καλλωπισμός του. Η ανάδειξή του είναι, πιστεύω, καλή υπηρεσία. Αυτήν προσπάθησαν να προσφέρουν οι σελίδες που προηγήθηκαν.

Αθήνα, Απρίλιος 2013

